

ISSN (print) 2227-183X

ISSN (online) 2413-8762

СУМСЬКИЙ Історико- Архівний Журнал

XXXV

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА
АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

№ XXXV

Ресстраційне Свідоцтво
КВ №16686-5258 ІП від 05.05.2010
ISSN 2227-183X (print)
ISSN 2413-8762 (online)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

БАЖАН О.Г. – канд. істор. наук, ст. наук. співроб. (Україна)
БОДНАРЮК Б.М. – д-р істор. наук, доц. (Україна)
БОРЯК Г.В. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ГОНЧАРЕНКО А.В. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ГУРЖІЙ О.І. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
ДАНИЛЕНКО В.М. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
ДЕГТЯРЬОВ С.І. – д-р істор. наук, проф., головний редактор (Україна)
ІГНАТУША О.М. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
МАГСУМОВ Т.А. – канд. істор. наук, доц. (Велика Британія)
МЕНЬКОВСЬКИЙ В.І. – д-р істор. наук, проф. (Республіка Білорусь)
НЕСТЕРЕНКО В.А. – канд. істор. наук, доц. (Україна)
ПАПАКІН Г.В. – д-р істор. наук, проф. (Україна)
РЕСНТ О.П. – д-р істор. наук, проф., чл.-кор. НАН України (Україна)
РІШ В. – асоційований професор з історії (США)
СТЕМПНЯК В. – д-р наук (dr.hab), проф. (Республіка Польща)
СУЛЯК С.Г. – канд. істор. наук (Молдова)
ТЕР-ОГАНОВ Н.К. – доктор історії (Ізраїль)
ЧЕРКАСОВ О.А. – д-р істор. наук, доц. (США)
ШМИГЕЛЬ М. – д-р істор. наук, д-р філософії, доц. (Словацька Республіка)
ЩЕРБАК М.Г. – д-р істор. наук, проф. (Україна)

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного університету (протокол №6 від 24.12.2020 р.)

Наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2019 р. №1643 журнал включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України, де можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії за спеціальністю «Історичні спеціальності – 032»

© ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2020
© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ, 2020
© СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ А.С.МАКАРЕНКА, 2020
© НАЦІОНАЛЬНА СПІЛКА КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ, 2020

SUMY HISTORICAL AND ARCHIVAL JOURNAL

Scientific Journal of History and Archival Science

The journal was first published in 2005

The Journal is indexed by:

ERIH PLUS
Index Copernicus
MIAR (ICDS 2019 - 3,6; ICDS 2020 - 3,7)
Research Bib

EDITORIAL BOARD

Dehtiarov S.I. – Editor in Chief, Dr. (History), Professor (Ukraine)
Bazhan O.G. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Bodnariuk B.M. – Dr. (History), Associate Professor (Ukraine)
Boriak H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Cherkasov A.A. – Dr. (History), Professor (USA)
Danylenko V.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Goncharenko A.V. – Deputy Editor, Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Gurzhij O.I. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Ignatusha O.M. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Magsumov T.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (UK)
Menkovsky V.I. – Dr. (History), Professor (Belarus)
Nesterenko V.A. – Ph.D. (History), Associate Professor (Ukraine)
Papakin H.V. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Reyent O.P. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Risch William Jay – Associate Professor of History (USA)
Shcherbak M.G. – Dr. (History), Professor (Ukraine)
Smigel' Michal – Dr. (History), Ph.D., Adjunct Professor (Slovakia)
Stepniak Wladyslaw – Ph.D., Professor (Poland)
Sulyak Sergey – Ph.D. (History), Associate Professor (Republic of Moldova)
Ter-Oganov Nugzar – Dr. (History) (Israel)

State certificate of registration (reregistration) of printed media:
series KB № 20386-10186ПП from 05.11.2013

Postal Address: 2, Rimskogo-Korsakova st., Sumy sity, Ukraine, 40007
department of history, “Sumy Historical and Archival Journal”
E-mail: starsergo2014@gmail.com
Website: <http://shaj.sumdu.edu.ua/?lang=en>

CONTENTS***HISTORY OF UKRAINE***

- ZAKHAROVA O.V. Participation of nobles in the Country Assembly of the Bessarabian Governorate during the First World War 5
- PRYN O.V. “With God’s help, act in favor of Ukraine”: unknown letters of Fedir Ernst to Adelaida Artiukhova (1927–1929) 12
- HALIV M.D., OHAR A.O. The documentary evidence of the deportation of Germans from the territory of Stanislav region of Ukraine (1946) 31
- DENYSENKO V.I. Victor Yanukovych’s entourage seizing legislative, executive and judicial power in Ukraine (2010 – early 2011) 42
- KAMIONKA M. Historical Heroes of modern Ukrainian Students 54

WORLD HISTORY

- GONCHARENKO A.V., SAFONOVA T.O. Great Britain and the evolution of the colonial system (end 19th – beginning 20th centuries) 60
- ZAVHORODNIA V.M., NAUMOV A.S. “The way to Dayton”: the military conflict in Bosnia and Herzegovina peaceful settlement process in 1992-1995 72

On the cover: P.1 – The building of the children’s hospital of St. Zinaida in Sumy (Ukraine). Built in 1896 in the style of English Neo-Gothic. It is assumed that the architect could be Karl Scholz. Photo by *S. Koshevarov*, 2006; P.4 – The estate of the Pryanishnikov landowners in the Rohizne village, Sumy region (Ukraine). Built in the middle of the XIX century and partially rebuilt in the 1880s in the Neo-Renaissance and Art Nouveau styles. Photo by *O. Tkachev*, 2010.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

- ЗАХАРОВА О.В. Участь дворян у земських зборах Бессарабської губернії під час Першої світової війни 5
- ПРИНЬ О.В. “Дійте з божою поміччю на користь України”: невідомі листи Федіра Ернста до Аделаїди Артюхової (1927–1929) 12
- ГАЛІВ М.Д., ОГАР А.О. Документальні свідчення про депортацію німців із території Станіславської області України (1946) 31
- ДЕНИСЕНКО В.І. Захоплення оточенням Віктора Януковича законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні (2010 – початок 2011 рр.) 42
- КАМІОНКА М. Історичні герої сучасних українських студентів 54

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

- ГОНЧАРЕНКО А.В., САФОНОВА Т.О. Велика Британія та еволюція колоніальної системи (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) 60
- ЗАВГОРОДНЯ В.М., НАУМОВ А.С. “Шлях до Дейтона”: процес мирного врегулювання військового конфлікту в Боснії та Герцеговині у 1992-1995 роках 72

На обкладинці: С.1 – Корпус дитячої лікарні святої Зинаїди у місті Суми (Україна). Побудований у 1896 р. у стилі англійської неоготики. Припускається, що архітектором міг бути Карл Шольц. Фото С.Кошеварова, 2006 р.; С.4 – Садиба поміщиків Прянішнікових у селі Рогізне Сумської області (Україна). Побудована у середині ХІХ ст. та частково перебудована у 1880-х роках в стилі неоренесансу та модерну. Фото О.Ткачова, 2010 р.

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.5

OKSANAV.ZAKHAROVA

Danube Institute of National University "Odessa Maritime Academy" (Ukraine)

PARTICIPATION OF NOBLES IN THE COUNTRY ASSEMBLY OF THE Bessarabian Governorate during the First World War

Abstract. This work is devoted to the issue of governorate zemstvos, to the consideration of issues that were resolved during the First World War, as well as to the study of the participation of nobles in the zemstvo governorate and county assembly.

The abolition of serfdom was the reason for the creation of zemstvos. They were necessary for the exercise of local self-government in the administrative-territorial units of the Russian Empire. In the second half of the XIX – early XX century zemstvos had an important place in the social and economic development of all governorates of the Russian Empire, on which territory they were formed. All issues of social and economic security of the governorate were decided at the Governorate Zemstvo Assembly. Estimates of expected revenues and expenditures for the year were discussed at these meetings during the First World War. The issues of providing the necessary funding for the organization of work of zemstvo institutions, providing social security to the employees of zemstvo organizations were also considered. During the First World War, the issues related to the payment of social assistance to refugees and families of lower military ranks were added to the current ones.

Qualified personnel were needed to ensure the work of the zemstvo bodies. They were representatives of the highest social class. The leaders of the County Zemstvo Assembly of the Bessarabian governorate held the positions of members of the town council in the Governorate Zemstvo Assembly.

As a result of research based on the address-calendars of the Bessarabian governorate using statistical and chronological methods, it became known that the nobles held almost all the positions of members of the town council in the Governorate Zemstvo Assembly during the First World War. In 1914 and before the elections held in 1915, their number was 94.5%, and after the election of 1915, their number was already 94.1%. Upon the amendments in the legislation of the Russian Empire in 1890, the landowners, who were representatives of the small nobility, had the right to participate in the election of county members of the town council.

Keywords: Bessarabian Governorate Zemstvo Assembly, the First World War, nobles, members of the town council, estimate, leaders of county zemstvo assemblies.

Citation. Zakharova O.V. Participation of nobles in the Country assembly of the Bessarabian Governorate during the First World War. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXV. 2020. Pp.5-11. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.5

ЗАХАРОВА О.В.

Дунайський інститут Національного університету "Одеська морська академія"

УЧАСТЬ ДВОРЯН У ЗЕМСЬКИХ ЗБОРАХ БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Дана робота присвячена питанню роботи губернських земських установ та ролі у них вищого суспільного стану Російської імперії. У публікації розглянуто питання, котрі вирішувалися місцевим органом самоврядування Бессарабської губернії під час Першої світової війни.

Відміна кріпосного права стала причиною створення земств. Вони були необхідні для здійснення місцевого самоврядування у адміністративно-територіальних одиницях

Російської імперії. У другій половині XIX – початку XX ст. земства займали вагомe місце у соціально-економічному розвитку всіх губерній Російської імперії, на території котрих вони були сформовані. Всі питання соціально-господарського забезпечення губерній вирішувалися на губернських земських зборах. На цих засіданнях під час Першої світової війни обговорювалися кошториси очікуваних прибутків та витрат за рік. Також розглядалися питання щодо забезпечення необхідним фінансуванням для організації роботи земських установ, надання соціального забезпечення працівникам земських організацій. Під час Першої світової війни, крім поточних питань, додалися питання стосовно виплати соціальної допомоги біженцям та родинам нижніх військових чинів.

Для забезпечення роботи земських органів були необхідні кваліфіковані кадри, котрими були представники вищого суспільного стану. Предводителі повітових земських зборів Бессарабської губернії займали посади гласних у губернських земських зборах.

Після змін у законодавстві Російської імперії у 1890 р. у виборах повітових гласних мали право брати участь поміщики, котрі були представниками дрібнопомісного дворянства. У результаті дослідження на основі адрес-календарів Бессарабської губернії, за допомогою статистичного та хронологічного методів стало відомо, що у губернських земських зборах дворяни займали майже всі посади гласних під час Першої світової війни. У 1914 р. і до виборів, які пройшли у 1915 р. їх кількість становила 94,5%. Після виборів 1915 р. дворян у складі гласних губернських земських зборів вже було 94,1%.

Ключові слова: Бессарабські губернські земські збори, Перша світова війна, дворяни, гласні, кошторис, предводителі повітових земських зборів.

Цитування. Захарова О.В. Участь дворян у земських зборах Бессарабської губернії під час Першої світової війни // Сумський історико-архівний журнал. №XXXV. 2020. С.5-11. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.5

Земства представляли собою виборні органи місцевого самоврядування, котрі почали з'являтися на території адміністративно-територіальних одиниць Російської імперії з 1864 р. У земствах Російської імперії до лютневої революції 1917 р. найбільша кількість посад гласних належала дворянам як представникам вищого суспільного стану держави. Вивчення роботи земства під час Першої світової війни дає можливість дослідити стан соціального забезпечення та культурного розвитку населення, а також господарське забезпечення потреб для економічного розвитку Бессарабської губернії під час Першої світової війни.

Під час Першої світової війни земства на території Російської імперії поряд із поточними питаннями почали розглядати додаткові, пов'язані із забезпеченням потреб населення та земських установ, у зв'язку із витратами, котрі виникали із-за війни.

Останнім часом багато науковців проводять дослідження роботи земських установ на території українських губерній. Дослідженням досягнень та прорахунків земських органів місцевого самоврядування на території губерній Лівобережної та Південної України протягом 60-90-х років XIX ст. займався Обметко О.М. Вивченням роботи земств у становленні та розвитку сільськогосподарської дослідної справи наприкінці XIX – початку XX ст. на території Подільської губернії займалася Корзун О.В. Описом політико-правової діяльності земств у Херсонській губернії з 1865 р. по 1914 р. займалася Кузова Н.М. Дослідженням роботи, соціальний склад та виконувані функції земства та управи Херсонської губернії з 1865 р. по 1920 р. займалися Макієнко О., Сінкевич І., Шинкаренко О. Участь дворян у земських органах південно-українських земель з другої половини XIX – початку XX ст. досліджувала Шандра В. Проте, дослідження розглянутих питань під час Першої світової війни у губернських земських

зборах і місце у них дворян, котрі були обрані гласними у земські губернські збори Бессарабської губернії залишається відкритим.

Метою публікації є дослідження соціального складу гласних губернських та повітових земських зборів. Вивчення розглянутих питань засіданнях губернських земських зборів у Бессарабській губернії під час Першої світової війни.

Під час Першої світової війни також, як і в мирний час до складу губернських земських зборів входили повітові предводителі дворянства та голови управ всіх повітів. Повітові предводителі дворянства брали участь у губернських земських зборах на правах гласних. Під час Першої світової війни збиралися чергові губернські земські збори, котрі проходили один раз на рік. На засіданнях губернських земських зборів головою був губернський предводитель дворянства. Строк повноважень повітових та губернських зборів за “Положенням про губернські й повітові земські установи” 1864 р. дорівнював трьом рокам (Герасименко, 1990: 11).

У Бессарабській губернії земство розпочало свою діяльність з 1869 р. (Карелин, 1979: 210). Земства були основними органами місцевого самоврядування, у яких розглядалися клопотання та приймалися рішення для всіх суспільних станів Бессарабської губернії під час Першої світової війни.

Після зменшення земельного цензу згідно “Положення про земські установи” від 12 червня 1890 р., що дозволило брати участь у виборах повітових гласних дворянам із земельними ділянками розміром до 100 дес. (Шандра, 2020: 49), у виборах гласних 1915 р. мали право взяти участь 504 дворянина Бессарабської губернії (Basalov, 2014). Представники вищого стану брали участь у перших виборчих зборах у виборах гласних згідно ст. 31, 24 та 16 “Положення про земські установи” 1890 р. (Basalov, 2014). Відповідно до цих статей у виборах могли брати участь представники вищого суспільного стану чоловічої статі від 25 років, котрі володіли земельною власністю не менше року і виплачували за неї податок не менше однієї десятої частини числа десятин, котра визначалася для кожного повіту окремо, або власники нерухомої власності, котра була оцінена для виплати земського збору не менше ніж у 1 500 руб. (Положение, 1890). Дворянки могли брати участь у виборах гласних лише через уповноважених осіб (Basalov, 2014: 338).

Серед гласних у 1912-1915 рр. у Бессарабських губернських зборах з 37 осіб було 35 представників дворянського стану (Топеро, 1914: 129) і 32 дворянина з 34 гласних після виборів у повітові земські збори 1915 р. на наступне триліття (Топеро, 1916: 18). У 1914 р. у Кишинівському повітовому земстві з 30 гласних було 17 представників вищого суспільного стану Російської імперії. (Топеро, 1914: 235). У Бендерських повітових земських зборах у 1914 р. з 24 гласних дворянами були 11 осіб (Топеро, 1914: 244). Після виборів 1915 р. у повітові земські збори Бендерського повіту було обрано 23 гласних. З них 10 осіб були нобілями Бессарабської губернії. (Топеро, 1916: 143). У Сорокських повітових земських зборах на початку Першої світової війни з 37 гласних було 22 дворянина (Топеро, 1914: 266), а після виборів, котрі пройшли у 1915 р. із нобілів залишилося 18 осіб з 33 обраних гласних. (Топеро, 1916: 209). До виборів 1915 р. у Бельцькі повітові земські збори було обрано 35 гласних, з них 18 осіб було представниками вищого суспільного стану. (Топеро, 1914: 277) На триліття 1915 – 1918 рр. у Бельцькі повітові збори було обрано 33 гласних і 17 з них були дворянами. (Топеро, 1916: 156). У Акерманських земських повітових зборах протягом 1912 – 1915 рр. посаду гласних займали 12 дворян з 25 обраних (Топеро, 1914: 297). Після виборів 1915 р. у повітові земські збори Акерманського повіту було обрано 25 гласних. Нобілями серед них було 13 осіб. (Топеро, 1916: 124). На початку Першої світової війни у Хотинському повіті з 36 гласних дворянами було 20 осіб (Топеро, 1914: 286), а після виборів 1915 р. їх кількість

становила 18 осіб з 29 обраних гласних (Топеро, 1916: 222). У Ізмаїльському повіті не було земських повітових зборів під час Першої світової війни. Замість них у містах повіту діяли Повітові земські ради (Топеро, 1916: 313).

З огляду на ці факти, виходить, що дворяни склали більшість у повітових і земських зборах. Вони займали чільне місце і саме від них залежало вирішення всіх необхідних питань для соціального забезпечення, надання освітніх та медичних послуг та культурного розвитку населення, а також господарського забезпечення земських установ Бессарабської губернії.

Губернські земські збори відкривалися за присутності губернського предводителя дворянства. У 1914 р. у Бессарабській губернії цю посаду займав Гільхен М.Е. (Топеро, 1916: 187), а у 1916 р. – Воронович М.М. (Топеро, 1916: 99). До складу губернських земських зборів входили також повітові предводители дворянства, представники земських губернських та повітових управ та члени губернської земської управи (Шандра, 2020: 18). У виборах гласних у 1915 р. брали участь представники дрібнопомісного, середньопомісного та крупнопомісного дворянства. У губернські земські збори гласними були обрані представники вищого стану Бессарабської губернії із земельною власністю крупних та середніх розмірів (Basalov, 2014: 222; Топеро, 1916: 18).

Під час земських зборів гласні обговорювали різні питання, котрі стосувалися функціонування всіх земських установ на території губернії, стосовно їх фінансування, кількості зібраних податків, а також складалися кошториси прибутків і витрат на наступний рік.

У Бессарабській губернії як і в інших адміністративно-територіальних одиницях Російської імперії, де працювали губернські земські збори, питанням медицини повністю займалося земство. Губернське земство утримувало Кишинівську земську лікарню з психіатричним відділенням при ній, Костюженську психіатричну лікарню та родильний притулок. При Кишинівській губернській земській лікарні були відкриті курси фельдшерів-акушерок, а також були створені курси для підготовки сестер-милосердя. У лікарні працювала аптека, якою завідував особливий провізор. Повітові земства утримували 26 лікарень і 21 приймальний покій (Доклади, 1917: 61).

У Бессарабській губернії на початку ХХ ст. діяло філоксерне відділення. На 46 черговому засіданні Бессарабських губернських земських зборів 1915 р. голова комісії по вивченню прямих постачальників винограду, якого було обрано радою представників комітетів виноградарства та виноробства Бессарабської губернії, барон Ф.О. Стюарт, просив зробити доповідь Земську управу щодо асигнування 2 500 руб., для вивчення прямих губернських постачальників винограду. З цієї доповіді стало відомо, що кількість виноградників у губернії зменшувалася. У Акерманському повіті у 1909 р. виноградники займали 11 862 дес., а в 1913 р. – лише 8 040 дес. У Кишинівському повіті площа з 7 474 дес., відведених під виноградарство, зменшилася до 6 097 дес., у Бендерському повіті з 6 520 до – 4 138. У Бельцькому повіті площа, котру займали виноградники, не змінилася і становила 5 613 дес. У Сорокському повіті у 1909 р. площа, на якій вирощували виноград становила 1 502 дес., а у 1913 р. – 1 202 десятини. У Хотинському повіті з 204 дес., котрі відводилися для вирощування винограду, на період роботи комісії залишилося лише 102 десятини. На засіданні з цього питання було прийнято рішення асигнувати комісії з розвитку виноградарства у розмірі 3 000 руб. на потреби розвитку виноградарства та закупівлю нових саджанців (Доклади, 1915: 2-4).

У 1915 р. у земський звіт було включено питання про асигнування 3 000 руб. на утримання канцелярії губернської присутності, котра займалася піклуванням сімей нижніх військових чинів. Губернський земський збір на 46 черговому засіданні, котрий пройшов 3 березня 1915 р., відхилив це клопотання, але після того як була

подана скарга до Сенату, виплатив 1 250 руб. на її утримання за 1914 р. і заклав до кошторису 3 000 руб. на 1916 р. (Отчет, 1914: 3).

На 46 черговому засіданні Бессарабських губернських земських зборів було також розглянуто питання надання благодійної допомоги у розмірі 2 000 руб. постраждалому від війни населенню Сербії. Це рішення було ухвалено та записано до кошторису на 1916 р. Допомогу мали надіслати сербським біженцям, які проживали на той час у Греції (Доклади, 1915: 13).

На губернських земських зборах обговорювалися питання надання пенсії працівникам земських установ. У 1916 р. на 47 чергових губернських земських зборах Бессарабської губернії було призначено пенсію Миколі Тарантаєву за двадцяти п'ятилітню службу у Кишинівській губернській земській лікарні у розмірі 270 руб. (Доклади, 1916: 23). Також на цих зборах було висунуто на розгляд питання щодо надання пенсії директору Костюженської психіатричної лікарні А.Д. Коцовському, який залишав свою посаду і переїздив до Одеси (Доклади, 1916: 24). Гласні на цих зборах також розглянули питання про надання матеріальної допомоги та виплати щомісячної пенсії З. А. Бабічу у розмірі 300 руб., котрий був наглядачем у Костюженській психіатричній лікарні і втратив зір у 1915 р. (Доклади, 1916: 22).

Першим питанням, яке відкрило Бессарабські губернські земські збори 1917 р., було питання про асигнування 5 000 руб., котрі було включено у кошторис витрат у 1916 р., на діловиробництво у губернській присутності, для здійснення піклування про членів родин, прикликаних до рядів військ нижніх чинів. У 1915 р. по цій справі було асигновано 3 000 руб., але кількість призовників збільшилася за рік у 1,5 рази, тому що призивали всіх, хто був гідним до служби. Це призвело до збільшення кількості сімей, яким виплачувалися гроші з казни згідно наказу від 25 червня 1912 р. Станом на 1 січня 1917 р. правом на опіку користувалося 175 000 сімей, що становило 600 000 осіб (Доклади, 1917: 7).

Наступним питанням було асигнування 691,67 руб. із коштів земського губернського збору на устаткування бібліотеки у Бендерському земстві, а також клопотання щодо впровадження вивчення в Кишинівській жіночій гімназії латинської мови.

Також на цих губернських земських зборах були розглянуті наступні питання: про піклування малозабезпечених студентів, які навчалися у Харкові, про допомогу дитячому сиротинцю "Бальша", про підвищення стипендій студентам, які навчалися на філоксерному відділенні виноградарства та виноробства (Доклади, 1917: 17).

У зв'язку із розпочатою Першою світовою війною, на території Бессарабської губернії збільшилася кількість покинутих грудних дітей, яких притулок віддавав на вигодовування годувальницям і за це сплачував їм лише по 8 руб. на місяць. Цього було замало у військовий час, тому Кишинівська повітова земська управа пропонувала у 1917 р. збільшити виплату на місяць у повітах годувальницям з 8 руб. до 15 руб. на місяць, а у Кишиніві – збільшити виплату до 10 руб., оскільки тут, крім грошей на кожну дитину видавалися ковдри, пелюшки та сповивачі. Губернська земська управа вирішила виділити гроші на задоволення вказаних потреб у запропонованому розмірі (Доклади, 1917: 5-7).

Отже, дворяни становили більшість у земських повітових і губернських зборах на території Бессарабської губернії. Під час Першої світової війни у 1914 р. Бессарабські губернські збори на 94,5% склалися із дворян, а у 1916 р. – на 94,1%. Кількість дворян у складі гласних зменшувалася, у зв'язку із погіршенням їх економічного стану, котрий був пов'язаний із зменшенням частки дворянського землеволодіння. Не дивлячись на це, дворяни брали активну участь у роботі земських організацій і саме від них залежало вирішення майже всіх питань, котрі розглядалися на засіданнях губернських і повітових земських зборів.

Повітові земські збори під час Першої світової війни проходили майже у всіх повітах, за винятком Ізмаїльського. У всіх повітах, у котрих були сформовані земські збори, дворяни серед гласних у 1914-1915 рр. становили від 48% в Акерманському повіті до 59,4% у Сорокському повіті. Після перевиборів гласних у 1915 р. у повітових земських зборах кількість дворян зменшилася. Найменша кількість представників вищого стану Російської імперії у Бессарабській губернії серед гласних повітових земських зборів була у Бендерському повіті та становила 43,1%, а найбільша кількість – 62,1% у Хотинському повіті. Тому дворяни брали участь у вирішенні всіх питань у повітових земських зборах, займаючи у них більшою мірою чільне місце.

У Бессарабській губернії дворянство у земстві розглядало наступні питання під час Першої світової війни: соціальне забезпечення населення та утримання земських установ, надання якості та розширення освітніх послуг у губернії, піклування про родини нижніх військових чинів. Разом з іншими поточними господарськими та культурними питаннями, у зв'язку із Першою світовою війною, на губернських земських зборах Бессарабської губернії розглядалися також питання надання благодійної допомоги іноземним біженцям.

Під час Першої світової війни у земських органах самоврядування були створені додаткові комісії та канцелярії для вирішення питань, пов'язаних з військовим часом. На земських губернських зборах укладався кошторис витрат і прибутків на наступний рік, обиралися члени комісій у земські установи губернії.

Дворяни прекрасно виконували функції державних громадських і політичних діячів, а також були стрижнем земських зборів, становлячи більшість на посадах гласних у цих зборах.

Література:

Bacalov, Gherasim, Guțu, 2014 – *Bacalov S., Gherasim C., Guțu M. Elita Basarabiei: social-politică și economică a sec. XIX – începutul sec. XX. Chișinău. 2014. 353 p.*

Герасименко, 1914 – *Герасименко Г.А. Земское самоуправление в России. М.: Наука, 1990. 264 с.*

Доклады, 1914 – Доклады Кишиневской уездной земской управы уездному земскому собранию: Часть I. Кишинев: Друг, 1914. 228 с.

Доклады, 1915 – Доклады 46 очередного губернского земского собрания по филлоксерному отделению. - Кишинев: Друг, 1915. 24 с.

Доклады, 1916 – Доклады Бессарабской земской губернской управы Бессарабскому губернскому земскому собранию 47 очередного созыва 1916 года. Кишинев: Друг, 1916. 48 с.

Доклады, 1917 – Доклады Бессарабской земской губернской управы Бессарабскому губернскому земскому собранию 48 очередного созыва 1917 года. Кишинев: Друг, 1917. 94 с.

Карелин, 1979 – *Карелин А.П. Дворянство в пореформенной России 1861-1904 гг. Состав, численность, корпоративные организации. Москва: Наука, 1979. 304 с.*

Положение, 1890 – Положение 12 июня 1890 г. о земских учреждениях. URL: <http://naukaprava.ru/catalog/435/550/831/14720>

Отчет, 1914 – Денежный отчет Бессарабской губернской земской управы за 1914 год. Кишинев: Друг, 1914. 32 с.

Топеро, 1914 – *Топеро В. А. Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии 1914 г. Бессарабский губернский статистический комитет. 1914. 538 с.*

Топеро, 1916 – *Топеро В. А. Иллюстрированный адрес-календарь Бессарабской губернии 1916 г. Бессарабский губернский статистический комитет. 1916. 536 с.*

Шандра, 2020 – *Шандра В. Дворянство “українських губерній” Російської імперії у земському самоврядуванні (1860-ті рр. – початок XX ст.) // Український історичний журнал. 2020. Число 4. С. 46-60. doi: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.046>*

References:

Bacalov, Gherasim, Guțu, 2014 – *Bacalov S., Gherasim C., Guțu M. Elita Basarabiei: social-politică și economică a sec. XIX – începutul sec. XX. Chișinău. 2014. 353 p. [in Russian]*

Gerasimenko, 1990 – *Gerasimenko G.A. Zemskoe samoupravlenie v Rossii [Zemstvo self-government in Russia]. Moskva: Nauka. 264 s. [in Russian]*

Doklady, 1914 – *Doklady Kishinevskoj uezdnoj zemskoj upravly uezdnomu zemskom sobraniju: Chast' I [Reports of the Chisinau County Zemstvo to the County Zemstvo Assembly: Part I]. Kishinev: Drug, 1914. 228 s.*

Doklady, 1915 – Doklady 46 ocherednogo gubernskogo zemskogo sobranija po filoksernomu otdeleniju [Reports of the 46th regular governorate zemstvo meeting on the Phylloxera department]. Kishinev: Drug, 1915. 24 s. [in Russian]

Doklady, 1916 – Doklady Bessarabskoj zemskoj gubernskoj upravj Bessarabskomu gubernskomu zemskomu sobraniju 47 ocherednogo sozyva 1916 goda [Reports of the Bessarabian Zemstvo Governorate Administration to the Bessarabian Governorate Zemstvo Assembly of the 47th regular convocation of 1916]. Kishinev: Drug, 1916. 48 s. [in Russian]

Doklady, 1917 – Doklady Bessarabskoj zemskoj gubernskoj upravj Bessarabskomu gubernskomu zemskomu sobraniju 48 ocherednogo sozyva 1917 goda [Reports of the Bessarabian Zemstvo Governorate Administration to the Bessarabian Governorate Zemstvo Assembly of the 48th convocation of 1917]. Kishinev: Drug, 1917. 94 s [in Russian]

Karelin, 1979 – *Karelin A.P.* Dvorjanstvo v poreformennoj Rossii 1861-1904 gg. [Nobility in post-reform Russia 1861-1904 Composition, number, corporate organizations] Sostav, chislennost', korporativnye organizacii. Moskva: Nauka, 1979. 304 s. [in Russian]

Polozhenie, 1890 – Polozhenie 12 ijunja 1890 g. o zemskih uchrezhdenijah [Regulation of June 12, 1890 on zemstvo institutions]. Retrieved from: <http://naukaprava.ru/catalog/435/550/831/14720> [in Russian]

Otchet, 1914 – Denezhnyj otchet Bessarabskoj gubernskoj zemskoj upravj za 1914 god [Monetary report of the Bessarabian governorate zemstvo for 1914]. Kishinev: Drug, 1914. 32 s. [in Russian]

Topero, 1914 – *Topero V.A.* Iljustrirovannyj adres-kalendar' Bessarabskoj gubernii 1914 g. [Illustrated address-calendar of the Bessarabian province in 1914]. Bessarabskij gubernskij statisticheskij komitet. 1914. 538 s. [in Russian]

Topero, 1916 – *Topero V.A.* Iljustrirovannyj adres-kalendar' Bessarabskoj gubernii 1916 g. [Illustrated address-calendar of the Bessarabian province in 1916]. Bessarabskij gubernskij statisticheskij komitet. 1916. 536 s. [in Russian]

Shandra, 2020 – *Shandra V.* Dvoryanstvo “ukrayins'ky'h gubernij” Rosijs'koy imperiyi u zems'komu samovryaduvanni (1860-ti rr. – pochatok XX st.) [The nobility of the “Ukrainian provinces” of the Russian Empire in zemstvo self-government (1860 - early twentieth century)] // *Ukrayins'ky'j istory'chny'j zhurnal.* 2020. Chy'slo 4. S. 46-60. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2020.04.046> [in Ukrainian]

Отримано 02.12.2020

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.12

OLEXANDR V. PRYN

PhD (History), “Mystetskyi Arsenal” National Cultural and Art and Museum Complex (Ukraine)

“WITH GOD’S HELP, ACT IN FAVOR OF UKRAINE”: UNKNOWN LETTERS OF FEDIR ERNST TO ADELAIDA ARTIUKHOVA (1927–1929)

Abstract. *In the article, the author studies the correspondence of F. Ernst and A. Artiukhova. The found complex of letters covers the chronological period from 28.09.1927 to 01.12.1929 and belongs to the time of their joint work in Taras Shevchenko All-Ukrainian Historical Museum. F. Ernst was a head of art department of the museum then, and A. Artiukhova worked as an assistant from 1927. Simultaneously with working in the museum, from 1926 F. Ernst worked as Kyiv krai inspector for protection of cultural heritage, and from 1929 he was the member of Parity Commission for Cultural Valuables Exchange between RSFSR and Ukrainian SSR. The letters, found in Central State Archives of Public Organizations in Ukraine in fund 263 “Individuals repressed by GPU-NKVD-KGB during the 1920–1950s in Kyiv and Kyiv region” in the archival investigative case No. 64684 FP, and were the evidence in the case of accusation of Adelaida Artiukhova of “counter-revolutionary nationalist activity”. All the charges were reduced to a personal acquaintance with F. Ernst, who was already deported at that time.*

The found archival sources allow to reconstruct in more detail the biography of Adelaida Volodymyrivna Artiukhova and her personal contribution to the replenishment of the art collection of the Taras Shevchenko Ukrainian Historical Museum.

A. Artiukhova was born in 1902 in the city of Kyiv. In 1920–1923, she studied at the Kyiv Institute of Public Education and the Kyiv Archaeological Institute. In 1924, she began working at the Taras Shevchenko Ukrainian Historical Museum (UHM) in Kyiv as a laboratory assistant of the art department. During 1927–1929, together with F. Ernst, she was returning cultural values from the museums of the Russian Federation, replenishing the UHM collection, and for this purpose often visited the museums of Moscow and Leningrad, studying their collections and museum work in general.

The texts of the letters are published without any reductions. Phonetic and orthographic features of the document language are preserved. The letters give an opportunity to immerse in the historical context of the museum life of one of the leading museums of Ukraine, to study into inter-museum cooperation, etc.

F. Ernst’s epistolary reveals the contact points of the researchers, shows their friendly style of communication and the topics they discussed. Throughout the correspondence, there are three main topics: the activity of the art department of the Taras Shevchenko Ukrainian Historical Museum (exhibitions and collections), cooperation and return of paintings from Russian museums, and everyday life (rest of the scholars in the Crimea and Odessa).

All letters are very informative; they show the internal activities of the art department of the Taras Shevchenko Ukrainian Historical Museum: replenishment of the collection, exhibiting activity, scholarly contacts. The letters reveal the complex inter-museum relations of UHM with Russian museums and the role of personal contacts of scholars. It was found out that A. Artiukhova, who used F. Ernst’s personal connections and acquaintances for the benefit of the museum, had a significant influence on the implementation of the large replenishment of UHM.

Keywords: *Ernst F., Artiukhova A., Taras Shevchenko All-Ukrainian Historical Museum, museum, Tretyakov Gallery, paintings, exhibitions, Narbut, Shevchenko.*

Citation. Pryn O.V. “With God’s help, act in favor of Ukraine”: unknown letters of Fedir Ernst to Adelaida Artiukhova (1927–1929). *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXV. 2020. Pp.12–30. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.12

ПРИНЬ О.В.

Кандидат історичних наук, Національний культурно-мистецький та музейний комплекс
“Мистецький арсенал” (Україна)

**“ДІЙТЕ З БОЖОЮ ПОМІЧЧЮ НА КОРИСТЬ УКРАЇНИ”: НЕВІДОМІ ЛИСТИ
ФЕДІРА ЕРНСТА ДО АДЕЛАЇДИ АРТЮХОВОЇ (1927–1929)**

***Анотація.** Стаття присвячена археографічному опрацюванню листування Ф. Ернста з А. Артюховою. Розкриваються невідомі біографічні сторінки життєвого шляху А. Артюхової. Віднайдений комплекс із семи листів хронологічно охоплює період з 28.09.1927 до 01.12.1929 рр. і відноситься до періоду їхньої спільної праці у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка в м. Києві. У цей період Ф. Ернст обіймав посаду завідувача художнім відділом музею, а А. Артюхова – лаборанта з 1927 р. Одночасно з роботою у музеї він з 1926 р. обіймав посаду Київського краевого інспектора охорони пам'яток культурної спадщини та з 1929 р. був членом Паритетної комісії з обміну культурними цінностями між РРФСР та УРСР. Листи, виявлені у ЦДАГО України у фонді 263 “Особи, репресовані органами ДПУ-НКВС-КДБ у 1920-1950-ті роки по м. Києву та Київській області” в архівно-слідчій справі № 64684 ФП, і були одним із доказів у справі з обвинувачення Аделаїди Артюхової у “контрреволюційній націоналістичній” діяльності. Всі звинувачення зводились до особистого тісного знайомства з Ф.Ернстом, який на той час вже перебував на засланні.*

***Ключові слова:** Ернст Ф., Артюхова А., Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Шевченка, музей, Третьяковська галерея, картини, виставки, Г. Нарбут, Т. Шевченко.*

Цитування. Принь О.В. “Дійте з Божою поміччю на користь України”: невідомі листи Федіра Ернста до Аделаїди Артюхової (1927-1929) // Сумський історико-архівний журнал. №XXXV. 2020. С.12-30. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.12

Федір Ернст, німець за походженням та українець серцем, усе своє життя займався вивченням, збереженням та поверненням культурної спадщини. І якщо постать Ф. Ернста українські дослідники вивчили досить ґрунтовно, то діяльність та біографію його помічниці Аделаїди Артюхової – обійшли увагою. Серед вчених, які досліджували життєвий та творчий шлях Ф. Ернста слід згадати С. Білоконя (Білокінь, 1990; Білокінь, 2006) та О. Нестулю (Нестуля, 2005). Діяльність у мистецтвознавчих наукових осередках була об'єктом вивчення О. Боня (Бонь, 2012). Серед дослідників епістолярної спадщини вченого згадаємо І. Ходек (Ходек, 2015).

Однією з найменш відомих серед представниць київської мистецтвознавчої школи є постать Аделаїди Володимирівни Артюхової. Про дослідницю немає жодної ґрунтовної наукової розвідки. Лише в монографічній праці С. Білоконя про Ф. Ернста А. Артюхова згадується у примітках до видання (Білокінь, 2006: 79–80) та у монографії Г. Ковальчук про Український науковий інститут книги (Ковальчук, 2015: 502–505), а інші автори тільки переопубліковують наведені С. Білоконом дані про дослідницю.

Віднайдені архівні джерела дозволяють більш детально відтворити біографію Аделаїди Артюхової та її особистий внесок у поповнення художньої колекції Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка (далі – ВІМ).

Аделаїда Володимирівна Артюхова народилася в серпні 1902 р. в м. Києві у родині вчителя. Закінчила 1919 р. середню школу та восени тимчасово виїхала з неспокоїного Києва до Росії, де вчителювала в школах та займалася культпросвітньою роботою.

У 1920 р. вступила на літературно-лінгвістичний цикл факультету професійної освіти Київського інституту народної освіти, який закінчила 1923 р. Одночасно навчалася на факультеті мистецтвознавства Київського археологічного інституту (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1395: 157).

У 1924 р. почала працювати у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т.Г. Шевченка у Києві на посаді лаборанта художнього відділу музею. Упродовж 1927–1929 рр. спільно з Ф. Ернстом займалася поверненням культурних цінностей з музеїв РФСРР, поповненням фондової колекції ВІМ, задля чого часто відвідувала музеї Москви та Ленінграда, вивчаючи їхні фондові збірки й постановку музейної справи взагалі.

Музейна робота була скерована на впорядкування та вивчення збірок художнього відділу ВІМ під керівництвом Ф. Ернста. Також робота була спрямована на поповнення музейної збірки, керівництво роботою студентів-практикантів київського Художнього інституту. У 1926–1927 рр. вона брала участь у роботі гуртка “Studio” при Кабінеті українського мистецтва ВУАН, де зробила доповіді «Картина М. Ярошенка “Кочегар” і “Оповідання В. Гаршина “Художники”», “Соціальні основи в творах М. Ярошенка”, “М. Ге за збіркою Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка” та ін.

У 1928 р. брала участь у підготовці виставки “Українське малярство XVII–XX ст.”, у 1930 р. – в організації виставки гравюр відомого живописця і графіка Олексія Кравченка, ілюстрацій та ілюстрованих творів Т.Г. Шевченка. В Українському науковому інституті книги влаштувала виставку ілюстраторів М.В. Гоголя. 3 травня 1932 р. переведена на посаду асистентки з дорученням завідувати відділом рукописів і бібліотекою ВІМ (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1395: 158). Окрім штатної роботи в музеї, працювала в 1928–1929 рр. секретарем Комісії вивчення малярської творчості Т.Г. Шевченка при Київській філії Інституту Т.Г. Шевченка; в 1928–1930 рр. в Комісії мистецтва книги при Українському науковому інституті книги. Була членом Українського бібліологічного товариства при ВУАН (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1395: 162).

Пройшла наукову атестацію у проаспірантурі Українського науково-дослідного інституту історії матеріальної культури НКО УСРР та 28 жовтня 1932 р. захистила промовну роботу “Соціальні коріння паралелей і розходжень між українською літературою й малярством доби промислового капіталізму” та отримала кваліфікацію наукового робітника і доцента (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1395: 168, 169 зв., 202).

Протягом 1932 р. А. Артюхова організувала виставки “Шляхом до Жовтня” (сучасне малярство), брала участь в реекспозиції художнього відділу ВІМ (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 10. Спр. 1395: 158зв.).

Останнє офіційне місце роботи А. Артюхової, перед її арештом, завідувач бібліотеки 1-го механічного технікуму м. Київ.

“... Киев, ноября 3 дня 1935 года я, уполномоченный СПО УГБ НКВД УССР Самохвалов рассмотрел материалы о преступной деятельности гр. Артюховой-Ивановой Аделаиды Владимировны 1902 г.р. уро. г. Киев, б/п, б. научного работника Исторического музея, в настоящее время библиотекаря Инвалидного техникума, прож[ивающей] ул. Франко 26, кв. 10.

Выразившейся в том, что она является участником к-р. организации и проявляет террористические тенденции. Будучи сотрудницей Киевского исторического музея, примыкала к к[онтр]-р[еволюционной] группировке. Ближайший помощник репрессированного за к[онтр]-р[еволюционной] деятельность Эрнста. Ее квартира служила местом явок к[онтр]-р[еволюционного] элемента...” (ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 1: 2А). Саме так, близьке знайомство з Ф. Ернстом спричинило прискіпливу зацікавленість репресивних органів А. Артюховою.

Слідство тривало від 3 листопада 1935 р. до 9 березня 1936 р., проводились численні допити. Матеріали слідства були розглянуті Окремою нарадою при НКВС СРСР рішенням якої від 9 березня 1936 р. А.В. Артюхова отримала 3 роки ув'язнення. Відправлена для відбування покарання до СИБЛАГу НКВС СРСР біля м. Маріїнська (тепер – адміністративний центр у Кемеровській області, РФ). У Київ вона більше ніколи не повернулася. Подальша її доля невідома. Офіційна відповідь від 20.05.2020 р. Центрального міжрегіонального управління Міністерства юстиції України по м. Київ, дає розуміння, що за перевіркою наявних актових записів цивільного стану актових записів про смерть Аделаїди Володимирівни Артюхової у м. Києві не виявлено.

Федір Ернст народився 28 жовтня 1891 р. у м. Києві у сім'ї вихідців з Німеччини. Навчався у Глухівській гімназії та 1909 р. вступив на історичний відділ філософського факультету Берлінського університету. З 1910 р. продовжив навчання на історико-філологічному факультеті Імператорського університету ім. Святого Володимира. З 1914 до 1917 рр. перебував на засланні в Оренбурзькій губернії. 1918 р. закінчив навчання у Київському університеті та був запрошений працювати у відділ пластичних мистецтв Міністерства народної освіти УНР. В подальшому працював у Всеукраїнському комітеті охорони пам'яток мистецтва і старовини та інших пам'яткоохоронних інституціях (Нестуля, 2005: 182–183).

З 1 грудня 1923 р. Ф.Л. Ернст почав працювати у Першому Державному музеї (з 1924 р. перейменованого у Всеукраїнський історичний музей ім. Т.Г. Шевченка) на посаді інспектора з охорони культурних цінностей одночасно з виконанням обов'язків завідувача художнім відділом. Тоді загальна структура музею включала в себе: художньо-промисловий відділ, Шевченківський, Старого Києва, історико-побутовий і народного мистецтва, археологічний, рукописів, стародруків і бібліотеки та позаштатної фотолабораторії і фотоархіву (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 190: 40зв.).

На засіданні Президії Укрголовнауки НКО УСРР 27 лютого 1926 р., за головування М.І. Яворського, було заслухано питання за доповіддю В. Дубровського “Про краєві комісії охорони пам'яток культури й природи”. На цьому засіданні було ухвалено рішення про створення в Україні, як ланки державного управління, чотирьох крайових комісій з охорони пам'яток матеріальної культури та природи: з 1 січня 1926 р. – у м. Києві (при Всеукраїнському історичному музеї ім. Т.Г. Шевченка); з 1 березня 1926 р. – у м. Харкові (при Музеї українського мистецтва), Катеринославі (при Катеринославському історико-археологічному музеї) та Одесі (при Одеському історико-археологічному музеї). Цим же рішенням пройшло і призначення фахівців-науковців на посади інспекторів. Так, з 1 січня 1926 р. на посаду краєвого інспектора з охорони пам'яток матеріальної культури київської комісії призначено Ф. Ернста (ДАОО. Ф. 39. Оп. 1. Спр. 2: 47–48), а з 16 жовтня 1926 р. секретарем комісії Г. Адольфа¹ (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 9387: 15).

Окрім праці у ВІМ, Ф. Ернст співпрацював з Українською академією наук та входив на громадських засадах до низки її наукових інституцій як член Всеукраїнського археологічного комітету (1924–1927); нештатний співробітник та редактор Комісії для складання біографічного словника діячів України (1924–1928); член Комісії Старого Києва та Правобережної України (1928). У 1929 р. призначений ВУЦВК членом Паритетної комісії з обміну культурними цінностями між РСФРР і УСРР.

Зупинимось коротко на подіях, що відбувались у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка у період з 1927 до 1929 рр. Саме в цей період відбувається активне впорядкування та поповнення фондової колекції ВІМ у всіх відділах. Найбільш суттєво поповнилися фонди художнього відділу. Тільки у 1927 р. було отримано 774 експонати; з них – 514 закуплено, 40 – виміняно, а 138 – отримано як дар, 68 – передано з музеїв Москви та Ленінграда. З них дуже цінні й цікаві портрети роботи

майстрів В. Боровиковського, Д. Левицького, Є. Лисенка, М. Врубеля та українських малярів: В. Касіяна, В. Седяра, Ф. Кричевського та ін. Фонди музею поповнилися різною кількістю експонатів: археологічний відділ – 450, історико-побутовий – 86, відділ народного мистецтва – 382, художній відділ – 774, Старий Київ – 37 (ЦДАВО. Ф. 166. Оп. 8. Спр. 443: 288–288зв.).

Скупі сторінки звітної інформації ВІМ широко розкриваються у невеликому за обсягом, збереженому листуванні вчених. У цій розвідці публікуються сім листів Ф. Ернста до А. Артюхової. Вони входили до другого тому архівно-слідчої справи № 64684 ФП, і були одним із доказів у справі з обвинувачення Аделаїди Артюхової у “контрреволюційній націоналістичній” діяльності. Листи Ф. Ернста використані слідчим як доказ провини А. Артюхової. Всі звинувачення зводилися до особистого тісного знайомства з Ф. Ернстом.

Текст листів публікується без скорочень та купюр. Збережено фонетичні та орфографічні особливості стилю написання документа. Скорочення розшифровуються у квадратних дужках. За роками листи розподіляються: 3 за 1927 р., та по 2 за 1928 та 1929 рр. Листи дають змогу поринути в історичний контекст музейного життя одного з провідних музеїв України, зазирнути у міжмузейну співпрацю тощо. Листування велося тільки російською мовою та прикрашалось невеликими вкрапленнями української. До Аделаїди Артюхової Ф. Ернст звертався виключно “Дорогая” і зрідка “Вельмішановная”.

Епістолярна спадщина Ф. Ернста розкриває точки дотику дослідників, показує їхній дружній стиль спілкування та теми, які обговорювали. Серед листування простежується три теми: перша – це діяльність художнього відділу ВІМ (виставкова, поповнення фондів); друга – співпраця та повернення картин із російських музеїв і третя – це тема повсякдення (відпочинок вчених у Криму та Одесі).

Найраніший лист датовано 28 вересня 1927 р. та направлено Ф. Ернстом з Києва до Москви за адресою: вул. Донська, буд. 49, Арнольдо-Третьяківський інститут на ім'я сестри А.В. Артюхової Тамари Володимирівни Орлової з поміткою для Артюхової (ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2: 139). За поштовим штепелем лист відправлено 29 вересня 1927 р., а надійшов він адресату 1 жовтня 1927 р. У листі йдеться про підводні камені міжмузейної співпраці, “теплі” стосунки між українськими та російськими музейниками, закупівлю картин, літографій, офортів, дізнаємося про закупівлі картин сучасних українських художників Т. Бойчука, авангардиста В. Меллера та ін. Серед згадуваних у листі прізвища мистецтвознавців І. Грабара, А. Ефроса, М. Машковцева, Я. Тугенхольда, згадується майбутня шевченківська виставка у ВІМ (ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2: 140–140зв.) (Див. лист № 1).

У наступному листі, датованому 7 жовтня 1927 р., Ф. Ернст піднімає питання про передачу його брошури про Гольпайна московським мистецтвознавцям А. Бакуншинському, М. Машковцеву та П. Еттінгеру. З брошури Ф. Ернст плавно переходить до питання про міжмузейний обмін та складнощі міжреспубліканського перерозподілу музейних предметів із залученням комісаріатів освіти. Третє питання, що обговорювалось – це підготовка виставки Т. Шевченка у ВІМ, перелік експонатів та загальний контекст експозиції (ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2: 137–138зв.) (Див. лист № 2).

У третьому листі від 16 листопада 1927 р. Ф. Ернст продовжує інструктаж А. Артюхової щодо відібраних нею у російських музеях збірки картин, уточнює інформацію про ускладнення процедури міждержавного музейного обміну та труднощі процесу узгодження остаточного переліку картин на обмін з російськими колегами з Ермітажу П. Нерадовським, про візит О. Щусєва до Києва та, звісно, про Шевченківську виставку ВІМ. До листа Ф. Ернст додав список ілюстраторів Гоголя в зібранні Державного російського музею в Ленінграді,

що є сферою наукових інтересів А. Артюхової (ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2: 117–119) (Див. лист № 3).

У листі від 21 березня 1928 р. Ф. Ернст називає себе старим патроном, хоча на час написання листа Ф. Ернсту було неповних 47 років, а А. Артюховій – 37 років, та дякує А. Артюховій за надання актуальної інформації. У листі піднімається питання про початок роботи Держторгу в Україні, продовжується обговорення обміну музейними предметами з Державною Третьяковською галереєю. Дослідник також переймається питанням режиму збереження деревини, вовняних та шовкових тканин у російських музеях. Окрім цього, Ф. Ернст у листі заспокоює А. Артюхову, запевняючи її у вирішенні житлового питання під час її відсутності в Києві. Згадує у листі роботу київської музейної конференції та нові придбання для музею тощо (ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2: 128–129зв.). (Див. лист № 4).

П'ятий, одеський, лист із відпочинку датовано 28 серпня 1928 р. У листі Ф. Ернст розповідає про повсякдення відпочинку біля моря в Одесі на дачі Енгеля на 13-й станції – вартість житла, харчування та розпорядок дня. Але навіть на відпочинку Ф. Ернст у листі нарікає на завантаженість роботою в інспектурі охорони пам'яток і не забуває підводити фінансові підсумки діяльності художнього відділу ВІМ. З листа дізнаємося, що й А. Артюхова також збирається на відпочинок до Криму (ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2: 130–131зв.). (Див. лист № 5).

У листі від 25 жовтня 1929 р. Ф. Ернст інформує про свою подорож пароплавом по Дніпру, відвідування музеїв у Катеринославі та Дніпробуду. Ділиться враженнями від подорожі теплоходом та відпочинку у Ялті, Севастополі, Одесі. Переймається станом здоров'я А. Артюхової, запитує про її перебування в Москві та контакти з місцевими музейниками, не залишає поза увагою й внутрішні музейні справи (ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2: 142–142зв.). (Див. лист № 6).

Останній лист колекції датований 1 грудня 1929 р. і містить інформацію про завершальний етап місії А. Артюхової в російських музеях. У листі згадується Василь та Федір Кричевські та їхні картини, а також складнощі міжмузейного обміну між ВІМ з одного боку та Державним Ермітажем з Державною Третьяковською галереєю – з іншого. У листі Ф. Ернст нагадує А. Артюховій про ювілей музею, його святкування та просить її повернутися вчасно зі всіма отриманими нею картинами та книгами (ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2: 114–115зв.). (Див. лист № 7).

Розглянувши “контреволюційні” листи Ф. Ернста можна зрозуміти абсурдність їхнього використання для кримінального переслідування А. Артюхової. Всі листи мають велику інформативність, що розкриває внутрішню діяльність художнього відділу ВІМ: поповнення колекції, виставкову діяльність, наукові контакти. Листи привідкривають складні міжмузейні відносини ВІМ з російськими музеями та роль особистих контактів вчених. Проведену роботу з повернення творів мистецтва слід вважати вдало проведеною спеціальною музейною операцією Ф. Ернста та А. Артюхової. Здійснивши низку службових відряджень до найбільших музейних закладів Росії (Державного Ермітажу, Державного російського музею, Державної Третьяковської галереї), вони змогли домовитися та переконати їх керівників та співробітників про передачу близько 70 творів мистецтва до найбільшого музею України – Всеукраїнського історичного музею ім. Тараса Шевченка. З'ясовано, що великий вплив на реалізацію великого поповнення ВІМ зіграла Аделаїда Артюхова, яка використовувала на користь музею особисті зв'язки та знайомства Ф. Ернста.

№ 1

Ф. Ернст – А. Артюховій

28 вересня 1927 р., з м. Києва до м. Москва

Окончено 28.IX.1927

Дорогая Аделаида Владимировна!

Получил Ваше письмо, но ответил не сразу, как адреса Вы не прислали, а бумажку, где Вы написали раньше Ваш адрес, я долго искал, пока наконец-то нашел.

Про новые порядки в Главнауке² я уже имел сведения от нескольких лиц. Посылаю Вам при сем удостоверение и отношения, о кои Вы просили. Попробуйте получить чтонибудь из Музея Изящных Искусств³, но лучше попробуйте сделать это через кого-нибудь, напр[имер] Эфросу⁴, кот[орый] там служит. Имейте в виду, что директор, Романов⁵, сейчас недоволен на Украину за то, что Гиляров⁶ забрал оттуда (из Музея Изящных Искусств) картину, отданную Капнистами⁷ в 1915 году на хранение в Москве. Историч[еский] Музей⁸ и «распределенную» последним по своему усмотрению по разным музеям Москвы и другим добрым городам, вплоть до Ташкента. И вот за то, что Ханенковский музей⁹ посмел забрать принадлежащую ему вещь они очень сильно разгневаны на Украину и вообще хохлов. Если в Вашем лице будут выражать недовольство Украиной, то скажите, что на хохлацком диалекте есть такая поговорка – «за мое жито та мене і бито!»¹⁰ Но если не будут упоминать – то и Вы не проговаривайтесь, чтобы не портить дело.

Между началом этого письма и его продолжением последовал опять недельный перерыв. Просимые Вами бумаги я отпечатал и хотел послать, но скоро после того вернулся Заклинский¹⁰ из Харькова, а к его возвращению я был замдиректором и поминутно перебегая от стола к столу, был то директором то инспектором, а Базилевич¹¹ гонялся за мной с бумагами и был то секретарь музея то секретарь Комиссии¹². А т[ак] к[ак] в эти дни надо было высосать из казны все кредиты как по музею, так и по инспектуре что мне блестяще удалось до последнего рубля (всего около 2 S тысяч рубл[ей]) что работа была соответственная доза, и письмо мое никак не приходило к концу. Могу Вас порадовать сообщением что мы сильно увеличили наш отдел благодаря присутствию свободных сумм и бездействию других отделов. Я купил 10 Нарбутов¹³, оплатил взятые еще весной 14 вещей Крамаренка¹⁴ и все гравюры Плецинского¹⁵, Усачова¹⁶ и Юнга¹⁷, купил штук 50 литограф[ий] и офортов S XIX века Жемчужникова¹⁸ и др., большой nature-morte Тарана¹⁹, две вещи Тимка Бойчука²⁰, 30 мотивов театр[альных] костюмов Меллера²¹, две солидные вещи Мурашки²², и т.д. Также дал 100 руб[лей] задатку Погребняку²³ на закантовку и сейчас сам собираюсь ехать в Питер²⁴, а потом (оттуда) в Москву – авось чтонибудь клюнет. Забыл еще – прекрасную вещь Ге²⁵, 1857 года, на тему очевидно из Лермонтова (Черкес собирается покинуть стоящую перед ним на коленях Черкешенку).

Итак если письмо это еще застанет Вас в Москве, действуйте с Божьей помощью на корысть Украины. Отечески благословляю. Кланяйтесь Грабарю²⁶, Эфросу⁴, Машиковцеву²⁷ и Тугендхольду²⁸, если встретитесь с ним. Получил сегодня первые оттиски брошюры про Гольпайна²⁹. Послал бы Вам для раздачи сильным мира сего неск[олько] экземпляров но боюсь что они Вас уже не застанут. Бумаги Вам выслали уже вчера. Заклинский¹⁰ кажется хотел что-то приписать, но вероятно не успеет. Имейте ввиду, что на жовтневі свята придется устроить в последней зале (за Нарб[утовской] выставкой³⁰, где церковное искусство) маленькую Шевченковскую выставку, причем необходима будет Ваша помощь (Шевченко и его доба³¹). Так, что сидите, но не засиживайтесь.

Ваш Ф. Эр[нст]

ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2. Арк. 140–140 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 2

Ф. Ернст – А. Артюховій

7 жовтня 1927 р. з м. Києва до м. Москва

7.X.1927

Вельмішановна

Аделаїда Владимировна!

Хотя Вы и не удостоиваете меня ответами на мои письма, и предпочитаете адресоваться непосредственно к самому высокому начальству (как старому, так и новому), тем не менее пишу Вам с просьбой сообщите, получили ли Вы высланные мною мандаты на переговоры с Гос[ударственным] Музеем Изыщных Искусств³, удалось ли что-нибудь получить, и есть ли санкция Главнауки². Затем получили ли Вы высланные мною на Ваш адрес три экземпляра брошюры «Гольпайн»²⁹ с просьбой передать их в библиотеку Третьяковской Галереи³², Бакушинскому³³ и Машковцеву²⁷. Сие полагаю я не лишним для пользы дела. Эттингеру³⁴ я послал отдельно, т[ак] к[ак] он любезно сообщил мне одну выписку для этой статьи.

Теперь относ[ительно] Вашего вопроса про обмен Врубеля³⁵ на Шевченка³⁶ я думаю, что это действительно стоит. Правда, Н.К.О. сейчас поднимает вопрос в общем, между-республиканском масштабе о передаче или перераспределении музейных ценностей между республиками, и тогда, вероятно, вещи эти будут сюда переданы безвозмездно. Но это дело, если и осуществится, затянется наверно на несколько лет, и к тому же может случиться, что проплывет мимо носа и попадет в Харьковский шевченковский институт³⁷. Что касается выбора Врубеля³⁵ то совершенно с Вами согласен. Обратите, правда, внимание Тр[етьяковской] Гал[ереи]³² на то что, мы эту вещь отдаем с тяжелым сердцем, так к[ак] она дает ценный вариант имеющейся композиции Pieta³⁸ (вероятно, первая редакция последней), дает прекрасное понятие о врублевском мазке, манере работать, едва набросанном карандашном очерке контуров. Меньше, чем за 5–6 серьезных вещей Шевченка³⁶ ее нельзя отдать – иначе будут нас ругать. При таких условиях сообщите о принципиальном согласии Музея, и совершайте сделку. Техника несколько затруднится так к[ак] ~~но сообщ~~³⁹ Музею придется запросить Укрнауку⁴⁰ о согласии (обмены между разными республиками возможно лишь с согласия Харькова). По этому принципиально договориться, а остальное сделаем ближайшим временем.

Про предполагаемую у нас выставку Шевченка³⁶ я уже Вам писал. Сейчас очищается помещение, я отбираю материал, а бывшая помощница Онищука⁴¹, Вера Владимировна⁴², откомандирована в разнооб[разные] «комиссии» для собирания и регистрации экспонатов. Было бы очень хорошо если бы московские экспонаты успели к этой выставке (открытие – 7 ноября). Выставлять я думаю не столько вещи Шевченка³⁶ (их будет вместе с офортами около 70, а это мало для всей залы), но и портреты близких ему людей современные ему пейзажи и жанры и т.п., т.е. Сошенка⁴³, Штернберга⁴⁴, Ив[ана] Соколова⁴⁵, портреты Репниных, Тарновских⁴⁶, виды усадеб (мож[ет] быть и Кунавина⁴⁷) и даже (если не будет хватать материала для заполнения стен) – чумаков в степях Айвазовского⁴⁸. Хотя Бараболя⁴⁹ недоволен зашлепал губами при упоминании последнего, но я думаю, что то не так важно. Когда вернетесь, Вам придется этим заняться вплотную – кое-что еще не смонтировано, надо будет дать Погребняку⁵⁰. Я-же, пока что, еду в Новгород-Северский, Глухов, и Путивль, вернусь дней через пять, а потом, около 14²⁰ – 15²⁰, выеду в Ленинград с попыткой вынудить там кое-что для нашего музея.

Рассчитываю вернуться к I^{му}, хотя мало в этом уверен, а там надо спешно произвести развеску выставки. Буду, конечно, и в Москве, но вероятно Вас уже там не застаю.

Ну, пока всего доброго. Хвалю за успехи

Ваш Ф. Эрнст

ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2. Арк. 137–138 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 3

Ф. Эрнст – А. Артюховій

16 листопада 1927 р., з м. Ленінграда до м. Київ

Ленінград 16.XI.1927

Дорогая Аделаида Владимировна!

Вчера я получил Ваше письмо и очень Вам признателен за информацию. Я несколько раз уже было брался Вам писать, написал даже Вам открытку на московский адрес, не зная, где Вы в настоящий момент, и просил жену обязательно разузнать где Вы и передать, что нужно. Информация Ваша была мне совершенно необходима, и я не ошибся – я думал, что вещи Вами отобранные уже отправлены в Киев или уже там получены, и нарочно не торопился в Москву, чтобы не помешать Вам закончить первую операцию. Рассчитывал, конечно, на сопротивление Главнауки. Но действительность оказалась хуже, чем я думал. Меня совершенно ошарашила история с Щусевым⁵¹ – я, оказывается, за день до его приезда уехал в Питер; если бы Вы меня предупредили более определенно – я бы еще остался на несколько дней, а торопился глав[ным] обр[азом] из-за того, что командировочные деньги то ведь еще за истекивший год. Утешен я только тем, что то хоть, не Машковцев²⁷ – перед ним было бы еще более стыдно.

Но для пользы дела – не знаю, ибо теперешнее официальное значение Щусева⁵¹ мне не ясно. Очень ли он зол? А я еще рассчитывал, что выставлю Кунавина⁴⁷ и еще ряд московских и петерб[ургских] вещей, произведя на москвичей хорошее впечатление.

Ваше сообщение об Укрнауке⁴⁰ меня также поразило. Это на них похоже – в конечном итоге ни себе, ни другим. Сообщите мне по возможности немедленно, знаете ли Вы совершенно достоверно про ту харьковскую бумажку о невыдаче вещей без визы Укрнауки⁴⁰, видели ли Вы ее. Если да, то это в корне меняет и мои планы. Дело в том, что у меня здесь приблиз[ительно] такое-же положение, какое у Вас осталось с Третьяковкой³². Нерадовский⁵² уже вернулся, и сказал что готов «щедро» пойти нам навстречу, считая, что Киев должен в первую очередь после Ленинграда и Москвы обладать напр[имер] Левицким⁵³ и Боровиковским⁵⁴. И сам наметил для передачи нам – штук пять первых и штук пять вторых!! Вы понимаете, что то значит для нашего собрания? Между ними есть такой Левицкий⁵³, за которого отдать все – и то мало, совершенно потрясающий портрет, с подписью и датой, который долго у них висел и только теперь случайно снят. Я пробую лишь сделать несколько иначе – мне очень хочется добыть портрет Боровиковского⁵⁵ киевского бургомистра Борщевского⁵⁶, писаного Боровиковским⁵⁴ – восхитительная вещь, в неукоснительно украинском костюме, в слуцком поясе, служиловой шапке и с шаблюкой, потрясающего письма – но Нерадовский⁵² не дает. Наметили уже к передаче вещей 30–40. Но взамен просят наш портрет гр. Браницкой⁵⁷ Рокотова⁵⁸, и что-нибудь Ге²⁵. Я считаю, что это не было бы для нас такой уж большой потерей, я иду в этом вопросе навстречу, чтобы не оттолкнуть сразу, да и если бы пришлось отдать – обмен в достаточной степени для нас выгодный. Теперь, в связи с Вашим последним письмом я предполагаю, одобрить здесь список, и взяв отношение от Рус[ского] Музея⁵⁹ в Укрнауку⁴⁰ с просьбой об обмене (то

они сами предложили и я нахожу то очень удобным) выехать на 2-3 дня в Киев, взять Ваш список, и с обоими поехать в Харьков. Протолкнуть их там, а затем двигать уже в Москву. Вот единственный выход. Имейте это ввиду, и не посылайте третьяковского списка отдельно – погубите дело. Передайте об том мою просьбу и Р. Р. Заклинскому¹⁰, которому я напишу отдельно. Как дела с Шевченковской выставкой? Были ли отзывы в прессе? Рассчитываю побыть здесь еще около недели. Напишите подробнее про Щусева⁵¹ и его – насколько это может нам повредить. Посылаю Вам в дар список вещей на гоголевские темы выставленных в Рус[ском] Музее⁵⁹. Вероятно есть и еще, но не успел собрать сведений. Пишите на прежний адрес. Получил ли Р. Р. Заклинский¹⁰ мое письмо? Кланяйтесь Вас[илию] Митрофановичу¹¹ и всем.

Ваш Ф. Эрнст

ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2. Арк. 117–119. Оригінал. Рукопис.

№ 4

Ф. Эрнст – А. Артюховій

21 березня 1928 р., з м. Києва до м. Москва

21.III.1928

Дорогая Аделаида Владимировна!

Получивши от Вас скоро после Вашего от'езда короткую цидулку и не получал после того долгое время ничего, я уже начал было не на шутку волноваться, пока не воспоследовало Ваше второе послание, датированное 10.III, но попавшее ко мне значительно позже. Спасибо Вам большое, что не оставляете Вашего старого патрона без информации, а также что несколько утешили после довольно безрадостного первого письма. Вы поступили конечно, совершенно правильно, оставшись ждать до победного конца, что тем более удивительно, что вообще изучая Ваш характер я до сих пор как-то не имел случая наблюдать признаки особой выдержки и настойчивости, чему свидетельством служат разные порванные мною и скомканые бумажки в разных специально устроенных для таких бумажек корзинках. Очень хвалю Вас и благословляю на дальнейшие подвиги ратные, победу над Кристи⁶⁰ и прочими супостатами, имя же им Госторг⁶¹ и Наркомпрос⁶². У меня такое впечатление, что мы получаем в последний раз, и надо поэтому употребить все усилия, чтобы выдрать все, что можно. Если дальше ничего не будет выходить – станем на путь обмена – я тоже думаю, что то последнее дает хороший щит от Госторга⁶¹. Последний начал уже действовать и на Украине, причем Ваш покорный слуга и патрон назначен Наркомпросом⁶² уполномоченным по ... чему то вроде эксперта предметов старины за границу. Я хотел сначала отказаться, но затем решил что другой может на моем месте принести много вреда, и поэтому приступаю на днях к первым разведочным шагам. Сообщите, как стоит этот вопрос в Москве, и правда ли, что Вальдгауер⁶³ (директор Эрмитажа⁶⁴) подал в отставку. Очень хорошо вышло, что вы встретились и познакомились с Нерадовским⁵² – с ним в Третьяковке³² очень считаются (он ведь был одно время серьезным кандидатом в директоры) и с этой стороны опасность, вероятно, невелика. Мнение Щусева⁵¹ меня очень интересует. Каков на этот раз Машковцев²⁷? и Грабарь²⁶? Передавайте при случае, кому нужно будет, мой привет. Очень хотел бы и сам с'ездить в Москву, но не знаю, когда удастся. Здесь был на днях Н. А. Попов⁶⁵, известный московский театральный деятель, (когда-то киевлянин), завтра возвращается в Москву. Он поработал довольно много в нашем музее и, кажется, остался доволен.

Что слышно о Трутовском⁶⁶? Были ли Вы уже у него? Передали ли уже все мои оттиски? Видели ли Эттингера³⁴? Если он спрашивал о фотографиях к Голтейну⁶⁷, то имейте ввиду, что я сегодня уже отправил ему целый пакет. Заклинскому¹⁰ я сообщил о Ваших делишках, он выслушивает благосклонно, и просит Вас передать просьбу, которую вы кажется уже знаете о рецептуре хранения шелковых и шерстяных тканей, а также, при случае, и дерева. Если добудете какие-нибудь сведения – сие сможете также послужить по утиранию носа кому следует. Сталинскому⁶⁸ я сообщил о том, что вы писали, он был видимо очень тронут. Насчет Вашей комнаты мы позаботились еще до того как Вы написали – Сталинский⁶⁸ сообщил со слов арендатора Вашего дома, что у Вас там какой-то сумасшедший учраспред⁶⁹, и что Вашей комнате угрожает опасность. Я просил немедленно Евст[омию] Фед[оровну]⁷⁰ разыскать копию Вашего удостоверения и убедившись, что оно действительно лишь до 15го III., попросил немедленно написать специальное отношение Вашему жилкому с извещением о продлении Вашей командировки. Подписали проставили печати и Сталинский⁶⁸ в тот же день отнес по назначению. Жаль, что Вы раньше не предупредили об этом – ведь можно было это проделать проще, проставивши более продолжительный срок на документе. Во всяком случае не бойтесь – мы уже все сделаем. – Практиканты к счастью, больше не показываются, чему я очень доволен, ибо большего толку с них не вижу. Столяра тоже не было, но пойду к нему на днях. Музейная конференция⁷¹ уже кончает свою работу, на днях должны все редактировать воедино. Глевась[кий]⁷² уже принес «детей Костомарова» Ге²⁵ – довольно олеографическая вещь, кажется 1855 года, что по биографии Костомарова и его жены (это дети ее, а не его) выходит не совсем хорошо.

Приобрел прекрасный портрет кисти П. Шлейфера⁷³ – его жены, удивительно славный. Также два рисунка Проспера Горского⁷⁴. Вышел из печати Черниговский сборник п[од] ред[акцией] Грушевского⁷⁵, со статьями Моргилевского, Макаренка, Козловской и дру[гими] статьями⁷⁶ и моя о Мазепином доме⁷⁷. Почему-то нет в нем статьи Терещенка⁷⁸, отчего весь сборник очень теряет. Кстати, он очень просил Вам кланяться и спросить не скучаете ли Вы за запахом чеснока, идущим из его благовонных уст? Между прочим с радостью констатировали что его уже успели возненавидеть все музейные работники г. Киева, Куриной⁷⁹ тоже по-видимому хорошо раскусил его. – Не добудете ли Вы еще ассортимент гравюр от Кравченка⁸⁰ к тем последних Ваши былые преступления? – Итак моя просьба.

Держитесь до победоносного конца, в деле обмена на уступки не идите (уже и так Русск[ий] музей⁵⁹ самую лучшую вещь оттяпал) – пусть все дадут нам, что Музей дал и уезжайте лишь тогда когда отправите вещи из Третьяковки³² на вокзал[.] Не забудьте напомнить Эфросу⁴ про оригиналы Экстер⁸¹, хоть бы могли нам подарить еще в 1925 году. Нерадовскому⁵² я завтра еще напишу. Собираю завтра комиссию по из'ятию из библиотеки ВІНО⁸² музейных вещей, там нам тоже кое-что перепадет. Ну, всего хорошего. Благословляю Вас на дальнейший подвиг.

Адрес тот же – Всеукраинский Музей им. А. Терещенка⁸³.

Ваш Ф. Эрнст

ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2. Арк. 128–129 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 5

Ф. Ернст – А. Артюховій

28 серпня 1928 р., з м. Одеса до м. Київ

Одесса 28.VIII.1928

Дорогая Аделаида Владимировна!

Давно хочу Вам написать, но до сих пор рука сия ни разу не поднялась к написанию – не написал еще до сих пор ни одной строчки ни одному адресату и ни на одну тему. Устроились мы тут сравнительно удачно – на вокзале нас очень радушно встретили подруги Т. Л.-ны⁸⁴, и мы немедленно отправились прямо на дачу, к западу от Одессы, недалеко от Большого Фонтана. Нам уже присмотрели небольшую комнату с меблировкой, за 40 рубл[ей] в месяц. Хороший садик, и к морю минут 15 ходьбы. Обед получаем на одной из соседних дач, очень приличный, за 80 коп[еек] с носа. Остальное делаем домашним и кустарным образом. Отдыхаем оба с запасом. Спим часов 11, и кроме того еще иногда после обеда – так что в целом почти как Вы.купаемся усердно – до сих пор не пропустили ни одного дня, хотя бывали прохладные дни, и поджариваемся на солнце, которое, правда, исполняет свои обязанности далеко не идеально, но все же лучше, чем в Киеве – по крайней мере со времени нашего приезда был лишь один дождик, да и то поздно.

Я далеко еще не отдохнул, но оба мы, единогласному свидетельству всех очевидцев и современников, поправились и загорели. Что и требовалось доказать. К сожалению, недостаточно монеты а также многотрудные обязанности по музею и инспектуре заставляют меня не позже 15²⁰ быть в Киеве – в частности, чтобы по музею успеть произвести необходимые закупки. Я произвел здесь подсчет сумм, всего выходит, что по 12 истрачено:

Приобретения картин, скульптур, гравюр	– 2680 руб[лей]
Командировки до Ленинграда и Москвы	262-26
Пересылка картин з Лен[инграда] и Москвы	120
Реставратор	81
Погребняк	146-20
Столяр Шпитковер	194-20

3483-66 к[опеек]

Кроме того, 3.VII. непонятные 250 рубл[ей] Мовчану⁸⁵ на «приобретения картин», кот[орые] могут быть им невыданными ему деньгами для Меллера²¹, или деньгами за прибывшие из Ленинграда вещи – последней суммы что-то не видно. Если считать ту сумму, то еще останется 2756 р[ублей] 34 коп[ейки].

Боюсь, что письмо это Вас уже не застанет в Киеве, т[ак] к[ак] 1²⁰ Вы уже собирались фуру – в Крым. Если Вы еще в Киеве, то обязательно сообщите мне что у нас нового, не забрал ли уже Госторг⁶¹ часы. Если нет, то (я пишу об том отдельно Р. Р. Заклинскому¹⁰), то мне посоветовали заказать скульптуру гипсовую копию с него, что стоит очень дешево. Исполнить могут кто-нибудь из скульпторов Худож[ественного] Института⁸⁶. Очень прошу Вас также сделать подробные описания на всякий случай, в особенности записать французское четверостишие вверху, т[ак] к[ак] вряд ли оно записано в инвентаре Худ[ожественно-]Пром[ышленного] отдела [ВМ].

За сим надеюсь, что здоровье Ваше не ухудшилось, что Вы против обыкновения благоразумны и все-таки едете в Крым. Желая Вам там «набрать» фунтов 30, и вернуться индианкой. Были ли у нас в мое отсутствие кто-либо из знаменитых современников?

Кланяйтесь Вас[илию] Митрофановичу¹¹, Евстолии Федоровне⁷⁰ и особенно нежно – Академику⁸⁷.

Надеюсь получить от Вас весточку. Адрес: Одесса, 13-я станция, Львовский переулок № 12, дача Энгеля, мне.

Ваш Ф. Эрнст

ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2. Арк. 130–131 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 6

Ф. Эрнст – А. Артюховій

25 жовтня 1929 р., з м. Києва до м. Москва

Київ 25.X.1929

Дорогая Аделаида Владимировна!

Вернувшись в Киев, очень удивился, что от Вас ни слуху, ни духу, и только вчера Евстолия Федоровна⁷⁰ передала мне, что Вы оказываетесь, в большой претензии на меня, почему я не пишу.

Ей-богу не имел ни малейшего представления куда именно Вам писать, а ответ я все равно не мог получить, т[ак] к[ак] нигде подолгу не был.

По обыкновению, очень долго не мог выпутаться изо всех дел и выехали из Киева только 29.IX. парходом вниз по Днепру. Были три дня в Екатеринославе, где осматривали оба музея, жили на частной квартире, т[ак] к[ак] единственные две гостиницы были переполнены и отправились в препаскуднейшем ресторане. Были потом в Александровске и Запорожье и Днепрострое, где видел мало, а платили за это очень много, потом 1 день в Симферополе, потом через Севастополь попали в Алупку, где пробыли 9 дней. Там немного отдохнули осторожно обмыливались в море, и принимали некоторое подобие солнечных ванн, так что даже немного загорели. Подробно смотрели Воронцовск[ий] дворец. А затем через Ялту выехали морем (теплоходом) через Севастополь в Одессу, где также пробыли два дня. В целом пробыли 20 дней, голову проветрили, отдохнули не особенно, от 'есться совершенно не от 'елись, т[ак] к[ак] нигде ни черта нету, хлеба нет и в помине. Дерут всюду отчаянно.

Вернулся и в тот же день начались звонки от Глеваско[го]⁷². Вас[илий] Митр[офанович]¹¹ развел очередные паники, и вот теперь я уже с утра то принимаю Владим[ирский] собор (с большим скандалом), то езжу на еврейское кладбище на Зверинце (с не меньшим скандалом), то получаю другие удовольствия. Таким образом если Вы думали, что пребываю в каких-то отпусках елисейских полях, то Вы чрезвычайно далеки от истины.

Что с Вами случилось в Питере? Я, правда сказать, и боялся, т[ак] к[ак] уехали Вы из Киева в не особенно добром здоровье, вид у Вас был неважнецкий, а Питер ведь классический город для того, чтобы люди с некрепкими легкими могли себя скверно чувствовать. Легче ли Вам в Москве? Как вообще были дела в Питере – я ничего не знаю. Что Вам даст Академия Художеств⁸⁸? Как с Русским Музеем?⁸⁹ От Нерадовского⁵² я получил с Кавказа очень любящее и милое письмо, в котором он всех очень благодарит за прием в Киеве. Кажется, Харьков произвел на него полное впечатление. Ваше письмо он получил. Сейчас тоже буду ему отвечать. Закл[инский]¹⁰ в отпуску, но иногда приходит. Каталог⁸⁹ без меня не набирали, сейчас уже идет набор, и иллюстрации все готовы. Обложку вероятно закажем В. Кричевскому⁹⁰. Очень счастлив, что Третьяковка³² к нам по прежнему благосклонна и дает, насколько я понял со слов Евстолии Федоровны⁷⁰, хорошие вещи. Хвалю также Ваше усердие по сбору биографич[еского] материала. Когда думаете вернуться? Не забудьте набрать побольше книг, каталогов и т.д. (не для себя, конечно, а для библиотеки худ[ожественного] отдела и для меня).

Сердечный привет Вашей сестре⁹¹, Николаю Георгиевичу²⁷ и общим знакомым кого только увидите, в том числе Иго[рю] Эммануиловичу²⁶. Пишите скорее, как дела. Кажется,

у Вас нелегко с благородным металлом, но незнаю удасться ли теперь в этом помочь т[ак] к[ак] Вы сами знаете – в бюджетном отношении самое поганое время – ничего нет.

Дни сейчас стоят летние, даже по временам жарковато. Желая Вам того же в Москве, для успешной борьбы с повышенной температурой. Пишите скорее, что выцыганили.

Ваши Ф. Эрнст

Здесь лежит уже целый месяц письмо заказное для Вас от старой Мурашко⁹², но без Вашего разрешения его не вскрываю, а пересылать вряд ли стоит. Заметку про нее в газету все же хочу дать.

ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2. Арк. 142–142 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 7

Ф. Эрнст – А. Артюховій

1 грудня 1929 р., з м. Києва до м. Ленінграда

1.XII.1929

Дорога Аделаида Владимировна!

Пишу Вам в неизвестном направлении, т[ак] к[ак] незнаю, где Вы в настоящий момент находитесь. Надеюсь, деньги (50 р[ублей]) Вы давно уже получили и уже орудуете в Питере. Сегодня получил Ваше карандашное письмо со вложенным списком получаемых от Третьяковки³² вещей. Рад им безмерно – все авторы, очень меня интересующие и очень редкие. Очень мечтаю также о том, чтобы удалась окончательно Ваша ленинградская поездка, т[ак] к[ак] в особенности под вещи в академии (специально] под Кричевского⁹³ и Мурашка²²) я давно присматривался, но не особенно надеялся их видеть.

Имейте только в виду, что это Федор Кричевский⁹³, а не Василий⁹⁰, как Вы пишете, т[ак] к[ак] Василий никогда в Академии⁹⁴ не был, а Федор⁹³, после этой картины, получил заграничную командировку и даже специальное поручение – поехать в Лондон на коронацию короля Георга⁹⁵ и малевать коронационные торжества. Т[ак] к[ак] от Федора у нас только одна «Головка дівчини»⁹⁶, а это очень капитальная вещь (работал он тогда у Рубо⁹⁷), то приобретение ее весьма не мешает. Нерадовскому⁵² и Сычову⁹⁸ я больше не писал (Нерадовскому⁵² писал лишь еще на Кавказ, в ответ на его благодарственное за Киев письмо, писал с прозрачным намеком на нашу точку зрения); признаться сказать, меня эта история с обменом порядком возмутила – говорилось вообще о желательности, но ведь даже конкретного списка их desiderata⁹⁹ у нас нет. Далее, я и в личных разговорах подчеркивал, что если в Киеве до 1917 года в собрании Ив[ана] Терещенка¹⁰⁰ было 501 произведений Федотова¹⁰¹, из которых только одно находится в Киеве, а 500 в Ленинграде, то из этого отнюдь не следует что надо забрать из Киева и последнее. Скорее – наоборот, вернуть 500 в Киев. Таким образом если бы даже Кумпан¹⁰² согласился отдать «Игроков»¹⁰³, я лично был бы категорически против, так это одна [из] очень немногих приличных вещей в Картинной Галерее¹⁰⁴. Неужели же Паритетная комиссия¹⁰⁵ основана для того, чтобы выкачивать из провинции то немногое хорошее, что там имеется?

Что Нерадовскому⁵² не до нас, это я охотно верю – его положение такое, говорят, под него подкапывается Исаков¹⁰⁶. Если Вы застанете уже совершившимся этот факт, и Вам придется иметь дело с этим последним – помяните ему, если будет нужно, то мы дескать те самые, которые ему сообщаем сведения о некоторых художниках, участниках сатирических журналов 1905–1906 гг.

В крайнем случае, если бы Нерадовскому⁵² даже пришлось уйти, жалко его конечно, как человека и культурного деятеля, но для нашего дела может быть бы даже лучше, т[ак] к[ак] очень нажимать на него было неудобно, а на нового можно будет серьезнее

насесть. Если по Русскому музею⁵⁹ ничего не выйдет – я считаю, что если Вы только получите вещи из Академии⁸⁸ и Эрмитажа⁶⁴, то и это уже окупит всю поездку.

Книги из Академии⁸⁸ получили, но их не чересчур жирно – я рассчитывал также пр[имерно] на «Вестник изящных искусств»¹⁰⁷. Получена также партия книг из Ранион'а¹⁰⁸ – Вы их сосватали или они сами пришли? Ваш друг Онишук⁴¹ приписывает их приход собственным заслугам. Когда приедете расскажу Вам об одном его бессмертном выступлении.

Теперь помнится, что 15.12. мы празднуем юбилей музея¹⁰⁹. Постарайтесь к этому времени обязательно вернуться, и притом с вещами. Можно было бы устроить дополнительную выставку ново-полученных вещей. Завтра нам принесут пригласительные билеты, как по моему настоянию отпечатаны в Худ[ожественном] Институте, на бумаге верже¹¹⁰, в две краски, и с очень хорошей гравюрой Усачова¹⁶. Для знатных иностранцев и разных Европ будет вложен перевод на три закордонных мовы. Заметьте и пришлите адреса разных стоящих людей, кот[орым] можно будет послать приглашения. Лучшие было бы, конечно если бы Вы поскорее вернулись, и остаток разослали бы уже вместе.

Каталог должен к 15-му уже выйти. Сейчас первые листы уже в машине, все прокорректировано, кроме указателя имен и немецкого текста, кот[орый] завтра держу 2-ю корректуру. Вставить присланные Вами названия в текст уже не удастся – в крайнем случае, можно было бы в конце припечатать на оставленном месте «столько-то получены». Но это возможно только тогда, когда вещи действительно получены. Кроме того, я побаиваюсь чтобы Харьков не догадался тогда про все наши хитрости, и не сделал нам скандал. Обещать напечатать конечно, обещаю и в дальнейшем, если это полезно для дела; может быть далее сделаем отдельный вкладной листок.

Отчет Ваш в музее получен. Не забудьте все же написать Заклинскому¹⁰, если не сделали этого до сих пор. Бумажку для Вашего домоуправления я дал отпечатать.

Итак, берите подмышки все Ваши приобретения и катите скорей домой. Перед юбилеем следует еще навести кой-какую красоту (не Вам, конечно, а музею), маленькую перевеску и т[ому] п[одобное], чтобы было прилично.

Репродукции к каталогу выходят не очень ладно, т[ак] к[ак] поганая бумага. Бумага для текста тоже № «фэ». Обложку делает Вас[илий] Кричевский⁹⁰, с картиной Шевченка³⁶. Не забудьте привезти мне книжку Скворцова о Шевченке¹¹¹. В книжке будет прил[изительно] 110–115 страниц. Ваш друг и покровитель Терещенко заморочил мне голову так, что я в конце концов стал прятать от него корректуру так незная что ему еще выдумать, он попеременно писал одни и те же слова то маленькими то большими буквами.

Когда поедете в Д.В.У.¹¹² беседовать о Трутовском⁶⁶. Я думаю, что дело выгорит, т[ак] как контракт насчет Мурашка уже подписан и аванс выдан. Их приманит то, что рукопись готова. Подумайте на всякий случай, не стоило ли бы присоединить парочку статей-воспоминаний, напр[имер] сына, или Нестерова¹¹³, или еще кого-нибудь. Если будете видеть Нестерова¹¹³ – спросите не вел ли бы он воспоминания про Мурашка? Всем кланяйтесь, в первую очередь сестре. Что это у Вас такой беспокойный и крикливый племянник – весь в тетушку? Ваши Третьяковцы действительно достойны всяких похвал. Кланяйтесь отдельно Машковцеву²⁷ – он ведь действительно очень помог.

Пишите и приезжайте скорей.

Ваш Ф. Эрнст

Сообщите, получены ли вещи, список кот[орый] Вы прислали, Вами уже на руки, или то только предварительное согласие?

ЦДАГО. Ф. 263. Спр. 64684 ФП. Т. 2. Арк. 114–115 зв. Оригінал. Рукопис.

Примітки

¹ *Адольф* Густав Артурович (1901 – 19.10.1940) – український мистецтвознавець. У 1925 р. закінчив Київський інститут народної освіти. З 1926 р. працював у Музеї українського народного мистецтва в Києві. Вивчав і досліджував українське та західноєвропейське образотворче мистецтво.

² Йдеться про Головне управління науковими установами при НКО РРФСР.

³ Йдеться про Державний музей образотворчих мистецтв – найбільший музей майстрів закордонного мистецтва у м. Москва.

⁴ *Ефрос* Абрам Маркович (03.05.1888 – 19.11.1954) – радянський мистецтвознавець, музейний працівник. Працював у Державній Третяковській галереї завідувачем відділу нового і новітнього мистецтва та одночасно з 1928 р. заступником директора з наукової частини Музею витончених мистецтв та завідувачем картинною галереєю музею.

⁵ *Романов* Микола Ілліч (27.07.1867 – 17.06.1948) – російський мистецтвознавець, директор Державного музею образотворчих мистецтв (1923–1928).

⁶ *Гіляр* Сергій Олексійович (11.01.1887 – 08.02.1946) – український історик, мистецтвознавець, музеєзнавець. У 1925–1929 рр. – заступник директора Музею мистецтв ВУАН.

⁷ Капністи – український шляхетський рід у XVIII – XX ст.

⁸ Йдеться про Державний історичний музей у м. Москва.

⁹ Йдеться про Музей мистецтв ВУАН, з 1921 р. до 1923 р. мав назву Музей мистецтв імені Б.І. та В.М.Ханенків.

¹⁰ *Заклинський* Ростислав Романович (20.10.1887 – 18.09.1974) – український історик, письменник, педагог, фольклорист, музеєзнавець; з 1927 р. – директор Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка.

¹¹ *Базилевич* Василь Митрофанович (12.01.1893 – 1942) – український історик, архівіст, музеєзнавець. З 1927 р. до 1932 р. – секретар Київської краєвої комісії з охорони пам'яток культури і природи.

¹² Йдеться про Київську краєву комісію охорони пам'яток культури і природи.

¹³ *Нарбут* Георгій Іванович (09.03.1886 – 23.05.1920) – український художник-графік, ілюстратор.

¹⁴ *Крамаренко* Лев Юрійович (13.01.1888 – 05.03.1942) – український живописець.

¹⁵ *Плециньський* Іларіон Миколайович (28.04.1892 – 06.02.1961) – український графік.

¹⁶ *Усачов* Олексій Іванович (1891 – 1957) – книжковий графік, плакатник.

¹⁷ *Юнг* Теодор (1803 – 1865) – французький художник-баталіст.

¹⁸ *Жемчужников* Лев Михайлович (14.11.1828 – 06.08.1912) – український живописець, графік.

¹⁹ *Таран* Андрій Іванович (31.08.1883 – 05.03.1967) – український художник-живописець.

²⁰ *Бойчук* Тимофій Львович (27.09.1896 – 1922) – український живописець-монументаліст.

²¹ *Меллер* Вадим Георгійович (26.04.1884 – 04.05.1962) – український художник-авангардист, сценічний художник, дизайнер театральних костюмів, ілюстратор та архітектор.

²² Кого з двох мав на увазі Ф. Ернст невідомо: *Мурашко* Микола Іванович (20.05.1844 – 22.09.1909) – український живописець і педагог, засновник Київської рисувальної школи (1875–1901); *Мурашко* Олександр Олександрович (07.09.1875 – 14.06.1919) – український живописець.

²³ Ймовірно, помічник Ф. Ернста, що допомагав монтувати виставки в музеї.

²⁴ Місто Санкт-Петербург – з 26 січня 1924 р. до 6 вересня 1991 р. мало назву Ленінград.

²⁵ *Ге* Микола Миколайович (27.02.1831 – 13.06.1894) – український живописець та портретист.

²⁶ *Грбар* Ігор Еммануїлович (25.03.1871 – 16.05.1960) – художник, мистецтвознавець, реставратор, історик мистецтва, музейний діяч; у 1913–1925 рр. – директор Третяковської галереї; 1918–1930 рр. керував Центральними реставраційними майстернями в Москві; з 1921 р. – професор Московського державного університету.

²⁷ *Машиковцев* Микола Георгійович (13.11.1887 – 11.04.1962) – радянський мистецтвознавець, музейний працівник. У 1917–1927 рр. – працював в Державній Третяковській галереї помічником хранителя, а в 1927–1930 рр. заступником директора галереї з наукової роботи.

²⁸ *Тугендхольд* Яків Олександрович (17.12.1882 – 29.11.1928) – художній критик, мистецтвознавець.

²⁹ Йдеться про Ернст Ф. Портретист Гольпайн // Український Музей. Київ, 1927. Зб. 1. С. 95–120, 277–279.

³⁰ Йдеться про посмертну виставку творів Г. Нарбути у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка.

³¹ Йдеться про виставку «Тарас Шевченко на тлі його доби» (1927).

³² Йдеться про Державну Третяковську галерею у м. Москва.

³³ *Бакушинський* Анатолій Васильович (28.04.1883 – 09.01.1939) – мистецтвознавець. Працював у 1924–1939 рр. у Московському державному університеті професором на кафедрі теорії та історії мистецтв і кафедрі історії російського мистецтва.

³⁴ *Еттінгер* Павло Давидович (10.10.1866 – 15.09.1948) – історик мистецтва, колекціонер, художній критик. З 1924 р. – науковий співробітник Державної академії художніх наук.

³⁵ *Врубель* Михайло Олександрович (17.03.1856 – 14.04.1910) – російський живописець, графік і скульптор.

³⁶ *Шевченко* Тарас Григорович (09.03.1814 – 10.03.1861) – український художник, поет.

³⁷ Йдеться про заснований 1926 р. у м. Харкові Інститут Тараса Шевченка НКО УСРР (з філіалом у м. Києві).

³⁸ Ймовірно, йдеться про монументальну композицію, виконану Врубелем у Кирилівському храмі “П’єта” або “Надгробний плач”.

³⁹ Закреслено в документі автором листа.

⁴⁰ Укрнаука – Українське головне управління науковими установами при НКО УСРР.

⁴¹ *Онищук* Антін Іванович (07.06.1883 – 29.10.1937) – український етнограф; завідувач відділу рукописів, стародруків і бібліотекою ВІМ.

⁴² Ймовірно, йдеться про науково-технічного працівника-доглядача за колекціями ВІМ В. В. Грущенко.

⁴³ *Сошенко* Іван Максимович (14.06.1807 – 31.07.1876) – український художник-живописець.

⁴⁴ *Штернберг* Василь Іванович (12.02.1818 – 08.09.1845) – український художник-живописець. Ймовірно, йдеться про одну з його робіт “Садиба Г.С. Тарновського в Качанівці” (1837), “Водяний млин в Качанівці”, “В Качанівці, маєтку Тарновського” (1838), “Гра в хованки в маєтку Г.С. Тарновського”.

⁴⁵ *Соколов* Іван Іванович (10.06.1823 – 12.11.1910) – художник-живописець, графік.

⁴⁶ Йдеться про портрети родин Репніних і Тарновських, з якими товаришував Т. Г. Шевченко, зокрема “Портрет В.В. Тарновського (молодшого). 1860-ті роки”, виконаний *Гороновичевим* Андрієм Миколайовичем (1818 – 1876).

⁴⁷ *Кунавін* Олександр Михайлович (10.08.1780 – 1814) – російський художник-аквареліст, графік.

⁴⁸ *Айвазовський* Іван Костянтинівич (29.07.1817 – 02.05.1900) – український художник-мариніст.

⁴⁹ *Бараболя* – невстановлена особа.

⁵⁰ *Погребняк* – технічний працівник ВІМ.

⁵¹ *Щусев* Олексій Вікторович (08.10.1873 – 24.05.1949) – архітектор; у 1926–1929 рр. – директор Державної Третьяковської галереї.

⁵² *Нерадовський* Петро Іванович (1875 – 1962) – художник-графік, історик мистецтва, музейний працівник. Із 1909 р. – хранитель художнього відділу Російського музею; в 1912–1929 рр. – завідувач відділу. У 1930-х роках працював у Державному Ермітажі, Державній Третьяковській галереї (1925–1928).

⁵³ *Левицький* Дмитро Григорович (1735 – 16.04.1822) – український живописець-портретист.

⁵⁴ *Боровиковський* Володимир Лукич (04.08.1757 – 18.04.1825) – український художник-живописець та портретист.

⁵⁵ Закреслено в документі автором листа.

⁵⁶ Йдеться про “Портрет київського бургомистра Петра Борщевського” (1816 р.) пензля В.Боровиковського.

⁵⁷ *Браницька* Олександра Василівна (1754 – 27.09.1838) – графиня, обергофмейстрина. Дружина великого гетьмана коронного Королівства Польського Францішека Ксаверія Браницького.

⁵⁸ *Рокотов* Федір Степанович (1735 – 24.12.1808) – російський художник-портретист.

⁵⁹ Йдеться про Державний російський музей у м. Ленінграді (нині – м. Санкт-Петербург).

⁶⁰ Йдеться про Крістіз (англ. Christie’s) – аукціонний дім з продажу предметів мистецтва у м. Лондоні.

⁶¹ Йдеться про Госторг (укр. Держторг РРФСР) – Державна експортно-імпортна контора, яка здійснювала монополію зовнішньої торгівлі з 1922 р.

⁶² Йдеться про Народний комісаріат освіти УСРР.

⁶³ *Вальдгауер* Оскар Фердинандович (14.03.1883 – 14.01.1935) – археолог, мистецтвознавець, історик античного мистецтва. У 1926–1929 рр. тимчасово виконував обов’язки директора Державного Ермітажу.

⁶⁴ Йдеться про Державний Ермітаж – музей образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва в м. Санкт-Петербурзі.

⁶⁵ *Попов* Микола Олександрович (1871–1949) – театральний режисер, драматург, історик театру, колекціонер.

⁶⁶ *Трутовський* Костянтин Олександрович (09.02.1826 – 29.03.1893) – український художник-живописець і графік.

⁶⁷ *Голтейн* – невстановлена особа.

⁶⁸ *Сталінський М.* – київський фотограф, завідувач фотографічної лабораторії ВІМ.

⁶⁹ Учраспред (рос.) – учётно-распределительное бюро.

⁷⁰ *Євстомя Федорівна* – невстановлена особа.

⁷¹ Йдеться про пленум комісії музейної наради працівників київських музеїв при уповноваженому у м. Києві Укрнауки НКО УСРР Л. М. Левицькому, який відбувся з 17 березня до 27 березня 1928 р. включно. Серед розглянутих питань – завдання музеїв, методи музейної роботи, типи музеїв, мережа музеїв, статuti музеїв, особи в музеї, речі в музеї. Серед присутніх та виступаючих: М. Г. Вайнштейн, О. М. Гіляров, А. С. Дахнович, Р. Р. Заклинський, Ф. Л. Ернст, П. П. Курінний, П. А. Кульженко, К. І. Кржемінський, Л. М. Левицький, О. П. Новицький, М. О. Новицька, Є. Ю. Спаська, Є. Я. Рудинська, В. А. Шугаївський та ін.

⁷² Ймовірно йдеться про *Глеваський*-Гольдфарб Сергій Костянтинівич – антиквар, працівник Київського агентства із закупівлі старовинних речей при Держторгу.

⁷³ *Шлейфер* Павло Іванович (11.07.1814 – 06.05.1879) – художник-портретист, архітектор.

⁷⁴ *Горський* Проспер Антонович (1813–1888) – український художник, живописець і графік.

⁷⁵ Йдеться про наукову збірку “Чернігів і північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали / під ред. М. Грушевського. – [Київ]: Держ. вид-во України, 1928. XII, 531 с. : іл.” (Записки Історичної секції Української Академії Наук. ; т. 23).

⁷⁶ Йдеться про статті Василенка М. Правне положення Чернігівщини за польської доби (1618–1648) (С. 290–300); Верзиліва А. Найдавніший побут Чернігівської околиці (С. 62–79); Верзиліва А. Грінченкової М. З життя чернігівської Громади 1880–90 рр. (С. 463–487); Виноградського Ю. Сосниця та її околиці (Топографічні й археологічні матеріали, перекази та історичні відомості) (С. 147–168); Ганцова В. Діалектичні межі на Чернігівщині (С. 262–280); Грушевського М. Техніка і умілість палеолітичної доби в нахідках Мізинського селища (С. 17–35), Чернігів і Сіверщина в українській історії (Кілька спостережень, здогадів і побажань) (С. 101–117); Грушевського О. Любецькі справи другої половини XVI в. (С. 281–289); Дроздова В. Датоване культове срібло XVII ст. в Чернігівським Державним Музеї (С. 325–346); Дроздова О. Як “зустрічали” на Чернігівщині “конституцію 1905 р.” (С. 515–531); Дубровського В. Селянські втечі на Лівобережній Україні наприкінці XVIII ст. (1782–1791 рр.) (С. 368–401); Єршова А. Ніжинські цехи в першій половині XVII в. С. 315–318); Козловської В. Неолітичні та трипільські знахідки на Чернігівщині (С. 42–61); Ляшенко А. Билина про Івана Гостинного сина (київсько-чернігівське сказання про чудового коня) (С. 235–261); Макаренко М. Борзенські емалі й старі емалі України взагалі (С. 80–100), Біля Чернігівського Спаса (Археологічні досліді року 1923) (С. 184–196); Старгородська “божниця” та її малювання (С. 205–223); Миловидова Л. Недільні школи на Чернігівщині 1860 р. (С. 431–442); Моргилевського І. Спасо-Преображенський собор у Чернігові за новими дослідями (С. 169–183); Успенська церква Єлещького монастиря в Чернігові (С. 197–204); Смолічева П. “Скарб” палеолітичної доби (Кремінне начиння, сховане в кістці мамута з Мізинської палеолітичної стадії) (С. 36–41), Чернігів та його околиці за часів великокнязівських (С. 118–146); Тутковського П. Передісторична природа Чернігівщини (Геологічне минуле території Чернігівщини за четвертинного періоду) (С. 1–16); Шевеліва Б. Тижневик “Черниговский Листок” за редакцією Л. Глібова (1861–1863) (С. 443–462); Шугаєвського В. Мідяний змівек Чернігівського Музею – повторення золоті “Чернігівської гривни” (С. 224–234), До грошового обігу Чернігівщини XVII в. (Клад західноєвропейських галярів, знайдений біля “Чорторійського рівчака” поблизу Чернігова 1923 р.) (С. 319–324); Копержинського К. Театр на Чернігівщині (1750–1830 рр.) (С. 402–430); Суліза П. З громадської діяльності О. М. Лазаревського на Чернігівщині (С. 501–514); Ткаченко М. З нової історіографії Чернігова (С. 488–500); Петровського М. Надання Ніжину Магдебурзького права у 1625 році (С. 301–314).

⁷⁷ Йдеться про Ернст Ф. “Мазепин будинок” у Чернігові (до історії культурних взаємин України з Московією в кінці XVII століття) // Чернігів і північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали / під ред. М. Грушевського. – [Київ]: Держ. вид-во України, 1928. С. 347–367.

⁷⁸ Ймовірно йдеться про *Терещенко А. А.* науково-технічного співробітника (наглядач за колекціями) ВІМ.

⁷⁹ *Курінний Петро Петрович* (01.05.1894 – 25.10.1972) – український історик, археолог, музейний діяч. У період з 1926 до 1932 рр. – директор Державного історико-культурного заповідника “Всеукраїнський музейний городок”.

⁸⁰ *Кравченко Олексій Ілліч* (11.02.1889 – 31.05.1940) – графік, живописець, фотограф.

⁸¹ *Екстер Олександра Олександрівна* (18.01.1882 – 17.03.1949) – українська художниця театру та кіно.

⁸² Йдеться про Вищий інститут народної освіти ім. М. П. Драгоманова у м. Києві.

⁸³ Так у документі. Музей мав назву Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Г. Шевченка.

⁸⁴ Йдеться про дружину Ф. Ернста. *Ернст (Байкова) Тамара Львівна* (1905(1906?) – 1969) – викладач, історик українського і східного мистецтва, сходовознавець, музеєзнавець, пам’яткоохоронець.

⁸⁵ Йдеться про *Мовчана Д. Ю.* завідувача господарством ВІМ.

⁸⁶ Ймовірно йдеться про Одеський художній інститут.

⁸⁷ Ймовірно *Новицький Олексій Петрович* (20.04.1862 – 24.09.1934) – історик мистецтва, академік ВУАН. З 1924 до 1933 рр. очолював Всеукраїнський археологічний комітет ВУАН.

⁸⁸ Йдеться про розформовану у 1918 р. Петербурзьку Академію мистецтв.

⁸⁹ Йдеться про видання Українське малярство XVII–XX ст.: Провідник по виставці / під ред. та вступним словом Ф. Ернста. Київ. 1929. 112 с.

⁹⁰ *Кричевський Василь Григорович* (12.01.1873 – 15.11.1952) – український художник-графік, архітектор.

⁹¹ *Орлова Тамара Володимирівна* (Орлова-Брокман) – сестра А. Артюхової, проживала в м. Москва за адресою вул. Донська, буд. 49, Арнольдо-Третьяківський інститут.

⁹² *Мурашко Олена Костянтинівна* – дружина художника *Мурашка Миколи Івановича* (20.05.1844 – 22.09.1909).

⁹³ *Кричевський Федір Григорович* (22.05.1879 – 30.07.1947) – український художник. У 1924 – 1932 рр. – викладач Київського художнього інституту.

⁹⁴ Йдеться про Українську академію мистецтва.

⁹⁵ Урочистості з нагоди коронації Едуарда VII відбулися 9 серпня 1902 р.

⁹⁶ Ймовірно йдеться про картину Ф. Кричевського “Головка дівчинки в хустці. Портрет Галі Старицької” (1907 р.).

⁹⁷ *Рубо Франц Олексійович* (17.06.1856 – 13.03.1928) – український художник-баталіст.

⁹⁸ *Сичов Микола Петрович* (27.04.1883 – 16.07.1964) – історик мистецтва, музейний працівник, художник-реставратор.

⁹⁹ *Desiderata* – з лат. побажання; в музеях, це перелік бажаних музейних предметів для поповнення колекцій.

¹⁰⁰ *Терещенко Іван Миколайович* (10.09.1854 – 24.02.1903) – український підприємець, колекціонер, меценат.

- ¹⁰¹ Федотов Павло Андрійович (04.07.1815 – 26.11.1852) – художник-живописець і графік.
- ¹⁰² Кумпан Федір Іванович (02.03.1896 – 31.07.1970) – український живописець; з 1928 до 1931 рр. – директор Київської картинної галереї.
- ¹⁰³ Йдеться про картину Федотова П. А. “Травці” (1852 р.).
- ¹⁰⁴ Йдеться про Київську картинну галерею.
- ¹⁰⁵ Йдеться про Паритетну комісію з взаємообміну культурними і художніми цінностями між РРФСР і УСРР.
- ¹⁰⁶ Ісаков Сергій Костянтинович (07.07.1875 – 04.09.1953) – скульптор, мистецтвознавець, художній критик, завідувач кафедри історії мистецтв і декан факультету теорії та історії мистецтв Російської академії мистецтв, професор. У 1929 – 1932 рр. – директор Державного російського музею.
- ¹⁰⁷ Йдеться про “Вестник изящных искусств” – журнал з питань образотворчого мистецтва. Видавався в 1883–1890 рр. в Петербурзі при Академії мистецтв.
- ¹⁰⁸ РАНИОН – з рос. Российская ассоциация научно-исследовательских институтов общественных наук.
- ¹⁰⁹ В грудні 1929 р. Всеукраїнський історичний музей ім. Т. Г. Шевченка (1899–1929) відсвяткував свій 30-річний ювілей.
- ¹¹⁰ *Verge* – сорт паперу, білий або кольоровий папір з яскраво вираженою, видимою на просвіт, сіткою з частих вертикальних смуг, пересічених під прямим кутом рідшими горизонтальними смугами. Часті смуги називаються вержерами.
- ¹¹¹ Скворцов А. М. Жизнь художника Тараса Шевченко. Москва: Издательство АХР, 1929. 110 с.
- ¹¹² Державне видавництво України.
- ¹¹³ Нестеров Михайло Васильович (31.05.1862 – 18.10.1942) – живописець та портретист.

Література:

- Білокінь, 1990 – Білокінь С. Федір Ернст // Сучасність. Мюнхен. 1990. № 7–8. С. 86–98.
- Білокінь, 2006 – Білокінь С. В обороні української спадщини: Історик мистецтва Федір Ернст. Київ. 2006. 355 с.
- Бонь, 2012 – Бонь О. Федір Ернст та його діяльність у мистецтвознавчих наукових осередках у 1920–1930 роках // Красзнавство. 2012. № 3. С. 161–169.
- ДАОО – Державний архів Одеської області.
- Ковальчук – Ковальчук Г.І. Український науковий інститут книгознавства (1922–1936). Київ: Академперіодика. 2015. 684 с.
- Нестуля, 2005 – Нестуля О.О. Федір Людвігович Ернст // Зневажена Кліо. Київ. 2005. С. 182–190.
- Ходак, 2015 – Ходак І. Листи Федора Ернста до Данила Щербаківського: сторінки співпраці вчених / Студії мистецтвознавчі. 2013. Ч. 1–2. С. 144–171.
- ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об’єднань України.

References:

- Bilokin, 1990 – Bilokin S. Fedir Ernst // Suchasnist'. Myunxen [Fedir Ernst]. Suchasnist: Munich. 1990. № 7-8. pp. 86-98 [in Ukrainian]
- Bilokin, 2006 – Bilokin S. V oboroni ukrayinskoyi spadshhyny: Istoryk mystecztva Fedir Ernst [In defense of Ukrainian heritage, art historian Fedir Ernst]. Kyiv. 2006. 355 p. [in Ukrainian].
- Bon, 2012 – Bon O. Fedir Ernst ta jogo diyalnist u mystecztvoznnavchyyh naukovyyh oseredkax u 1920–1930 rokax [Fedir Ernst in development of art criticism in 1920 - 1930 years]. Krayeznavstvo. 2012. № 3. pp. 161-169 [in Ukrainian].
- DAOO – Derzhavny arxiv Odeskoyi oblasti [The State Archives of Odessa Region].
- Kovalchuk, 2015 – Kovalchuk G.I. Ukrayinsky naukovy instytut knygoznnavstva (1922–1936) [Ukrainian Research Institute of Book Science (1922-1936)]. Kyiv: Akademperiodyka. 2015. 684 p. [in Ukrainian].
- Nestulya, 2005 – Nestulya O.O. Fedir Ludwigoovich Ernst [Fedir Ludwigoovich Ernst]. Znevazhena Klio. Kyiv. 2005. pp. 182-190. [in Ukrainian].
- Khodak, 2013 – Khodak I. Lysty Fedora Ernsta do Danyla Shherbakivskogo: storinky spivpraci vchenyh [Letters of Fedor Ernst to Danylo Sherbakivskyy: pages of cooperation of scientists]. Researches of the Fine Arts. 2013. № 1-2. pp. 144-171 [in Ukrainian].
- CDAVOV – Centralny derzhavny arxiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnya Ukrayiny [The Central State Archives of Supreme Authorities and Governments of Ukraine].
- CDAGO – Centralny derzhavny arxiv gromadskyyh obyednan Ukrayiny [The Central State Archives of Public Organizations of Ukraine].

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.31

MYKOLAD. HALIV¹, ANNAO. OHAR²¹Dr (Education), Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine)²Ph.D. (Philology), Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University (Ukraine)

THE DOCUMENTARY EVIDENCE OF THE DEPORTATION OF GERMANS FROM THE TERRITORY OF STANISLAV REGION OF UKRAINE (1946)

Abstract. *The article publishes and analyzes the documents of the Soviet special services on the deportation of the group of Germans from Stanislav region (October–December 1946). Eight documents presented in this article demonstrate the circumstances of the deportation of a large group of Germans from the territory of Stanislav region of Ukrainian SSR in late 1946. These documents are stored in the State Archives of the Security Service of Ukraine. These are official correspondence between the heads of institutions of the Ministry of Internal Affairs (MIA) at various levels. The first of these documents is the report of one of the executives of the Department of the MIA in Stanislav region, Hrytsenko, on the case of the registration of Germans in Stanislav region who are subject to resettlement. It was reported that 38 German families (34 men, 51 women, 70 children under the age of 16) live in the Dolyna district of Stanislav region – a total of 155 people. They allegedly fled with the German Army as early as 1944, but were intercepted by Red Army and sent home. The Soviet authorities planned to send them to a special settlement in Aktubinsk region of Russia, but temporarily used this group of Germans to build a railway station.*

The Document № 3 is very important. The telegram was sent from Moscow to Kyiv on November 14, 1946, ordering the German families from Stanislav region of the USSR to be sent to a special settlement in the Mary Autonomous Soviet Socialist Republic in Russia. They were to be handed over to the Suslonger Forestry, which was a structural part of the “Marybumles” Trust. Personal farms and cattle were allowed to be sold. Employees of the Ministry of Internal Affairs of the USSR were obliged to find the required number of vans for the deportation of Germans.

The conditions for organizing the deportation of these German families are disclosed in other documents. In the end, according to L. Pastelnyak, the Deputy Head of the Anti-Banditry Department of the Ministry of Internal Affairs in Stanislav region (document № 8), the echelon with the Germans was sent from the Dolyna station on December 29, 1946. Unfortunately, we do not know the circumstances of transporting the group of Germans to Suslonger railway station, as well as the circumstances of their stay at the special settlements and the subsequent fate after the liquidation of the special settlement system in the 1950-ies.

Thus, the published documents reveal some circumstances of the deportation of one and a half hundred people of German nationality from the territory of Dolyna of Stanislav region to Russia at the end of 1946. Of course, the operation carried out by the Soviet repressive authorities should be called deportation, i.e. “forced eviction from the place of permanent residence of a person, group of persons or people”. Documents are published in the original language (Russian) in compliance with the necessary archaeological requirements.

Keywords: *deportation, the Germans, Stanislav region, Mary Autonomous Soviet Socialist Republic.*

Citation. Haliv M.D., Ohar A.O. The documentary evidence of the deportation of Germans from the territory of Stanislav Region of Ukraine (1946). *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXV. 2020. Pp. 31-41. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.31

ГАЛІВ М.Д.¹, ОГАР А.О.²

¹Доктор педагогічних наук, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна)

²Кандидат філологічних наук, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна)

ДОКУМЕНТАЛЬНІ СВІДЧЕННЯ ПРО ДЕПОРТАЦІЮ НІМЦІВ ІЗ ТЕРИТОРІЇ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ (1946)

Анотація. У статті публікуються та аналізуються документи радянських спецорганів щодо депортації групи німців зі Станіславської області (жовтень – грудень 1946 р.). Вісім документів, які публікуються в цій статті, демонструють обставини виселення значної групи німців з терен Станіславської області Української РСР наприкінці 1946 р. Зазначені документи зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України. Вони становлять собою офіційне листування між керівниками установа Міністерства внутрішніх справ (МВС) різного рівня. Перший з цих документів є повідомленням одного з керівних працівників Управління МВС у Станіславській області Гриценка щодо справи про облік німців Станіславської області, які підлягають переселенню (документ датується 26 жовтня 1946 р.). У ньому повідомлялося, що на території Долинського району Станіславської області проживає 38 сімей німців (34 чоловіки, 51 жінка, 70 дітей віком до 16 років) – загалом 155 осіб. Вони, начебто, ще в 1944 р. утікали разом з німецькою армією, але були перехоплені частинами Червоної Армії і скеровані додому. Радянські власті планували відправити їх на спецпоселення до Актюбінської області Росії, проте тимчасово використовували цю групу німців для будівництва залізничної станції.

Особливо важливим є документ № 3 – з Москви до Києва 14 листопада 1946 р. надіслали телеграму, в якій містилося розпорядження направити згадані сім'ї німців зі Станіславської області України на спецпоселення до Марійської Автономної Соціалістичної Радянської Республіки в Росії. Їх слід було передати в розпорядження Суслонгерського лісопромислового господарства, який був структурною частиною тресту “Марібумліс”. Особисте господарство та худобу дозволялося продати. Працівників МВС УРСР зобов'язували знайти потрібну кількість вагонів для виселення німців.

Інші документи розкривають організаційні обставини депортації німецьких сімей. Зрештою, як свідчить повідомлення заступника начальника Управління по боротьбі з бандитизмом МВС у Станіславській області Л. Пастельняку (документ № 8), ешелон із німцями було відправлено зі станції м.Долина 29 грудня 1946 р. На жаль, нам невідомі обставини транспортування групи німців до залізничної станції Суслонгер, як і обставини їх перебування на спецпоселенні та подальша доля після ліквідації системи спецпоселень у 1950-х рр.

Отже, публіковані документи розкривають деякі обставини депортації півтори сотні осіб німецької національності з території Долинського району Станіславської області до Росії наприкінці 1946 р. Безумовно, проведену радянськими репресивними органами операцію слід назвати депортацією, тобто “примусовим виселенням з місця постійного проживання особи, групи осіб чи народу”. Документи публікуються мовою оригіналу (російською) з дотриманням необхідних археографічних вимог.

Ключові слова: депортація, німці, Станіславська область, Марійська АРСР.

Цитування. Галів М.Д., Огар А.О. Документальні свідчення про депортацію німців із території Станіславської області України (1946) // Сумський історико-архівний журнал. № XXXV. 2020. С.31-41. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.31

Deportation was one of the key and most effective components of Soviet repression against the population of the western regions of Ukraine in the first years after the end of the World War II. They were often carried out on a national basis: the victims of deportation were representatives of a certain nationality who lived compactly in the western Ukraine. The most massive were the deportations of Ukrainians (especially in October 1947), Poles (1944 – 1946) and Germans. In fact, the latter were repressed by the Soviet authorities in view of the German-Soviet war, during and after which the German settlers were considered the politically unreliable group. The deportation of Germans also affected those settlers who lived on the territory of Stanislav (now Ivano-Frankivsk) region of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (hereinafter – the USSR). The documents found in the archives make it possible to cover in more detail one of the episodes of the deportation of the group of German residents from Stanislav region deep into Russia.

The deportation actions against the population of Stanislav region were investigated by I. Andrukhiv and A. Frantsuz (Andrukhiv, Frantsuz, 2001), O. Andrukhiv (Andrukhiv, 2011), I. Bilas (Bilas, 1994), V. Ilnytskyi (Ilnytskyi, 2016), I. Pater (Pater, 2013; Pater, 2014), G. Reichling (Reichling, 1986), Ya. Stotskyi (Stotskyi, 2016). Some documents related to the deportation of ethnic groups were published by V. Sergiychuk (Sergiychuk, 1998). However, Professor V. Ilnytskyi found the documentary materials in the Sectoral State Archives of the Security Service of Ukraine, which reveal the circumstances of the deportation of more than 150 Germans from Stanislav region at the end of 1946.

The purpose of the article is to publish and analyze the documents of the Soviet special services on the deportation of the group of Germans from Stanislav region (October–December 1946).

The German colonies in the western lands of Ukraine appeared in the Late Middle Ages. However, after the annexation of Galicia to the Habsburg Empire, the German settlement of Ukrainian lands became more active. As I. Monolatiy notes, thanks to the encouraging policy of the Austrian government in Galician towns and villages in the late XVIII – the first half of the XIX century many German artisans and merchants settled, and 186 German colonies appeared in the countryside, located mainly in the eastern part of Galicia. The Austrian government patronized the resettlement of Galician Germans, residents of Prussia, Saxony, Bavaria, Luxembourg, Württemberg, and other German lands; Poland, the Czech Republic (Monolatiy, 2002: 10). Most German settlements with the status of colonies were established in the central and foothills of Galicia. There were 83 colonies within modern Lviv, Ivano-Frankivsk and Ternopil regions (Monolatiy, 2002: 11–12).

From 1782 to 1850, 14 German colonies were founded in the outskirts of Dolyna (Brochkiv, Oblisky, Debelivka), in the mountain region (Engelsberg, Ludvikivka, Teresivka, Yamergstgal, Novyi Mizun, Pechersdorf). It is known that in Debelivka on January 1, 1939 there were 49 houses where 145 Germans lived, 15 Ukrainians (workers who worked for wealthy German peasants), 5 Jews (Kolonizatsiia, 2020). According to V. Kubyovych's statistical research, on January 1, 1939, 800 German colonists lived in the outskirts of Dolyna. More than 4,000 German colonists lived in the countryside of Dolyna County (Kubyovych, 1983: 20–22).

At the initial stage of the World War II, when the Soviet Union occupied the western Ukrainian lands, the fate of the Germans was determined by an agreement between the Soviet Union and Nazi Germany. In 1940, 160,000 Germans were deported from Eastern Galicia, Volyn, and Northern Bukovyna (Kolonizatsiia, 2020). Of course, a large part of the German settlers remained. Thus, it is known that in July 1940, the Soviet repressive authorities (NKVD) planned to deport 7,992 people from the territory of Drohobych region of the USSR, but 6,295 people were forcibly deported (Lutay, 2010).

In the conditions of the German-Soviet war, taking into account the rapid advance of the Wehrmacht, the Soviet regime did not have time to deport Germans from the western Ukrainian regions. Large-scale deportations of Germans were organized in the eastern and southern regions of Ukraine (Martynenko, 2008; Lutay, 2010). However, in 1944, during the Red Army offensive, a large part of the West Ukrainian Germans, realizing that they were facing Soviet repression, emigrated to the West. However, not all German families managed to leave, so they became victims of the deportation actions of Stalin's government.

Eight documents presented in this article demonstrate the circumstances of the deportation of a large group of Germans from the territory of Stanislav region in late 1946. These documents are stored in the State Archives of the Security Service of Ukraine (HDA SBU. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 1–24). These are official correspondence between the heads of institutions of the Ministry of Internal Affairs (MIA) at various levels. The first of these documents is the report of one of the executives of the Department of the Ministry of Internal Affairs in Stanislav region, Hrytsenko, on the case of the registration of Germans in Stanislav region who are subject to resettlement (the document is dated October 26, 1946). It was reported that 38 German families (34 men, 51 women, 70 children under the age of 16) live in the Dolyna district of Stanislav region – a total of 155 people. They allegedly fled with the German army as early as 1944, but were intercepted by Red Army and sent home. The Soviet authorities planned to send them to a special settlement in Aktubinsk region of Russia, but temporarily used this group of Germans to build a railway station. By 1946, most German families had a household (including cows and horses), worked in enterprises and agriculture (HDA SBU. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 1).

This message was considered by the Ministry of Internal Affairs of the USSR and on October 30, the head of the Anti-Banditry Department Colonel Roman Sarajev (Kyiv) sent a letter to the Chief of the Main Directorate of the Ministry of Internal Affairs of the USSR Anti-Banditry Lieutenant General Alexander Leontiev (Moscow) asking to state the plan of the deportation of this group of Germans to a special settlement. At the same time, the letter was not about 38, but 34 families, but the total number of family members was indicated as before – 155 people (HDA SBU. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 2). The telegram was sent from Moscow to Kyiv on November 14, 1946, ordering the German families from Stanislav region of the USSR to be sent to a special settlement in the Mary Autonomous Soviet Socialist Republic (Mary ASSR) in Russia. They were to be handed over to the Suslonger Forestry, which was a structural part of the “Marybumles” Trust. Personally, farms and cattle were allowed to be sold. Employees of the Ministry of Internal Affairs of the USSR were obliged to find the required number of vans for the deportation of Germans (HDA SBU. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 3).

At the end of November 1946, the Deputy Minister of Internal Affairs of the USSR Ivan Loburenko received a message from the Department of the Ministry of Internal Affairs of Stanislav region. It was about the need to provide 7 vans to Dolyna station on December 12 for the deportations of 155 Germans (HDA SBU. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 6). Then, on December 6, 1946, I. Loburenko addressed the commander of the 35th convoy division of the internal troops of the Ministry of Internal Affairs of the USSR, Petro Sydoryk, with the request to provide a convoy to accompany the “special contingent” (HDA SBU. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 8). On December 11, 1946, the Deputy Minister of Internal Affairs of the USSR V. Ryasnoy appealed to the head of the transportation department of the Ministry of Internal Affairs of the USSR D. Arkadyev to provide 10 covered vans for the deportation of Germans from Dolyna. At the same time, his letter was addressed to the Minister of Internal Affairs of the Mary ASSR Mikhailo Markeev, informing him of the planned action (HDA SBU. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 9).

However, the case of deportation was somewhat delayed. The convoy (8 military) was sent from Lviv only on December 14. In the end, according to L. Pastelnyak, the Deputy Head of the Anti-Banditry Department of the Ministry of Internal Affairs in Stanislav region (document № 8), the echelon with the Germans was sent from the Dolyna station on December 29, 1946. During the loading, two people escaped and were searched. The echelon was provided with fuel and food for 20 days (HDA SBU. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 14, 24). Unfortunately, we do not know the circumstances of transporting the group of Germans to Suslonger railway station, as well as the circumstances of their stay at the special settlements and the subsequent fate after the liquidation of the special settlement system in the 1950-ies.

Thus, the published documents reveal some circumstances of the deportation of one and a half hundred people of German nationality from the territory of Dolyna of Stanislav region to Russia

at the end of 1946. We assume that these were settlers living on the outskirts of Dolyna. Of course, the operation carried out by the Soviet repressive authorities should be called deportation, i.e. “forced eviction from the place of permanent residence of a person, group of persons or people” (Bazhan, 2004: 335). Documents are published in the original language (Russian) in compliance with the necessary archaeological requirements.

Acknowledgments. The authors express their sincere gratitude to editorial board for attention to the content of the article and helpful recommendations on text improvements. The authors also thank Professor V. Ilnytskyi for copies of documents.

THE DOCUMENTS

№ 1

The Report of the Soviet special services of Stanislav region on the resettlement of German colonists (the end of October 1946)

Из Станислава по переселению немцев из Станиславской обл.

На № 8/1276 от 26.10.1946 г.

Данных по учету лиц, подпадающих по действие директивы МВД СССР № 239 от 12.10.46 г., не имеем.

Одновр. сообщаю, что на территории Долинского р-на проживает 38 семей немцев (ройдочеры), из них:

мужчин – 34 чел.

женщин – 51 –”–

детей до 16 лет возр. – 70 –”–

Всего 155 чел.

Указанная категория лиц в 1944 г. бежала с немецкой армией, в пути следования были перехвачены частями Кр. Армии и направлены к месту жительства с последующим направлением на спец. поселение в Актюбинскую область.

В момент отправки на поселение по распоряжению местных властей эти 38 семей были оставлены для строительства ж. д. станции. Большинство из них имеют коров и лошадей, работают на предприятиях и с/хоз.

Проводим работу по учету лиц, подпадающих под действие директивы № 239. Получением данных сообщу дополнительно.

Гриценко

Передал Медведев

Принял Махов

State Archives of the Security Service of Ukraine. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 1. Original. Manuscript

№ 2

The Report to the Chief of the Main Anti-Banditry Directorate of the Ministry of Internal Affairs of the USSR on the procedure of the resettlement of German colonists (October 30, 1946)

Москва

НАЧАЛЬНИКУ ГЛАВНОГО УПРАВЛЕНИЯ МВД

СССР ПО ББ ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТУ

тов. Леонтьеву

На территории Станиславской обл. проживает 34 семьи немцев в количестве 155 человек, которые в 1944 году отступили с немецкими войсками, в пути следования

были перехвачены Красной Армией и по распоряжению местных властей оставлены для строительства ж. д. станции.

Указанные семьи имеют личные хозяйства и скот.

Прошу сообщить порядок направление на спецпоселение этой категории лиц.

САРАЕВ

НАЧАЛЬНИК УББ МВД УССР
ПОЛКОВНИК
САРАЕВ

«30» октября 1946 г.

№ П/80/вч.

Приняла Долгова

г. Киев

Передал Вакуленко

о. Репатр.

30.X.1946 г.

State Archives of the Security Service of Ukraine. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 2. Original. Typescript

№ 3

The Telegram from the Anti-Banditry Ministry of Internal Affairs of the USSR on the resettlement of German colonists from Stanislav region of the USSR to the Mary ASSR (October 30, 1946)

Откуда МОСКВЫ
Кому Киев МВ СССР

ТЕЛЕГРАММА
№ 56530 пер.14/11-46

1-20
На НР 11/80 от 30/10-46 г.

Проживающих на территории Станиславской области 34 семьи 155 человек немцев направьте на спецпоселение в Марийскую АССР, в адрес Суслонгерского леспромхоза треста, Марибумлес Министерства целлюлозной и бумажной промышленности СССР. Станция назначения Суслонгер Казанской жел. дороги. Личное хозяйство и скот разрешается реализовать на месте по личному усмотрению переселяемых. Для отправки этого контингента сообщите ОСП МВД СССР потребное количество вагонов с указанием станций погрузки и срока подачи вагонов.

НР 1/15565 РЯСНОЙ

Вх. 8/П743

14.11.1946 г.

State Archives of the Security Service of Ukraine. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 3. Original. Typescript

№ 4

The Report to the Deputy Minister of Internal Affairs of the USSR I. Loburenko on the resettlement of German colonists from Stanislav region of the USSR to the Mary ASSR (November 28, 1946)

Секретно

Записка по «ВЧ» из Станислава

28-го ноября 1946 года

ЗАМЕСТИТЕЛЮ МИНИСТРА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАРУ МИЛИЦИИ 3 РАНГА

тов. ЛОБУРЕНКО

На № 26322 от 19.11.1946 г.

Для отправки 155 человек – немцев, проживающих в Долинском районе, Станиславской области, следующих к месту поселения – Марийская АССР, ст. Суслангер Казанской железной дороги требуется 7 вагонов на 12.XII.1946 г. Место погрузки – ст. Долина Львовской ж. д.

Одновременно просим разъяснения – выделять старшего для сопровождения из числа переселяемых или из опер. состава УМВД.

ПЛИЕНКО

№ 3/1-5934
28.XI-46 г.

Передал – ЯРОШЕНКО

Принял – ДЕДУРА

State Archives of the Security Service of Ukraine. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 6. Original. Typescript

№ 5

The Report of the Commander of the 35th Convoy Division of the Internal Troops of the Ministry of Internal Affairs of the USSR P. Sydoryk on the resettlement of German colonists from Stanislav region of the USSR to the Mary ASSR (December 6, 1946)

Совершенно секретно

КОМАНДИРУ 35 КОНВОЙНОЙ ДИВИЗИИ ВВ МВД
ГЕНЕРАЛ-МАЙОРУ

тов. СИДОРИК
Здесь

Из Долинского района Станиславской области будут направляться к месту обязательного спец. поселения, на станцию Суслонгер Казанской жел. дороги на работы в Суслонгерский Леспромхоз треста Марибумлес 155 чел. немцев.

Для сопровождения спец. контингента необходимо выделить – конвой.

Операция и отправка ориентировочно будет произведена 12–15 декабря с. г.

О выделении конвоя и отданных по этому поводу распоряжениях прошу информировать.

Строкач

ЗАМ. МИНИСТРА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
КОМИССАР МИЛИЦИИ 3 РАНГА

- ЛОБУРЕНКО -

«6» декабря 1946 г.

№ 11/701

г. Киев

State Archives of the Security Service of Ukraine. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 8. Original. Typescript

№ 6

**The Order of the Deputy Minister of Internal Affairs of the USSR V. Ryasnyi on the
resettlement of German colonists from Stanislav region
of the USSR to the Mary ASSR (December 11, 1946)**

Секретно

СССР
МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
НАЧАЛЬНИКУ ОТДЕЛА ПЕРЕВОЗОК МВД СССР

Генерал-майору
тов. АРКАДЬЕВУ

«11» декабря 1946 г. МИНИСТРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ УССР
№ 1/17044 Генерал-лейтенанту тов. СТРОКАЧ
г. Москва гор. Киев

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА ГУЛАГа МВД СССР
Полковнику тов. УСИЕВИЧУ
НАЧАЛЬНИКУ УПРАВЛЕНИЯ КОНВОЙНЫХ
ВОЙСК МВД СССР
Генерал-лейтенанту тов. БОЧКОВУ
МИНИСТРУ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
МАРИЙСКОЙ АССР
Генерал-майору тов. МАРКЕЕВУ
гор. Йошкар-Ола

Для перевозки из Станиславской области спецпереселенцев немцев-граждан СССР в количестве 34 семей – 155 человек обеспечьте в декабре м-це 1946 года подачу 10 крытых вагонов на станцию Долина Львовской жел. дороги.

Отправитель – УМВД по Станиславской области.

Станция назначения – Суслонгер Казанской жел. дороги Марийской АССР, в адрес Суслонгерского леспромхоза треста «Марибумлес» Министерства целлюлозной и бумажной промышленности СССР.

Номер эшелона и маршрут следования сообщите в Отдел Спецпоселений МВД СССР.

Начальнику Управления Конвойных Войск МВД тов. БОЧКОВУ обеспечить выделение конвоя для сопровождения спецпереселенцев до места назначения.

Зам. нач. ГУЛАГа МВД СССР тов. УСИЕВИЧУ обеспечить переселяемых питанием в пути следования.

ЗАМ. МИНИСТРА ВНУТРЕННИХ ДЕЛ СОЮЗА ССР
Генерал-лейтенант

РЯСНОЙ

State Archives of the Security Service of Ukraine. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 9. Original. Typescript

№ 7

The Report to the Deputy Head of the Department of the Ministry of Internal Affairs in Stanislav Region P. Plienko on sending the convoy for the resettlement of German colonists from Stanislav Region of the USSR to the Mary ASSR (December 18, 1946)

ЗАПИСКА ПО «ВЧ»

СТАНИСЛАВ

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УМВД
ПОЛКОВНИКУ МИЛИЦИИ
ТОВ. ПЛИЕНКО

На № 3/2/6275 от 16.XII.1949 г.

Конвой в количестве 8 человек из 233 полка ВВ МВД выбыл из гор. Львова на станцию Долина 14 декабря с. г. Начальник конвоя – сержант ПЕРЕТУХА.

ПАСТЕЛЬНИК

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА МВД УССР

ПАСТЕЛЬНИК

МАЙОР

18 декабря 1949 г.

№11/122

State Archives of the Security Service of Ukraine. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 14. Original. Typescript

№ 8

The Report to the Deputy Head of the Anti-Banditry Department of the Ministry of Internal Affairs in Stanislav Region L. Pastelnyak on the resettlement of German colonists from Stanislav Region of the USSR to the Mary ASSR (December 29, 1946)

из Станислава

ЗАМ. НАЧАЛЬНИКА УББ МВД УССР
МАЙОРУ
ТОВ. ПАСТЕЛЬНЯК

На № 117 от 16.XII.46 г.

Сообщаю, что эшелон № 97547 со спец. контингентом в количестве 155 ч. со станции Долина отправлен 29 декабря 1946 г.

Во время погрузки 2 человека бежало. Приняты меры розыска. Эшелон оборудован нарами и печками. Топливом и продуктами обеспечен на 20 суток. Для сопровождения эшелона назначен в качестве проводника эшелона о/уполномоченный ОУР Долинского РО МВД мл. лт. милиции КОВАЛЕНКО, который получил на руки 14 тысяч руб.

Для санитарного обслуживания в пути следствия назначена фельдшер Долинской райбольницы СИМОНЕЦ Александра.

Передал – ВАРХОМЕЕВ

ГРИЦЕНКО

Принял – ЛУКАШИН №315-5029

29/ XII.46 г.

State Archives of the Security Service of Ukraine. F. 2. Inv. 105 (1951). Case 41: 14. Original. Typescript

Література:

- Андрухів, Француз, 2001 – *Андрухів І., Француз А.* Станіславщина: Двадцять буремних літ (1939 – 1959): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2001. 335 с.
- Андрухів, 2011 – *Андрухів О.Г.* “Добровільні” переселення господарсько-економічного характеру на Прикарпатті у повоєнні роки (історико-правовий аспект) // *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 56–62.
- Бажан, 2004 – *Бажан О.Г.* Депортації в ретроспективі української історії // *Енциклопедія історії України*. Київ, 2004. Т. 2 (Г–Д). С. 335–337.
- Білас, 1994 – *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Київ, 1994. Кн. 2. 686 с.
- Кубійович, 1883 – *Кубійович В.* Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939: національна статистика Галичини; *vorwort G. Stadtmuller. Wiesbaden: Harrassowitz, 1983. XXV, 173 s.*
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Ільницький, 2016 – *Ільницький В.І.* Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954): монографія. Дрогобич, 2016. 696 с.
- Колонізація, 2020 – Колонізація Долиниці. URL: <http://museum.dolyna.info/statti/z-istoriji-dolyny-vypusk-1/kolonizatsiya/>
- Лутай, 2010 – *Лутай М.* Друга світова війна і доля українських німців. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/6626/1>
- Мартиненко, 2008 – *Мартиненко В.Л.* Депортації німецького населення на початку радянсько-німецької війни з території України (за матеріалами Запорізької, Донецької та Луганської областей) // *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2008. Вип. 11. № 835. С. 98–102.
- Монолатій, 2002 – *Монолатій І.С.* Соціально-економічне становище та культурний розвиток німців у Галичині (1772–1923 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Київ, 2002. 20 с.
- Патер, 2013 – *Патер І.Г.* Репресії та депортації населення Західної України у 1940-х роках // *Вісник Львівської комерційної академії*. Серія: Гуманітарні науки. 2013. Вип. 11. С. 279–290.
- Патер, 2014 – *Патер І.Г.* Репресії та депортації населення Галичини у 40-х – 50-х роках ХХ століття // *Новітня доба*. 2014. Вип. 2. С. 49–62.
- Сергійчук, 1998 – *Сергійчук В.* Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали. Київ, 1998. 944 с.
- Стоцький, 2016 – *Стоцький Я.* Терор і репресії в українських етнічних землях Польщі та у Західній Україні в 1940-х рр.: етнографічний та конфесійно-трансформаційний аналізи // *Релігія та соціум*. 2016. № 3–4. С. 50–62.
- Reichling, 1986 – *Reichling G.* Die deutschen Vertriebenen in Zahlen. Teil I: Umsiedler, Verschleppte, Vertriebene, Aussiedler 1940–1985. Bonn: Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, 1986, 72 p.

References:

- Andrukhiv, Frantsuz, 2001 – *Andrukhiv I., Frantsuz A.* Stanislavshchyna: Dvadsyat buremnykh lit (1939 – 1959): suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [Stanislavshchyna: Twenty Stormy Years (1939–1959): socio-political and historical-legal analysis]. Ivano-Frankivsk, 2001. 335 s. [in Ukrainian]
- Andrukhiv, 2011 – *Andrukhiv O.H.* “Dobrovilni” pereseleattia hospodarsko-ekonomichnoho kharakteru na Prykarpattii u povoienni roky (istoryko-pravovyi aspekt) [“Voluntary” resettlement of economic character in Prykarpattia in the postwar years (historical and legal aspect)] // *Pravo i suspilstvo*. 2011. Nr 2. S. 56–62. [in Ukrainian]
- Bazhan, 2004 – *Bazhan O.H.* Deportatsii v retrospektyvi ukrainskoi istorii [Deportations in retrospect of Ukrainian history] // *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. Kyiv, 2004. T. 2 (H–D). S. 335–337. [in Ukrainian]
- Bilas, 1994 – *Bilas I.* Represyvno-karalna systema v Ukraini (1917–1953): suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [The Repressive and Punitive system in Ukraine (1917–1953): the socio-political and historical-legal analysis]. Kyiv, 1994. Kn. 2. 686 s. [in Ukrainian]
- Kubiiiovych, 1883 – *Kubiiiovych V.* Etnichni hrupy pivdennozakhidnoi Ukrainy (Halychyny) na 1.1.1939: natsionalna statystyka Halychyny [Ethnic groups of the South-Western Ukraine (Halychyna-Galicia): the national statistics of Galicia]. Wiesbaden: Harrassowitz, 1983. XXV, 173 s. [in Ukrainian]
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [SSA SSU – Sectoral State Archive of Security Service of Ukraine]. [in Russian]
- Ilytskyi, 2016 – *Ilytskyi V.I.* Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954) [The OUN Carpathian region in Ukrainian Liberation Movement (1945–1954)]. Drohobych, 2016. 696 s. [in Ukrainian]
- Kolonizatsiia, 2020 – Kolonizatsiia Dolynshchyny [Dolyna County Colonization]. URL: <http://museum.dolyna.info/statti/z-istoriji-dolyny-vypusk-1/kolonizatsiya/> [in Ukrainian]
- Lutai, 2010 – *Lutai M.* Druha svitova viina i dolia ukrainskykh nimtsiv [World War II and the fate of the Ukrainian Germans]. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/6626/1> [in Ukrainian]
- Martynenko, 2008 – *Martynenko V.L.* Deportatsii nimetskoho naseleattia na pochatku radiansko-nimetskoii viiny z terytorii Ukrainy (za materialamy Zaporizkoi, Donetskoi ta Luhanskoi oblasti) [Deportations of the German population at the beginning of the Soviet-German War from the territory of

Ukraine (for materials of Zaporizhia, Donetsk and Luhansk regions)] // *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina*. 2008. Vyp. 11. Nr. 835. S. 98–102. [in Ukrainian]

Monolatii, 2002 – *Monolatii I.S.* Sotsialno-ekonomichne stanovyshche ta kulturnyi rozvytok nimtsiv u Halychyni (1772–1923 rr.) [The socio-economic context and cultural development of Germans in Galicia (1772–1923)]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv, 2002. 20 s. [in Ukrainian]

Pater, 2013 – *Pater I.H.* Represii ta deportatsii naseleння Zakhidnoi Ukrainy u 1940-kh rokakh [Repressions and deportations of the population of Western Ukraine in the 1940-ies] // *Visnyk Lvivskoi komertsii noi akademii. Seriia: Humanitarni nauky*. 2013. Vyp. 11. S. 279–290. [in Ukrainian]

Pater, 2014 – *Pater I.H.* Represii ta deportatsii naseleння Halychyny u 40-kh – 50-kh rokakh XX stolittia [Repressions and deportations of the population of Galicia in the 40's – 50's of the XX century] / *Novitnia doba*. 2014. Vyp. 2. S. 49–62. [in Ukrainian]

Serhiichuk, 1998 – *Serhiichuk V.* Desiat buremnykh lit. Zakhidnoukrainski zemli u 1944–1953 rr. Novi dokumenty i materialy [Ten Stormy years. Western Ukrainian lands in 1944–1953. The new documents and materials]. Kyiv, 1998. 944 s. [in Ukrainian]

Stotskyi, 2016 – *Stotskyi Ya.* Teror i represii v ukrainskykh etnichnykh zemliakh Polshchi ta u Zakhidnii Ukraini v 1940-kh rr.: etnografichni ta konfesiino-transformatsiyni analyzy [Terror and repressions in the Ukrainian ethnic lands of Poland and in Western Ukraine in the 1940-ies: the ethnographic and confessional-transformational analysis] // *Relihiia ta sotsium*. 2016. Nr 3–4. S. 50–62. [in Ukrainian]

Reichling, 1986 – *Reichling G.* Die deutschen Vertriebenen in Zahlen. Teil I: Umsiedler, Verschleppte, Vertriebene, Aussiedler 1940–1985 [The German displaced persons in numbers. Part I: Resettlers, Displaced Persons, Resettlers 1940–1985]. Bonn: Kulturstiftung der deutschen Vertriebenen, 1986, 72 p. [in German]

Отримано 20.10.2020

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.42

VADYML DENYSENKO

PhD (Philology), Zaporizhzhia National University (Ukraine)

VICTOR YANUKOVYCH'S ENTOURAGE SEIZING LEGISLATIVE, EXECUTIVE AND JUDICIAL POWER IN UKRAINE (2010 – EARLY 2011)

Abstract. *The article describes the President Yanukovich and his entourage's actions taken to establish control over the key branches of power in Ukraine. The role of the Donetsk clan's particular representatives, mainly Andrii Kliuev and Serhii Lyovochkin, in implementing the authority concentration schemes, is explored. The context of building up the floor-crossers coalition (officially named "Stability and Reforms") in 2010 is highlighted. The reasons for Donetsk clan choosing the non-constitutional way of seizing control over the Parliament are explained, such as: rate of action, low price of deputies' engagement, keeping up the ideological confrontation facade with Julia Tymoshenko's Bloc and "Our Ukraine – People's Self-Defence" parliamentary alliance. Mykola Azarov's cabinet (named March 11, 2010) is analyzed, with specific influential groups identified within its composition, such as Mykola Azarov's, Andrii Kliuev's, Rinat Akhmetov's Dmytro Firtash's and Victor Yanukovich's clientele. The quotas of Litvin's Block, Ukraine's Communist Party and Russian lobbies have been distinguished. The responsible assignments in security ministries data has been generalized. The fact that Victor Yanukovich's entourage had established full actual control over top officials of the Prosecutor General's Office of Ukraine in the eve of the Presidential Elections 2010 decisive second ballot is emphasized. The Prosecutor General's Office, Security Service, Foreign Intelligence, Border Police and National Security and Defense Council's governing authorities personnel has been analyzed. Specific attention has been paid to Andrii Portnov's role in implementing the judicial reform aimed at depriving the Ukrainian judiciary of any independence, with the Presidential Office, namely Andrii Portnov, gaining the decisive impact over its activities and preserving but formal procedures and formulas from the relatively autonomous judiciary built under Victor Yushchenko. The facts of placing pressure upon the judges voicing dissent over the reform have been revealed.*

Keywords: *Victor Yanukovich, Donetsk clan, Mykola Azarov, Supreme Council of Ukraine, personnel policy, judicial reform.*

Citation. Denysenko V.I. Victor Yanukovich's entourage seizing legislative, executive and judicial power in Ukraine (2010 – early 2011). *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXV. 2020. Pp.42-53. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.42

ДЕНИСЕНКОВІ.

Кандидат філологічних наук, Запорізький національний університет (Україна)

ЗАХОПЛЕННЯ ОТОЧЕННЯМ ВІКТОРА ЯНУКОВИЧА ЗАКОНОДАВЧОЇ, ВИКОНАВЧОЇ ТА СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ (2010 – ПОЧАТОК 2011 рр.)

Анотація. *Описано діяльність обраного Президентом України Віктора Януковича та його оточення зі встановлення контролю над ключовими гілками влади в Україні. Розкрито роль окремих представників донецького клану в реалізації схем концентрації повноважень, у першу чергу Андрія Ключова та Сергія Львовичкіна. Висвітлено обставини формування коаліції "тушок" (офіційна назва – "Стабільність та реформи") 2010 р. З'ясовано причини, через які донецький клан віддав перевагу неконституційному способу захоплення контролю*

над парламентом: невисока ціна залучення окремих депутатів, збереження видимості ідеологічного протистояння з БЮТ та НУНС, швидкість створення. Проаналізовано склад уряду Миколи Азарова, призначеного 11 березня 2010 р., виокремлено основні групи впливу серед урядовців, зокрема клієнти Миколи Азарова, Андрія Ключова, Ріната Ахметова, Дмитра Фірташа та Віктора Януковича. Виокремлено квоти представників Блоку Литвина, Комуністичної партії України та російських лобістів. Узагальнено інформацію про призначення на ключові посади в силових структурах. Підкреслюються дані про фактичний контроль оточення Віктора Януковича над керівництвом Генеральної прокуратури України напередодні вирішального другого туру голосування на виборах Президента 2010 р. Проаналізовано персональний склад керівництва Генеральної прокуратури, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Прикордонної служби, Ради національної безпеки та оборони. Окрема увага звернена на діяльність Андрія Портнова з реалізації судової реформи, що знищила незалежність української Феміди. Обґрунтовано, від відносної автономії судової системи часів Віктора Ющенка залишилися лише формальні процедури та формулювання, тоді як вирішальний вплив на неї отримала Адміністрація Президента України, зокрема Андрій Портнов. Висвітлено факти тиску на суддів, незгодних з реформою.

Ключові слова: Віктор Янукович, донецький клан, Микола Азаров, Верховна Рада України, кадрова політика, судова реформа.

Цитування. Денисенко В.І. Захоплення оточенням Віктора Януковича законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні (2010 – початок 2011 рр.) // Сумський історико-архівний журнал. № XXXV. 2020. С.42-53. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.42

Переломним моментом у політичній кар'єрі Віктора Януковича стали вибори Президента України 2010 р. Згідно з соціологічними опитуваннями кандидат від донецького клану був фаворитом політичного змагання, випереджаючи головних конкурентів: Юлію Тимошенко, Сергія Тігіпка та Арсенія Яценюка (Президентські вибори, 2009). За результатами першого туру 17 січня 2010 р. він здобув майже 8,7 млн. голосів виборців (35,32%), а його головна опонентка – Ю. Тимошенко – 6,2 млн. (25,05%). У другому турі розрив між ними скоротився, але це не мало значення для загального результату волевиявлення українських громадян. За його підсумками Віктор Янукович зумів отримати 12,5 млн. голосів (48,95%). Спроби Юлії Тимошенко оскаржити власну поразку у Вищому адміністративному суді України зазнали невдачі і не змогли змінити ситуацію. 25 лютого 2010 р. відбулася інавгурація. Віктор Янукович став четвертим Президентом України.

На думку дослідників, головними причинами поразки представників “помаранчевого табору” на виборах 2010 р. стали:

1) наслідки світової економічної кризи 2008-2009 рр., які призвели до падіння виробництва і рівня життя населення. У масовій свідомості дана ситуація конвертувалася в персональну відповідальність діючої влади (Президента Віктора Ющенка та прем'єр-міністра Юлії Тимошенко);

2) розчарування частини населення через відсутність ключових реформ протягом 2005-2009 рр.;

3) тривале політичне протистояння всередині «помаранчевих» сил, що сприймалося як прояв хаосу та безвладдя;

4) мобілізація базового електорату у ключових для Партії регіонів областях.

5) заклик Віктора Ющенка голосувати “проти всіх”, який відтягнув значну кількість виборців, які теоретично могли б підтримати Юлію Тимошенко.

Однак обсяг отриманих внаслідок перемоги на виборах повноважень навряд чи міг задовольнити Віктора Януковича та інших представників “донецького клану”. Згідно з положеннями політичної реформи 2004 р., в існуючій системі управління головні важелі влади знаходилися в руках Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Теоретично у

віданні голови держави знаходилися питання зовнішньої політики та оборони, а також керівництво головами державних адміністрацій. На практиці ж для призначення прем'єр-міністра, міністра оборони, міністра закордонних справ, голови Служби безпеки України, голови Національного банку та генерального прокурора України було неможливим без згоди парламентської коаліції (Про внесення змін, 2004). Президент міг ускладнити життя уряду та парламенту, ветуючи подані на підпис законопроекти, але радикально впливати на прийняття рішень без потужної власної фракції не міг. Справжня влада належала тій політичній силі, що контролювала Верховну Раду України та уряд.

Тож головні зусилля команди Януковича одразу після перемоги на президентських виборах 2010 р. були спрямованими на отримання контролю над парламентом. На той момент продовжував працювати склад Верховної Ради шостого скликання, обраний на позачергових виборах 2007 р. Найбільшими фракціями були представники Партії регіонів (175 місць з 450, 34,37% голосів виборців), Блок Юлії Тимошенко (156 місць, 30,72%), «Наша Україна – Народна самооборона» (72 місця, 14,16%), Комуністична партія України (27 місць, 5,39%), Блок Литвина (20 місць, 3,97%). Формально існувала коаліція «національного розвитку, стабільності та порядку», створена БЮТ, НУНС та Блоком Литвина 17 грудня 2008 р., яка на початку 2010 р. існувала радше на папері, аніж у реальному житті (Угода, 2008).

На думку експертів аналітичного центру «Пента», ще до перемоги Віктора Януковича у парламенті склалася ситуативна коаліція з «регіоналів», комуністів, членів фракції Литвина та окремих депутатів БЮТ і НУНС. У публічній сфері лідери «донецьких» не приховували, що працюють над створенням нової коаліції (Регіони, 2010). Регіоналами розглядався варіант створення нової «широкої коаліції» з ПР, КПУ, Блоку Литвина та НУНС (Фесенко та ін., 2010). Однак невдовзі перевага була віддана варіанту із залученням окремих депутатів-«перебіжчиків». Дана схема отримала у медіасфері влучну назву «коаліція тушок». Для Віктора Януковича вона мала низку переваг:

1) ціна створення – залучення окремих депутатів як заміна цілої фракції передбачало можливість не ділитися ключовими сферами впливу в уряді, силових структурах та парламенті. Для «тушок» вистачало лояльності з боку правлячої команди, окремих лобістських поступок та неформального фінансування;

2) ідеологічне забарвлення – у новій коаліції домінували Партія регіонів та Компартія України. Ключові ідеологічні антагоністи – БЮТ та НУНС – залишалися в опозиції, що сприяло збереженню електорального ядра «регіоналів» – патерналістськи налаштованих виборців Півдня та Сходу України. Також зберігалася можливість для подальшого використання протиставлення «біло-блакитні» – «помаранчеві» у наступних політичних кампаніях;

3) швидкість отримання результату – нові коаліційні переговори з НУНС або ж перевибори вимагали тривалого часу (щонайменше кілька місяців), протягом якого уряд залишався би під контролем Юлії Тимошенко – ключового опонента нового Президента. «Коаліція тушок» дозволяла максимально швидко отримати контроль над парламентом.

За даними журналістського розслідування Євгена Магди, головними архітекторами схеми формування «коаліції тушок» був Андрій Ключев (заступник голови Партії регіонів) та Сергій Львовичкін (з 25 лютого 2010 р. голова Адміністрації Президента України) (Магда, 2010). Значну роль у встановленні контролю регіоналів над парламентом зіграв голова Верховної Ради та лідер однойменного блоку Володимир Литвин. Вже 26 лютого 2010 р. (наступного дня після інавгурації Віктора Януковича) він дав розлоге інтерв'ю телеканалу «Рада», у якому заявив, що оголосить про припинення існування існуючої коаліції БЮТ, НУНС та Блок Литвина, якщо не буде подано 226 підписів народних депутатів на її підтримку (Литвин, 2010).

Головною перепорою для реалізації цієї схеми мала стати позиція Конституційного суду України. 17 вересня 2008 р. він уже розглядав подібне подання від народних депутатів України і ухвалив рішення про те, що коаліція формується виключно парламентськими

фракціями та не передбачає індивідуального членства (Рішення, 2008). Однак нова верхівка заздалегідь розпочала підготовку до боротьби навколо Конституційного суду. Найважливішим кроком у цьому стало внесення змін до щойно прийнятого регламенту Верховної Ради України з можливістю індивідуального членства в коаліції. Ключовою поправкою була можливість індивідуального членства в парламентській коаліції (Про внесення зміни, 2010). Проти нього категорично виступали фракції НУНС та БЮТ. 9 березня 2010 р. закон про зміни до регламенту був схвалений парламентом, підписаний головою Верховної Ради Володимиром Литвином та переданий на розгляд Президенту.

Віктор Янукович підписав закон про зміни до регламенту Верховної Ради увечері 10 березня 2010 р. Вже зранку 11 березня він був опублікований у офіційних виданнях “Голос України” та “Урядовий кур’єр” і набув чинності. Буквально через годину у Верховній Раді була представлена нова коаліція під назвою “Стабільність та реформи”. До її складу увійшли 172 народні депутати від фракції Партії регіонів, 27 комуністів, 20 представників Блоку Литвина, 7 депутатів від БЮТ, 5 – від НУНС та 4 позафракційні (Інна Богословська, Василь Кисельов, Ігор Рибаків, Тарас Чорновіл) (Повідомлення, 2010). Загальна чисельність нової коаліції склала 235 народних обранців.

Новостворена коаліція у перші години свого існування радикально змінила виконавчу владу в країні. Уряд Юлії Тимошенко було відправлено у відставку. Новим прем’єр-міністром став Микола Азаров, який представив власний Кабінет міністрів. На нашу думку, при виборі кандидатури нового голови уряду Віктор Янукович та його оточення керувалися наступною логікою. По-перше, їм потрібна була людина з достатнім досвідом управління в економіці, яка добре знала механізми функціонування Кабінету Міністрів і була здатна організувати його роботу. По-друге, Азаров мав тісні контакти з Януковичем і успішний досвід співпраці в уряді протягом 2002-2005 та 2006-2007 рр. Також важливим був вік нового очільника уряду та відсутність чітко виражених президентських амбіцій (Руденко, 2010).

Новий Кабінет Міністрів уособлював компроміс між різними групами впливу всередині донецького клану та їхніми партнерами по коаліції. Його аж ніяк не можна було назвати командою Миколи Азарова, адже до орбіти новопризначеного прем’єр-міністра належала вкрай невелика група урядовців. Міністра фінансів Федора Ярошенка поєднувала з Миколою Азаровим спільна робота у Державній податковій адміністрації України наприкінці 1990-х – початку 2000-х років. Зіновій Митник, призначений міністром охорони здоров’я несподівано для більшості політичного істеблішменту України, був рекомендований особисто головою уряду. З певною умовністю до близьких Миколі Азарову людей можна віднести й віце-прем’єр-міністра з гуманітарних питань Володимира Семиноженка. Під час ребрендингу Партії регіонів на початку 2000-х рр. він виступав як тимчасовий очільник партії, отримавши цю посаду від майбутнього голови уряду. Також до близьких людей нового керівника уряду, на нашу думку, можна віднести Анатолія Толстоухова, який протягом 2002-2005 та 2006-2007 рр. допомагав Миколі Азарову організувати роботу Кабміну. Хоча, насправді, у Толстоухова були хороші відносини також і з самим Януковичем, який не міг не запам’ятати позицію Толстоухова під час Помаранчевої революції, коли він останнім залишив приміщення уряду і був єдиним міністром, який в той час приходив в будинок на вулиці Грушевського 12. Також у 2004 р. він підписав до друку макет газети “Урядовий кур’єр” №226, у якому оголошувалася перемога Віктора Януковича на президентських виборах. Наступного року прокуратура порушила кримінальну справу проти нього, звинувативши у перевищенні службових повноважень (Міністр, 2005).

Окрема група в урядових кабінетах сформувалася навколо постаті Андрія Ключова. За джерелами політолога Тараса Березовця, останній виступав одним з ключових комунікаторів у Партії регіонів та був одним з архітекторів нової парламентської коаліції (Політекономія, 2014). Цей внесок був винагороджений посадою першого віце-прем’єр-

міністра з широкою сферою повноважень і, відповідно, значними можливостями для лобіювання власних інтересів (Про визначення питань, 2010). Віце-прем'єром з питань силових структур став Володимир Сівкович – колишній співробітник КДБ та СБУ, якого у експертному середовищі неодноразово пов'язували з Андрієм Клюєвим (Кошкіна, 2015: 15). Міністром надзвичайних ситуацій був призначений Нестор Шуфрич, який публічно визнавав тісний зв'язок з братами Клюєвими і активно конфліктував з їхніми опонентами (Чивокуня, 2009; Інна Богословская, 2013). Також до “обойми” нового першого віце-прем'єра можна було віднести міністра вугільної промисловості Юрія Яценка, який у 1990-х працював у Донецькій обласній раді та обласній державній адміністрації разом із Клюєвим-старшим.

Близькими до найбагатшої людини України – Ріната Ахметова – дослідники називали Бориса Колеснікова, Равіля Сафіулліна та Дмитра Колеснікова. Борис Колесніков – співвласник разом із Ахметовим ТОВ “Восток Проджект” (ТОВ, 2019) – отримав посаду віце-прем'єра з питань інфраструктури з опікою над підготовкою до Євро-2012, екологією, Антимонопольним комітетом та Фондом державного майна. Усі ці сфери були вкрай цікавими для бізнес-інтересів фінансово-промислової групи “Систем Кепітал Менеджмент”. Його тезко Дмитро Колесніков обійняв посаду міністра промислової політики. Згідно з офіційною біографією, він більше 10 років пропрацював на підприємствах Центрального та Північного гірничо-збагачувального комбінатів, які контролювалися СКМ (Колесніков, 2020). Також тісний контакт з Рінатом Ахметовим підтримував новопризначений міністр молоді та спорту Равіль Сафіуллін, який з середини 1990-х був першим віце-президентом футбольного клубу “Шахтар” (Сафіуллін, 2020).

Спільним знаменником для частини урядовців були тісні зв'язки з впливовим українським олігархом Дмитром Фірташем та його бізнес-імперією. Найбільш вагомий пост – міністр палива та енергетики – отримав кум та близький друг останнього Юрій Бойко (Наєм, 2007). Міністерство праці та соціальної політики очолив “литвинівець” Василь Надрага, пов'язаний з Фірташем та Бойком спільною роботою у Федерації роботодавців України (Надрага, 2020).

Власне представництво в уряді отримав Віктор Янукович. Його найближче оточення отримало в медіа та публіцистичній сфері 2010-х рр. назву “Сім'я”, адже формувалося навколо постаті самого четвертого Президента України та його старшого сина Олександра. Віце-прем'єр-міністром з питань аграрної політики став Віктор Слаута – багаторічний заступник Віктора Януковича під час роботи у Донецькій обласній державній адміністрації. Міністерство юстиції отримав Олександр Лавринович, який протягом 2000-х рр. став доволі близькою людиною до Януковича та розглядався як одна з головних кандидатур на посаду голови Адміністрації Президента України (Джерело, 2010). Його місце першого заступника голови Верховної Ради України обійняв комуніст Адам Мартинюк. Старий знайомий ще з часів роботи на підприємстві “Орджонікідзевугілля”, бізнес-партнер та кум новообраного Президента Микола Присяжнюк став міністром аграрної політики та продовольства. Михайло Кулиняк – близький знайомий особистого «завгоспа» Януковича Миколи Демянка – посів місце міністра культури та туризму.

Частка урядових крісел відійшла партнерам «регіоналів» по новій парламентській коаліції. Найбільше отримали однопартійці Володимира Литвина. Віктор Бойко – колишній голова Державного комітету України з державного матеріального резерву – очолив Міністерство охорони навколишнього природного середовища, що давало можливість контролювати видачу ліцензій для розробки надр (Наєм, Лещенко, 2010). Новим міністром транспорту та зв'язку став Костянтин Єфименко, якого вважали близькою людиною до основного спонсору “литвинівців” олігарха Василя Хмельницького (Наєм, Лещенко, 2010). До квоти Блоку Литвина належала і посада вже згаданого Василя Надраги з оточення Дмитра Фірташа.

Сергій Тігіпко – лідер партії “Сильна Україна” та третій за популярністю кандидат у Президенти України на виборах 2010 р. – став віце-прем'єр-міністром з економічних

питань. На думку аналітика Володимира Фесенка, головними мотивами його призначення були іміджеві та лобістські міркування (Солонина, 2010). Тобто, уряд Миколи Азарова отримував політика з образом реформатора, що також надавало сигнал для великого бізнесу про врівноваження консервативних ідей прем'єр-міністра більш ліберальним віце-прем'єром. На нашу думку, не можна нехтувати й політичними мотивами цього призначення. Залучення популярного "нового обличчя" до владної вертикалі Януковича додавало їй кілька відсотків прихильників та нівелювало перспективи самого Тігіпка перетворитися на альтернативну політичну силу.

Квота комуністів в урядів виявилася вкрай низькою. Близькою до них людиною можна було вважати лише нового міністра економіки Василя Цушка, який тривалий час пропрацював у Соціалістичній партії України (Наєм, Лещенко, 2010). Головним їхнім активом стала посада голови Державної митної служби України, яку обійняв Ігор Калетнік – син відомого вінницького "регіонала" Григорія Калетніка.

Луганський клан в особі організатора сепаратистського з'їзду у Северодонецьку Віктора Тихонова отримав посаду віце-прем'єра з регіональної політики. Це цілком відображало статус луганчан як сателітів донецького клану (Наєм, Лещенко, 2010).

Група урядовців не мала вагомих патронів серед керівників донецького клану. Водночас їхнє призначення лобіював російський політичний істеблішмент. Він був зацікавлений, насамперед, у контролі над гуманітарною та оборонною сферами, що відкривало йому можливості для розширення впливу всередині України. Відтак, міністром освіти та науки стає токсичний Дмитро Табачник, відомий ксенофобськими заявами щодо Західної України та приниженням української мови. Попри відсутність міцних позицій серед донецьких, ба навіть відверті конфлікти з окремими впливовими регіоналами на зразок Бориса Колеснікова, він зберігав свої позиції в уряді та миттєво перетворився на подразника для гуманітарної інтелігенції, студентства та громадянського суспільства. Міністром оборони України був призначений Михайло Єжель – колишній командуючий Військово-морськими силами України, який мав досвід налагодження стосунків з росіянами (Наєм, Лещенко, 2010).

За версією народного депутата України Володимира Стретовича, Костянтина Грищенка як нового міністра закордонних справ теж підтримували в Кремлі, хоча від початку розглядалися інші кандидатури на цей пост (Стретович, 2012). Костянтин Грищенко – професійний дипломат, який дуже тісно був пов'язаний з групою Львовочкина-Фірташа. Попри публічну позицію самого К. Грищенка, який виступав проти вступу України до Єдиного економічного простору з Росією, нейтрально ставився до членства в НАТО та різко виступав проти тверджень про росіян та українців як один народ (Грищенко, 2009), його можна охарактеризувати, як поміркованого проросійського дипломата. А саме призначення Грищенка міністром відбулося внаслідок позитивного досвіду співпраці з Януковичем та Азаровим протягом 2003-2005 рр. та при мовчазній згоді Кремля.

Схожі мотиви – спільна робота з Януковичем та Азаровим у Кабінеті міністрів України – ймовірно мали місце і у випадках призначення інших урядовців. Це, перш за все, Володимир Яцуба – людина, близька до колишнього Президента Леоніда Кучми. Він повернувся на посаду, яку займав в уряді Віктора Януковича 2006-2007 рр. Олександр Попов – новопризначений міністр житлово-комунального господарства – протягом березня-грудня 2007 р. також працював в другому уряді Януковича, знайшовши спільну мову з головою Кабміну та його першим заступником (Наєм, Лещенко, 2010).

Легалізувати схему з коаліцією «тушок» мало звернення до Конституційного суду групи з 68 народних депутатів з фракції Партії регіонів. У поданні вони просили дати оцінку "щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських

фракцій у Верховній Раді України” (Рішення, 2010). 6 квітня 2010 р. Конституційний суд визнав новий порядок формування коаліції відповідним Конституції України.

Не меншу увагу нова влада приділила захопленню керівництва в силових структурах та правоохоронній сфері. На момент інаугурації Віктора Януковича донецький клан вже фактично контролював Генеральну прокуратуру. Її очільник Олександр Медведько побудував власну кар’єру на посадах у прокуратурах Донецької та Луганської областей протягом 1980-2002 рр. Без сумніву, він був добре знайомий з оточенням Януковича, хоча й не був особисто близьким з останнім. Про готовність співпрацювати з «регіоналами» у випадку їхньої перемоги засвідчила прес-конференція генерального прокурора напередодні другого туру президентських виборів 2010 р. Він озвучив вигідні для донецького кандидата тези: про законність володіння мастком “Межигір’я” та про несправедливе засудження в 1967 і 1970 рр. (Медведько, 2010; Генпрокуратура, 2010). Заступниками генерального прокурора вже працювали близькі до “регіоналів” Віктор Пшонка та Ренат Кузьмін. Така конфігурація була тимчасово прийнятною для новообраного Президента, про що свідчила відсутність радикальних кадрових змін у прокуратурі протягом перших місяців 2010 р. Водночас вже влітку 2010 р. оточення Януковича починає посилювати свій вплив у Генеральній прокуратурі. Ренат Кузьмін стає куратором Управління з розслідування особливо важливих справ Генпрокуратури, отримавши контроль над ключовими кримінальними справами. 4 листопада 2010 р. Олександр Медведько залишає посаду генерального прокурора, а на його місце призначають Віктора Пшонку – близьку до Януковича людину (В Україні, 2010).

Анатолій Могильов, близький до Василя Джарти та Рената Кузьміна, став міністр міністром внутрішніх справ (Наєм, Лещенко, 2010). Його призначенню сприяли широка мережа зв’язків серед маківської групи “регіоналів” та досвід роботи на керівних посадах в українській міліції.

Головою Служби безпеки України 11 березня 2010 р. був призначений Валерій Хорошковський. Він мав тривалі партнерські відносини з групою “РосУкрЕнерго” та її лідером Дмитром Фірташем. Їх об’єднували як спільне управління телеканалом “Інтер”, так і лобювання газового бізнесу (Наєм, Лещенко, 2008). Сам Хорошковський публічно заперечував приналежність до цієї фінансово-промислової групи, хоча й визнавав хороші особисті стосунки з Фірташем (Хорошковський, 2013).

Служба зовнішньої розвідки отримала нового керівника з “правильною пропискою” 18 червня 2010 р. ним став уродженець м. Сватове Луганської області Григорій Ілляшов (Про призначення, 2010). З кінця 1980-х по 2005 рр. він зробив кар’єру в органах КДБ та СБУ, дійшовши до посади голови Луганського управління СБУ. У 2006 р. був обраний народним депутатом від Партії регіонів. Його призначенню головою української розвідки сприяли родинні зв’язки з Оленою Лукаш – на той момент першим заступником голови Адміністрації Президента України та представником Януковича в Конституційному суді.

Прикордонна служба залишилася під керівництвом Миколи Литвина, який очолював її з 2001 р. та був братом Володимира Литвина – партнера “донецьких” по новоствореній коаліції (Литвин, 2015).

Посаду секретаря Ради національної безпеки та оборони з 2007 р. продовжувала посідати Раїса Богатирьова, людина близька до Ріната Ахметова (Ахметов, 2020). За великим рахунком, на той момент посада секретаря РНБО була номінальною і малозначимою.

Система судочинства у 2010 р. залишалася автономною від виконавчої влади. Спроби попереднього Президента Віктора Ющенка посилити контроль над нею зазнали невдачі, зокрема через опір у парламенті. Для оточення Віктора Януковича посилення свого впливу на суддівський корпус стало одним з ключових пріоритетів. Вже 2 березня 2010 р. новообраний Президент провів зустріч з головами Конституційного, Верховного та Вищого господарського судів, на якій ініціював створення робочої групи з проведення суддівської реформи (Янукович, 2010). 24 березня вона була створена на чолі з міністром

юстиції Олександром Лавриновичем у складі 26 суддів, 15 представників вищих юридичних навчальних закладів, 5 народних депутатів та 5 представників юридичних громадських організацій. Генераторами ключових ідей судової реформи експерти називали Сергія Ківалова та Андрія Портнова (Судова реформа, 2013: 19). Самі члени робочої групи визнали, що вони слугували лише для легалізації вже розробленого проекту, створеного в стінах Адміністрації Президента України, і не мали реального впливу на зміст судової реформи (Козюбра, 2012).

20 травня 2010 р. робоча група представила законопроект “Про судоустрій та статус суддів”, текст якого викликав полярні реакції у суспільстві. Згідно із запевненнями влади, судова реформа мала наблизити українську Феміду до міжнародних стандартів, спростити доступ до правосуддя, підвищити статус суддів у суспільстві та гарантувати їх незалежність (Портнов, 2010). Однак на думку більшості експертів та суддів, головною метою нового законопроекту було підпорядкування усієї судової системи президентській вертикалі, що давало останній колосальні можливості для зловживання владою. Новації реформи змінювали баланси всередині системи правосуддя:

1) фактично нівелювалася роль Верховного суду України – найменш лояльного до новообраного Президента;

2) створювався Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ (ВССУ), не передбачений Конституцією і з величезними повноваженнями;

3) зросли повноваження підконтрольної “регіоналам” Вищої ради юстиції, що отримала можливість призначати окремі категорії суддів;

4) змінилися принципи формування органів суддівського самоврядування, зокрема з’їзду суддів та Ради суддів України, що робило їх залежними від виконавчої влади;

5) оновлювалися принципи добору суддів, згідно з якими ліквідувалися територіальні кваліфікаційні комісії, а їх повноваження передавалися до центру – Вищій кваліфікаційній комісії суддів України.

Василь Онопенко (вважався людиною Юлії Тимошенко) – голова Верховного суду України 2006-2011 рр. – чітко вказав на головні наміри ініціаторів судової реформи: “Взагалі, ті, хто закладає в судову реформу політико-бізнесову ідеологію, прагнуть одного – під її виглядом знайти спосіб керувати судами ззовні. Для цього їм потрібно: ліквідувати ВСУ, який на сьогодні є найбільш незалежним, об’єктивним і компетентним судовим органом у державі; взяти суди під контроль через призначення голів судів; “приручити” незалежну РСУ, яка у відстоюванні інтересів правосуддя займає принципову позицію. Оце і вся їхня реформа!” (Голова ВСУ, 2010).

Придушення незадоволення серед суддівського корпусу відбувалося репресивними методами. 13 травня 2010 р. набув чинності закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження” (Про внесення змін, 2010). Він надав Вищій раді юстиції широкі повноваження для контролю діяльності суддів (наприклад, отримання копії ще незавершеної судової справи, штрафи за ненадання інформації) та можливість звільняти суддів за вкрай розмитими підставами. Венеціанська комісія оприлюднила свій висновок щодо цього закону 18 жовтня 2010 р. і однозначно вказала на підрив незалежності судів, їх політизацію та відсутність гарантій захисту для суддів (Спільний висновок, 2010). Протягом 2010-2011 рр. на основі положень даного закону відбулося звільнення ряду суддів, які перебували у конфлікті з Андрієм Портновим та Сергієм Ківаловим: суддів Окружного адміністративного суду м. Києва Олега Бачуна та Петра Ковзеля, судді Шевченківського районного суду м. Києва Кирила Кормушина, судді Київського апеляційного адміністративного суду Ігоря Бараненка, судді Верховного суду Олександра Волкова та інших (Розумовський, 2017). На доньку та зятя головного опонента та критика реформи голови Верховного суду Василя Онопенка завели кримінальні справи (ГПУ, 2011), які були закриті в обмін на його відмову від посади (Корнійчука амністували, 2011).

Як наслідок, судова система України опинилася під контролем оточення Віктора Януковича. Від її відносної незалежності часів Віктора Ющенка залишилися лише формальні процедури та формулювання, тоді як вирішальний вплив на неї отримала Адміністрація Президента України, зокрема Андрій Портнов.

Отже, протягом лютого-травня 2010 р. Віктор Янукович та його оточення зуміли захопити контроль над законодавчою, виконавчою та судовою владою. За допомогою маніпуляцій з регламентом Верховної Ради їм вдалося оперативно створити нову коаліцію “Стабільність та реформи” із залученням депутатів-“перебіжчиків”. Нова більшість відправила у відставку Юлію Тимошенко та затвердила уряд Миколи Азарова. Аналіз призначень показує, що нова вертикаль формувалася за квотним принципом і була по суті розподілом сфер впливу між головними групами всередині “регіоналів”. Важливу роль у формуванні нової системи управління відіграла судова реформа 2010 р., яка зруйнувала баланс між гілками влади та створила передумови для авторитарного повороту.

Література:

- Президентські вибори, 2009 – Президентські вибори-2010: останні рейтинги. URL: <https://dif.org.ua/article/prezidentski-vibori-2010-ostanni-reytingi>
- Про внесення змін, 2004 – Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.2004 р. № 2222-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15>
- Угода, 2008 – Угода про створення Коаліції “Національного розвитку, стабільності та порядку” від 17.12.2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-08>
- Регіони, 2010 – Регіони не приховують, що вже “кують” нову коаліцію // Українська правда. 2010. 10 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2010/02/10/4749935/>
- Фесенко та ін., 2010 – Фесенко В., Попов І., Новакова Н., Леонов О. Перший місяць президентства Віктора Януковича: аналітична доповідь. URL: <http://penta.org.ua/research/1382/>
- Магда, 2010 – Магда Є. Тушки. Особливості національного полювання. URL: <https://www.unian.ua/common/347937-tushki-osoblivosti-natsionalnogo-polyuvannya.html>
- Литвин, 2010 – В.Литвин: Для мене питання коаліції – це питання результату. URL: <https://iportal.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/28945.html>
- Рішення, 2008 – Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев’ятої статті 83 Конституції України (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України) від 17.09.2008 р. № 16-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-08>
- Про внесення зміни, 2010 – Про внесення зміни до Закону України “Про Регламент Верховної Ради України”: Закон України від 09.03.2010 р. № 1952-VI // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 16–17. Ст. 134.
- Повідомлення, 2010 – Повідомлення про сформування Коаліції депутатських фракцій “Стабільність і реформи” у Верховній Раді України шостого скликання від 11.03.2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-10>
- Руденко, 2010 – Руденко С. Микола Азаров – родом із Росії, духом із Донецька. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1981147.html>
- Міністр, 2005 – Міністр Януковича скаржиться, що його кидають на революційну сковорідку // Українська правда. 2005. 5 серпня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2005/08/5/3012200/>
- Політекономія, 2014 – Політекономія: Тарас Березовець // Еспресо. TV. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Zq2MxIqhfqA/>
- Про визначення питань, 2010 – Про визначення питань, що належать до компетенції Першого віце-прем’єр-міністра України, віце-прем’єр-міністрів та Міністра Кабінету Міністрів України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.03.2010 р. № 456-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/456-2010-%D1%80>
- Кошкіна, 2015 – Кошкіна С. Майдан. Нерозказана історія. Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2015. 400 с.
- Чивокуня, 2009 – Чивокуня В. “Закритий перелом”. Шуфрич і Львовчкін побилися за лаштунками Партії регіонів // Українська правда. 2009. 8 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/07/8/4078795/>
- Инна Богословская, 2013 – Инна Богословская: Ключев является другом и соратником Медведчука, а Медведчук в Украине является руками и ногами Путина. URL: https://ipress.ua/ru/mainmedia/ynna_bogoslovskaya_klyuev_yavlyayetsya_drugom_y_soratnykom_medvedchuka_a_medvedchuk_v_ukrayne_yavlyayutsya_rukamy_y_nogamy_putyna_42606.html
- ТОВ, 2019 – ТОВ “Восток Проджект”. URL: <https://opendatabot.ua/c/35126925>
- Колесников, 2020 – Колесников Дмитрий. URL: <https://file.liga.net/persons/dmitrii-kolesnikov>
- Сафіуллін, 2020 – Сафіуллін Равіль Сафович. URL: <http://noc-ukr.org/persons/safiullin/>
- Найм, 2007 – Найм М. Семья RosUkrEnergo. Тайна отношений Фирташа и Бойко раскрыта // Українська правда. 2007. 5 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2007/07/5/4420882/>
- Надрага, 2020 – Надрага Василь. URL: <https://file.liga.net/persons/vasilii-nadruga>

- Джерело, 2010 – Джерело: СП очолить Львовчкін або Лавринович. URL: <https://ukranews.com/ua/news/29080-dzherelo-sp-ocholyt-lovochkin-abo-lavrynovych>
- Наєм, Лещенко, 2010 – *Наєм М., Лещенко С.* Орбіти уряду Миколи Азарова // Українська правда. 2010. 13 березня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/03/13/4859050/>
- Солонина, 2010 – *Солонина Є.* Тігішко в уряді Азарова: для реформ чи для іміджу. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1982268.html>
- Стретович, 2012 – Стретович розповів – як Грищенко став міністром у Януковича. URL: <https://www.5.ua/polityka/stretovych-rozproviv-ia-k-hryshchenko-stav-ministrom-u-yanukovycha-video-30136.html>
- Грищенко, 2009 – *Грищенко К.* Україна – Росія: человек и государство. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/2352-ukraina-rossiya-chelovek-i-gosudarstvo.html
- Рішення, 2010 – Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України від 06.04.2010 р. № 11-рп/2010 // Українська правда. 2010. 8 квітня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/04/8/4920011/>
- Медведько, 2010 – Медведько сказав, кому належить “Межигір’я” // Українська правда. 2010. 29 січня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2010/01/29/4687092/>
- Генпрокуратура, 2010 – Генпрокуратура: судимості Януковича недійсні. URL: <https://zaxid.net/genprokuratura-sudimosti-yanukovicha-nediysni-n1094805>
- В Україні, 2010 – В Україні новий генпрокурор // Українська правда. 2010. 4 листопада. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2010/11/4/5542069/>
- Наєм, Лещенко, 2008 – *Наєм М., Лещенко С.* Олігархічні війни. Хорошковський як маска Фірташа? // Українська правда. 2008. 30 липня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2008/07/30/3505053/>
- Хорошковський, 2013 – Хорошковський: Групи РУЕ ніколи не існувало – це міф. URL: <https://ua-news.liga.net/politics/news/khoroshkovskiy-grupi-ru-e-ni-koli-ne-snuvalo-tse-m-f>
- Про призначення, 2010 – Про призначення Г. Ілляшова Головою Служби зовнішньої розвідки України: Указ Президента України від 18.06.2010 р. № 703/2010. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7032010-11532>
- Литвин, 2015 – Литвин Николай Михайлович. URL: https://ukr.lb.ua/file/person/2399_litvin_nikolay_mihaylovich.html
- Ахметов, 2020 – Ахметов Ринат Леонидович. URL: <https://bp.ubr.ua/profile/ahmetov-rinat-leonidovich-81>
- Янукович, 2010 – Янукович мав розмову з трьома суддями. URL: <https://www.unian.ua/politics/331111-yanukovich-mav-rozmovu-z-troma-suddyami.html>
- Судова реформа, 2013 – Судова реформа в Україні: поточні результати та найближчі перспективи. Київ, 2013. 130 с.
- Козюбра, 2012 – *Козюбра М.* Верховенство права і Україна // Право України. 2012. № 1–2. С. 30–63.
- Портнов, 2010 – *Портнов А.* Судова реформа розпочалася // Дзеркало тижня. 2010. 4 червня. С. 6.
- Голова ВСУ, 2010 – Голова ВСУ Василь Онопенко: “Судова система завмерла в очікуванні вироку” // Дзеркало тижня. 2010. 15 травня. С. 6.
- Про внесення змін, 2010 – Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження: Закон України від 05.01.2017 р. № 2181-VI // Відомості Верховної Ради України. 2010. № 26. Ст. 272.
- Спільний висновок, 2010 – Спільний висновок № 588/2010 щодо Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо недопущення зловживань правом на оскарження” від 07.10.2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a31
- Розумовський, 2017 – *Розумовський В.* Чи відповідатиме міністр юстиції за неналежне представництво держави у Європейському суді? URL: <https://resonance.ua/chi-vidpovidatime-ministr-yusticii-za-n/>
- ГПУ, 2011 – ГПУ завела справу на доньку Онопенка // Українська правда. 2011. 3 лютого. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2011/02/3/5879369/>
- Корнійчука амністували, 2011 – Корнійчука амністували в обмін на посаду Онопенка – ЗМІ // Українська правда. 2011. 12 грудня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2011/12/12/6830338/>

References:

- Prezidentski vibori, 2009 – Prezidentski vibori-2010: ostanni rejtingi [2010 Presidential Election: Latest Ratings]. URL: <https://dif.org.ua/article/prezidentski-vibori-2010-ostanni-reytingi> [in Ukrainian]
- Pro vnesennya zmin, 2004 – Pro vnesennya zmin do Konstitutsiyi Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 08.12.2004 r. № 2222-IV [On Amendments to the Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of December 8, 2004 № 2222-IV]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15> [in Ukrainian]
- Ugoda, 2008 – Ugoda pro stvorennya Koalitsiyi “Nacionalnogo rozvitku, stabilnosti ta poryadku” vid 17.12.2008 r. [Agreement on the Establishment of the Coalition of National Development, Stability and Order dated December 17, 2008]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-08> [in Ukrainian]
- Regioni, 2010 – Regioni ne prihovuyut, sho vzhe “kuyut” novu koalitsiyu [The regions do not hide that they are already "forging" a new coalition] // Ukrayinska pravda. 2010. 10 lyutogo. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2010/02/10/4749935/> [in Ukrainian]

- Fesenko ta in., 2010 – *Fesenko V., Popov I., Novakova N., Leonov O.* Pershij misyac prezidentstva Viktora Yanukovicha: analitichna dopovid [The first month of Viktor Yanukovich's presidency: an analytical report]. URL: <http://penta.org.ua/research/1382/> [in Ukrainian]
- Magda, 2010 – *Magda Ye.* Tushki. Osoblivosti nacionalnogo polyuvannya [Carcasses. Features of national hunting]. URL: <https://www.unian.ua/common/347937-tushki-osoblivosti-natsionalnogo-polyuvannya.html> [in Ukrainian]
- Litvin, 2010 – V. Litvin: Dlya mene pitannya koalitsiyi – ce pitannya rezultatu [V. Lytvyn: For me, the issue of the coalition is a matter of results]. URL: <https://portal.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/28945.html> [in Ukrainian]
- Rishennya, 2008 – Rishennya Konstitucijnogo sudu Ukrayini u spravi za konstitucijnim podannym 105 narodnih deputativ Ukrayini shodo oficijnogo tlumachennya polozhen chastin shostoyi, somoyi, dev'yatoyi statti 83 Konstituciyi Ukrayini (sprava pro koalitsiyu deputatskih frakcij u Verhovnij Radi Ukrayini) vid 17.09.2008 r. № 16-rp/2008 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 105 people's deputies of Ukraine on the official interpretation of the provisions of parts six, seven, nine of Article 83 of the Constitution of Ukraine (case on a coalition of parliamentary factions in the Verkhovna Rada of Ukraine) dated 17.09.2008 № 16-rp / 2008]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-08> [in Ukrainian]
- Pro vnesennya zmini, 2010 – Pro vnesennya zmini do Zakonu Ukrayini “Pro Reglament Verhovnoyi Radi Ukrayini”: Zakon Ukrayini vid 09.03.2010 r. № 1952-VI [On Amendments to the Law of Ukraine “On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine”: Law of Ukraine of March 9, 2010 № 1952-VI] // Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2010. № 16–17. St. 134. [in Ukrainian]
- Povidomlennya, 2010 – Povidomlennya pro sformuvannya Koalitsiyi deputatskih frakcij “Stabilnist i reformi” u Verhovnij Radi Ukrayini shostogo sklikannya vid 11.03.2010 r. [Notification on the formation of the Coalition of Deputy Factions "Stability and Reforms" in the Verkhovna Rada of Ukraine of the sixth convocation dated March 11, 2010]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-10> [in Ukrainian]
- Rudenko, 2010 – Rudenko S. Mikola Azarov – rodom iz Rosiyi, duhom iz Donecka [Mykola Azarov is a native of Russia, the spirit of Donetsk]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1981147.html> [in Ukrainian]
- Ministr, 2005 – Ministr Yanukovicha skarzhitsya, sho jogo kidayut na revolyucijnu skovoridku [Yanukovich's minister complains that he is being thrown into a revolutionary frying pan] // Ukrayinska pravda. 2005. 5 serpnia. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2005/08/5/3012200/> [in Ukrainian]
- Politekonomiya, 2014 – Politekonomiya: Taras Berezovec [Political Economy: Taras Berezovets] // Espresso. TV. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Zq2MxIqhfqA/> [in Ukrainian]
- Pro viznachennya pitan, 2010 – Pro viznachennya pitan, sho nalezhat do kompetencyi Pershogo vice-prem'yer-ministra Ukrayini, vice-prem'yer-ministriv ta Ministra Kabinetu Ministriv Ukrayini: rozporjadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 17.03.2010 r. № 456-r [On determination of issues within the competence of the First Vice Prime Minister of Ukraine, Vice Prime Ministers and the Minister of the Cabinet of Ministers of Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 17, 2010 № 456-r]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/456-2010-%D1%80> [in Ukrainian]
- Koshkina, 2015 – *Koshkina S.* Majdan. Nerozkazana istoriya [Maidan. Untold story]. Kyiv: Brajt Star Publishing, 2015. 400 s. [in Russian]
- Chivokunya, 2009 – *Chivokunya V.* “Zakritij perelom”. Shufrich i Lovochkin pobilisya za lashtunkami Partiyi regioniv [“Closed fracture”. Shufrich and Lovochkin fought behind the scenes of the Party of Regions] // Ukrayinska pravda. 2009. 8 lipnya. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2009/07/8/4078795/> [in Ukrainian]
- Inna Bogoslovskaya, 2013 – Inna Bogoslovskaya: Klyuev yavlyatsya drugom i soratnikom Medvedchuka, a Medvedchuk v Ukraine yavlyatsya rukami i nogami Putina [Inna Bogoslovskaya: Klyuev is a friend and ally of Medvedchuk, and Medvedchuk in Ukraine is Putin's hands and feet]. URL: https://ipress.ua/ru/mainmedia/y_n_n_a_b_o_g_o_s_l_o_v_s_k_a_y_a_k_l_y_u_e_v_y_a_v_l_y_a_e_t_s_y_a_d_r_u_g_o_m_y_s_o_r_a_t_n_y_k_o_m_m_e_d_v_e_d_c_h_u_k_a_a_m_e_d_v_e_d_c_h_u_k_v_u_k_r_a_y_n_e_y_a_v_l_y_a_y_u_t_s_y_a_r_u_k_a_m_y_y_n_o_g_a_m_y_p_u_t_i_n_a_42606.html [in Russian]
- TOV, 2019 – TOV “Vostok Prozhekt” [TOV “Vostok Project”]. URL: <https://opendatobot.ua/c/35126925> [in Ukrainian]
- Kolesnikov, 2020 – Kolesnikov Dmitriy [Kolesnikov Dmitriy]. URL: <https://file.liga.net/persons/dmitrii-kolesnikov> [in Russian]
- Safiullin, 2020 – Safiullin Ravil Safovich [afullin Ravil Safovich]. URL: <http://noc-ukr.org/persons/safiullin/> [in Ukrainian]
- Najem, 2007 – *Najem M.* Semya RosUkrEnerg. Tajna otnoshenij Firtasha i Bojko raskryta [The RosUkrEnerg family. The secret of Firtash and Boyko's relationship revealed] // Ukrayinska pravda. 2007. 5 lipnya. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2007/07/5/4420882/> [in Russian]
- Nadruga, 2020 – Nadruga Vasilij [Nadruga Vasilij]. URL: <https://file.liga.net/persons/vasilii-nadruga> [in Russian]
- Dzherelo, 2010 – Dzherelo: SP ocholit Lovochkin abo Lavrinyovych [Source: The joint venture will be headed by Lovochkin or Lavrinyovych]. URL: <https://ukranews.com/ua/news/29080-dzherelo-sp-ocholyt-lovochkin-abo-lavrinyovych> [in Ukrainian]
- Nayem, Leshenko, 2010 – *Nayem M., Leshenko S.* Orbits uryadu Mikoli Azarova [Orbits of the government of Mykola Azarov] // Ukrayinska pravda. 2010. 13 bereznia. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/03/13/4859050/> [in Ukrainian]
- Solonina Ye, 2010 – *Solonina Ye.* Tigipko v uryadi Azarova: dlya reform chi dlya imidzhu [Tigipko in Azarov's government: for reforms or for image]. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1982268.html> [in Ukrainian]
- Stretovich, 2012 – Stretovich rozpoviv – yak Grishenko stav ministrom u Yanukovicha [Stretovich told how Gryshchenko became Yanukovich's minister]. URL: <https://www.5.ua/polityka/stretovyh-rozpoviv-iakhryshchenko-stav-ministrom-u-yanukovycha-video-30136.html> [in Ukrainian]

- Grishenko, 2009 – *Grishenko K.* Ukraina – Rossiya: chelovek i gosudarstvo [Ukraine - Russia: man and state]. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/2352-ukraina-rossiya-chelovek-i-gosudarstvo.html [in Russian]
- Rishennya, 2010 – Rishennya Konstitucijnogo Sudu Ukrayini u spravi za konstitucijnim podannyam 68 narodnih deputativ Ukrayini shodo oficijnogo tлумachennya polozhen chastini shostoyi statti 83 Konstituciyi Ukrayini, chastini chetvertoyi statti 59 Reglamentu Verhovnoyi Radi Ukrayini stosovno mozhlivosti okremih narodnih deputativ Ukrayini brati bezposerednyu uchast u formuvanni koaliciyi deputatskih frakcij u Verhovnij Radi Ukrayini vid 06.04.2010 r. № 11-rp/2010 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional petition of 68 deputies of Ukraine on official interpretation of the provisions of part six of Article 83 of the Constitution of Ukraine, part four of Article 59 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine on the possibility of individual deputies from 06.04.2010 № 11-rp / 2010] // Ukrayinska pravda. 2010. 8 kvitnya. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/04/8/4920011/> [in Ukrainian]
- Medvedko, 2010 – Medvedko skazav, komu nalezhit “Mezhigir’ya” [Medvedko said who owns Mezhyhirya] // Ukrayinska pravda. 2010. 29 sichnya. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2010/01/29/4687092/> [in Ukrainian]
- Genprokuratura, 2010 – Genprokuratura: sudimosti Yanukovicha nedijnsi [Prosecutor General's Office: Yanukovich's convictions are invalid]. URL: https://zaxid.net/genprokuratura_sudimosti_yanukovicha_nedijnsi_n1094805 [in Ukrainian]
- V Ukrayini, 2010 – V Ukrayini novij genprokuror [Ukraine has a new Prosecutor General] // Ukrayinska pravda. 2010. 4 listopada. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2010/11/4/5542069/> [in Ukrainian]
- Najyem, Leshenko, 2008 – *Najyem M., Leshenko S.* Oligarhichni vijni. Horoshkovskij yak maska Firtasha? [Oligarchic wars. Khoroshkovsky as Firtash's mask?] // Ukrayinska pravda. 2008. 30 lipnya. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2008/07/30/3505053/> [in Ukrainian]
- Horoshkovskij, 2013 – Horoshkovskij: Grupi RUE nikoli ne isnuvalo – ce mif [Khoroshkovsky: The RUE group never existed - it's a myth]. URL: https://ua-news.liga.net/politics/news/khoroshkovskij_grupi_rue_n_koli_ne_snuvalo_tse_m_f [in Ukrainian]
- Pro priznachennya, 2010 – Pro priznachennya G. Ilyashova Golovoyu Sluzhbi zovnishnoyi rozvidki Ukrayini: Ukaz Prezidenta Ukrayini vid 18.06.2010 r. № 703/2010 [On the appointment of G. Ilyashov as the Head of the Foreign Intelligence Service of Ukraine: Decree of the President of Ukraine of June 18, 2010 № 703/2010]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7032010-11532> [in Ukrainian]
- Litvin, 2015 – Litvin Nikolaj Mihajlovich [Litvin Nikolaj Mihajlovich]. URL: https://ukr.lb.ua/file/person/2399_litvin_nikolaj_mihajlovich.html [in Russian]
- Ahmetov, 2020 – Ahmetov Rinat Leonidovich [Ahmetov Rinat Leonidovich]. URL: <https://bp.ubr.ua/profile/ahmetov-rinat-leonidovich-81> [in Russian]
- Yanukovich, 2010 – Yanukovich mav rozmovu z troma suddyami [Yanukovich had a conversation with three judges]. URL: <https://www.unian.ua/politics/331111-yanukovich-mav-rozmovu-z-troma-suddyami.html> [in Ukrainian]
- Sudova reforma, 2013 – Sudova reforma v Ukrayini: potochni rezultati ta najblizhchi perspektivi [Judicial reform in Ukraine: current results and short-term prospects]. Kyiv, 2013. 130 c. [in Ukrainian]
- Kozyubra, 2012 – *Kozyubra M.* Verhovenstvo prava i Ukrayina [Rule of law and Ukraine] // Pravo Ukrayini. 2012. № 1–2. S. 30–63. [in Ukrainian]
- Portnov, 2010 – *Portnov A.* Sudova reforma rozpochalasya [Judicial reform has begun] // Dzerkalo tizhnya. 2010. 4 chervnya. S. 6. [in Ukrainian]
- Golova VSU, 2010 – Golova VSU Vasil Onopenko: “Sudova sistema zavmerla v ochikuvanni viroku” [Chairman of the Supreme Court of Ukraine Vasil Onopenko: "Judicial system is frozen pending sentencing"] // Dzerkalo tizhnya. 2010. 15 travnya. S. 6. [in Ukrainian]
- Pro vnesennya zmin, 2010 – Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini shodo nedopushennya zlovzhivan pravom na oskarzhennya: Zakon Ukrayini vid 05.01.2017 r. № 2181-VI [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Prevention of Abuse of the Right to Appeal: Law of Ukraine of January 5, 2017 № 2181-VI] // Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2010. № 26. St. 272. [in Ukrainian]
- Spilnij visnovok, 2010 – Spilnij visnovok № 588/2010 shodo Zakonu Ukrayini “Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini shodo nedopushennya zlovzhivan pravom na oskarzhennya” vid 07.10.2010 r. [Joint Opinion ? 588/2010 on the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Prevention of Abuse of the Right to Appeal” of October 7, 2010]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a31 [in Ukrainian]
- Rozumovskij, 2017 – *Rozumovskij V.* Chi vidpovidatime ministr yusticii za nenalezhne predstavnictvo derzhavi u Yevropejskomu sudi? [Will the Minister of Justice be held accountable for improper representation of the state in the European Court?]. URL: <https://resonance.ua/chi-vidpovidatime-ministr-yusticii-za-n/> [in Ukrainian]
- GPU, 2011 – GPU zavela spravu na donku Onopenka [The GPU filed a lawsuit against Onopenko's daughter] // Ukrayinska pravda. 2011. 3 lyutogo. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2011/02/3/5879369/> [in Ukrainian]
- Kornijchuka amnistuvali, 2011 – Kornijchuka amnistuvali v obmin na posadu Onopenka – ZMI [Korniychuk was amnestied in exchange for the position of Onopenko - the media] // Ukrayinska pravda. 2011. 12 grudnya. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2011/12/12/6830338/> [in Ukrainian]

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.54

MATEUSZKAMIONKA

PhD (Political and Public Administration Sciences), Institute of Political and Administration Science,
Pedagogical University of Cracow (Poland)

HISTORICAL HEROES OF MODERN UKRAINIAN STUDENTS

Abstract. *Ukrainian youth from the beginning of the country's independence was a catalyst for democratic changes. From the Revolution on Granite, through the Sumy's Revolution on Grass (Kamionka, 2019) and Orange Revolution to the Revolution of Dignity and the war in the East, undeniably it was the youth who fought for the future of Ukraine. While appreciating the contribution of young people to the contemporary history of Ukraine, it is essential to ask which national heroes and what historical events are important to the young generation. Thanks to the research conducted in 2017-2018 on a representative group of Ukrainian youth (1043 respondents), the author can answer that question. The results show that there are no surprises; the research confirms the all-Ukrainian results and shares knowledge on this subject. However, it is worth emphasizing some surprises, as well as the frequent selection of the answer "neutral attitude" to historical events, which may indicate the lack of historical knowledge among the surveyed youth.*

Keywords: *Historical policy, Youth attitude to history, Youth, National identity, Ukraine, Students.*

Citation. Kamionka M. Historical Heroes of modern Ukrainian Students. *Sumskyi istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXV. 2020. Pp.54-59. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.54

МАТЕУШКАМІОНКА

Доктор філософії з політології та публічного адміністрування, Інститут політичних і адміністративних наук Краківського педагогічного університету (Польща)

ІСТОРИЧНІ ГЕРОЇ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ

Анотація. *Українська молодь від початку незалежності країни була каталізатором демократичних змін. Від так званих Революції на граніті, Сумської Революції на Траві (Каміонка, 2019) та Помаранчевої революції до Революції Гідності та війни на Сході саме молодь боролася за майбутнє України. Оцінюючи внесок молоді у сучасну історію України, важливо з'ясувати, які національні герої та які історичні події є найбільш важливими для молодого покоління. Завдяки дослідженню, що було проведене в 2017-2018 роках на репрезентативній групі української молоді (1043 респонденти), автор має змогу відповісти на це питання. Результати дослідження досить передбачувані та підтверджують загальноукраїнські тенденції загальновідомі уявлення з цього питання. Проте автор робить важливий висновок: доволі популярний вибір молоді – "нейтральне ставлення" до історичних подій, – є однозначним свідченням низького рівня історичних знань серед молоді.*

Ключові слова: *історична політика, ставлення молоді до історії, молодь, національна ідентичність, Україна, студенти.*

Цитування. Каміонка М. Історичні герої сучасних українських студентів // Сумський історико-архівний журнал. № XXXV. 2020. С.54-59. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.54

Introduction After disintegration and collapse of the Soviet Union, Ukraine and the Ukrainian nation went through the bifurcation stages in 1990-1991 and 2004-2005. They are now going through them once again, starting in the fall of 2013. Each time, the Ukrainian people chose one of two possibilities. On the one hand, it was a renunciation of national-state values and national-civic ambitions, on the other – a consolidation for the sake of defending the national-state sovereignty of the country and civic dignity (Jędraszczyk, 2016: 58). The existence of the mechanism described in this way proves that the democratic framework is not fully recognized as binding by both: members of the political elite and voters. In the start of an independent country, had made a founding myth (perhaps without being aware of it) on students and youth. While, for example, in Poland, the transformation was based on the Solidarity movement (Solidarność), which included mostly workers and the opposition elite, in Polish east neighbour this role was played by young people. In the case of Ukraine, understanding students' motivations to act and the patterns they follow is more important than it might seem (Kamionka, 2020). Ukrainian specialist in modern history Oleksander Boyko rightly emphasizes that “the opposition was saved from a real political knockout at the end of 1990 by student youth, which a day later began their “revolution” (the day before, on October 1, 1990, the opposition announced that 25 million workers in Ukraine would go on strike, but indeed went only 10,000) (Boyko, 2003: 85). A similar situation could be observed in The Revolution of Dignity, which was initiated by all-Ukrainian opposition to Berkut's beating of protesting students on the Kyiv Maidan of Independence (2013, November 29-30). Hundreds of thousands of Ukrainians of all ages gathered in the capital and other cities around the country, outraged by the fact that “the regime is beating their children” (...), it was a starting point to began the Revolution of Dignity. Myroslav Marynovych, Vice-Rector of the Catholic University in Lviv, described the participants of the student protests in 2013 as follows: “The young generation is most important to me. It is unique in its non-Sovietism. This is the first generation of non-homo sovieticus” (Mezhva, 2014). The choice of this social category of students when describing contemporary Ukraine is not accidental, as researcher Tom Junes wrote, “(...) it is undeniable that students played an important role in these events. As in previous revolutions in 1990 and 2004, students de facto were the catalysts of a wide political upheaval” (Junes, 2016: 30).

Literature Review. Professor of George Mason University Karina Korestelina in her article “Mapping national identity narratives in Ukraine” suggests five scopes of the national identity of Ukraine. She claims that because of the constant feeling of dependency, Ukraine has formatted transitional stages of its national identity. The five concepts generally explain the current national awareness of the Ukrainian citizen based on their political and social views toward the modern Ukrainian nation. Korestelina defines a dual identity of the Ukrainian people (could be triple identity even), which outlined as being pro-soviet rather than post-soviet versus pro-nationalistic. Ukrainian researcher shapes the fight or the struggle for Ukrainian identity and the recognition of Ukrainian identity as a rebirth stage. She gives a broad explanation of Ukrainian cultural and political lifestyle and addresses the topic of heroism as a manifestation of national values (Korestelina, 2013). It could be seen in the student demonstrations in 1991, were the first manifestation of this anti-soviet and pro-nationalist (pro-independence) uprising took place. The “Granit Revolution” was the first such large event aimed at showing anti-Soviet moods by young people. It was a decisive event between the fall of communism in Eastern Europe and the collapse of the Soviet Union, and it led directly to the independence of Ukraine (Wilson, 2000: 171). Dr Nadia Diuk confirms this thesis, writing about the events during the student protests at Granit and the Orange Revolution: “political events in Ukraine in the last two decades have oscillated between conformist views and revolutionary protests. They created two of the most popular youth-led protests that were unique in the region (Diuk, 2012: 64). The Polish sociologist Krystyna Szafraniec rightly notices about youth that “the generation to whom self-indulgence and political fullness over the last decades have been attributed, and denied the potential of rebelliousness, grows into the most indignant in the 21st century. Not

because it was preparing itself for such a role or because it was politically manipulated, but because it is young people who are most struck by the contradictions and dysfunctions of the chosen political and economic doctrines and directions of development” (Szafraniec, 2012: 101). It is vital to research topic of youth historical idols, as Ukrainian historian Alexander Gritsenko in his work: “Heroes and celebrities in Ukrainian culture” writes, “a hero is a primarily-known figure. It is someone, who at least once, did something remarkable and vital to the society; thus, he or she became famous in the cohort of his/her contemporaries and subsequent generations as well”. However, the concept of heroic deeds varies considerably in different cultures and at different times. It also can be developed differently; in other words, there are different kinds of fame. Therefore, it is justified to present in the article the results of empirical research conducted among 1043 students from 14 Ukrainian universities and to show their attitude to the most critical events in the history of Ukraine and national heroes.

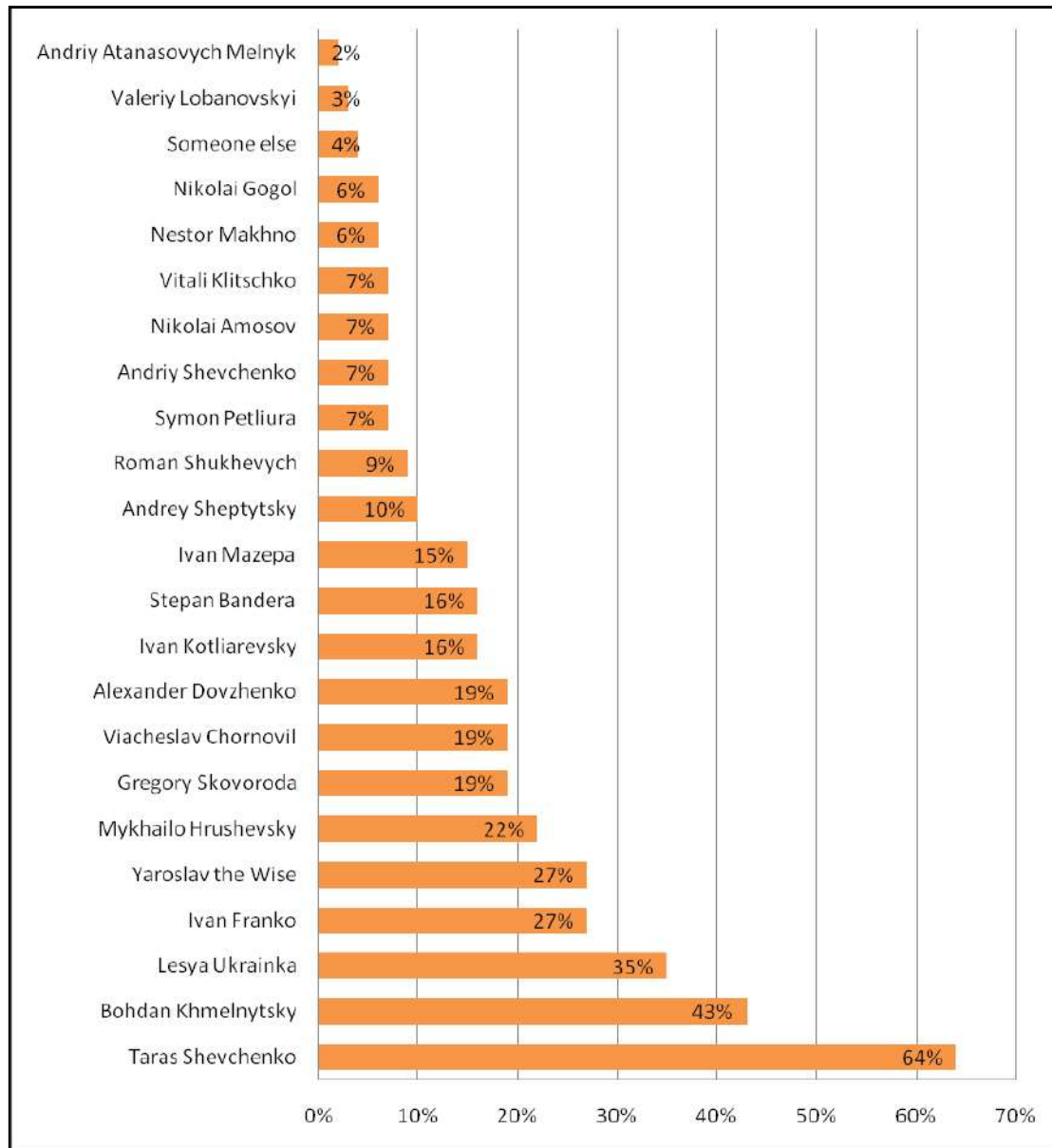
Research methodology. The method of quantitative research – classroom survey among students (full-time) at selected universities in Ukraine was used. In the case of the questionnaire survey, the research sample consisted of 1043 respondents from Ukraine. Purposeful random sampling was applied. In the random phase, it was multi-stage sampling. For this purpose, previously defined sets were used. Fourteen universities were selected purposefully to ensure a relatively high level of territorial differentiation of the sample. At the same time, in the random phase, the first-degree sampling units were faculties, the second – institutes, the third – fields of study, and the fourth – grades of students. The qualitative research questionnaire consisted of 86 questions and a metrics, and the research was conducted from the second half of 2017 to the end of 2018 in Kharkiv, Nizhyn, Kherson, Chernivtsi, Kyiv, Dnipro, Hlukhiv, Poltava, Sumy, Lviv, Odesa, Pereyaslav, Uzhgorod and Vinnytsia. It is worth noting that the research was not carried out in the territory of Crimea and eastern Ukraine which are not under the control of central authorities. The article aimed at describing students’ views on heroes and the most critical events in the history of Ukraine.

Results. The first question for students was to choose three characters who, according to them, are examples of patriotism and as well hero for Ukrainians. The author of the study copied most of the answers options from the famous TV show broadcast in 2008 “Great Ukrainians” (U proekti, 2008). Most of the respondents from the students’ survey chose Taras Shevchenko, which has 64% of the votes. The second most popular figure among Ukrainian youth is the leader of the 17th-century uprising against Crown, Bohdan Khmelnytsky with 43% of support. It is worth noting, however, that this figure is not as evident as a leader like in the Soviet times. One of the examples is renaming of the city Pereyaslav where the famous agreement between Khmelnytsky and Russian Tsar was signed (Shumilin, 2019).

Nevertheless, he is still a prevalent figure among young people in Ukraine. The only woman in the ranking was next, which, unfortunately, does not reflect positively the gender balance and the role of women in the history of Ukraine which is undervalued (e.g. Grand Duchess of Kyiv Olga, Lina Kostenko, Solomiya Krushelnytska, Kateryna Bilokur). Lesya Ukrainka symbol of women’s emancipation in Ukraine has 35% of the votes. Ivan Franko, the next writer on the list, was placed together with the ruler from the Kyivan Rus period – Yaroslav the Wise (Who won TV program Great Ukrainians in 2008 with 40%. What is quite a big shock when we compare this result with this student research made after ten years). The next two heroes of Ukraine are Mykhailo Hrushevsky with 22% and Gregory Skovoroda with 19%. This seven idols ended the list of the so-called money heroes because they are portrayed on the coins and banknotes of Ukraine. The famous politician Viacheslav Chornovil, who died in a mysterious car accident, took the next place with a score of 19%. The same result was obtained by Alexander Dovzhenko, a Soviet cinematographer and director born in Ukraine. Ivan Kotlyarevsky, the pioneer of modern Ukrainian literature, have the same score – 16%, as Stepan Bandera, the ideologist of Ukrainian nationalism. What is quite interesting the ten hryvnias Hetman Ivan Mazepa get only 15%, which is a deficient number for a hero that is shown on Ukrainian money. It may be related to the curse imposed on the hetman by the Orthodox

Church (Osoka, 2019). The rest of the idols did not receive more than 10%; the full list can be found in Table 1. What is worth emphasizing, “other characters” that was not on the list, would be chosen by only 4% of voters, which proves a perfect selection of answers for the survey.

Table 1. The question results: “Who of the following people is an example of a Ukrainian patriot and an example to follow? Please indicate a maximum of 3 persons”

The author also asked students about the attitude of young people to the most important historical events of the last 400 years in Ukraine. The Khmelnytsky revolution is supported by over 56% of students, while over 28% of the respondents have neutral relations, while 3% believe that it was a wrong step. This result shows that the uprisings of national liberation over the centuries still have significant support among Ukrainian youth. 12% were students who said they had no opinion on this subject. In the entire study, it will be a group of young people who or in a more significant (20%) or lesser (5.4%) number probably do not know given historical event or do not understand it. We can compare to “Unions” first with Russia second with Polish-Lithuanian Commonwealth as

we see more positive are students to Hadziacz Union than to Pereyaslav 16,7% vs 9,6%, as well there are about twice more students that have a negative attitude to Pereyaslavs Union (18,7% to 38,4%). The result of the Battle of Kruty is astonishing. One of the most famous uprisings of patriotic youth during the struggle for independence in 1918 received only 27.6% of students positively. Negatively, almost 20% of young people, and neutral – 38.4%. This result, of course, provokes reflection, but it is clear that even though this event was popularized (e.g. a film based on these events – “Kruty 1918” by Aleksey Shaparev), still students know only little about it. Like the character of Ataman Petliura who is completely underappreciated as a hero of the struggle for independence. Almost 50% of young people have a neutral approach to Petliura’s alliances with Poles. It is worth mentioning here that only 7% of respondents consider him a hero of Ukraine. An impressive result is also presented by the opinion of young people about the UPA. The idea behind the fight for independence is decisive. Thus almost 39% of young people support the UPA’s activities in the 1940s and 1950s. Almost 36% have a neutral opinion, and only 11.5% negatively. Uniquely positive, as many as 60% of students recognize the collapse of the USSR. It is the best result of the student “support” for the historic event. 21.9% are neutral about this fact, while only 9.8% are negative.

Table 2. How do you rate those critical events in the history of Ukraine?

Revolution / Uprising of Khmelnytsky (1648-1657)	Positive	56.3%
	Neutral	28,5%
	Negative	3,2%
	No opinion	12%
Union of Hadziacz (1658)	Positive	16,7%
	Neutral	46,8%
	Negative	18,7%
	No opinion	16,7%
Pereyaslav Council (1654)	Positive	9,6%
	Neutral	36,6%
	Negative	38,4%
	No opinion	15,4%
Battle of Kruty (1918)	Positive	27,6%
	Neutral	35,8%
	Negative	19,7%
	No opinion	16,9%
Petliura-Piłsudski Alliance (1920)	Positive	18%
	Neutral	47,8%
	Negative	14,2%
	No opinion	20%
UPA (Ukrainian Insurgent Army) activities 40's/50's	Positive	38,9%
	Neutral	35,8%
	Negative	11,5%
	No opinion	13,7%
Dissolution of the Soviet Union (1991)	Positive	60%
	Neutral	21,9%
	Negative	9,8%
	No opinion	8,4%

Discussion and summary. Students undeniably have a significant influence on the social situation in Ukraine. Therefore, it is vital to get to know the historical idols of the young generation. Not surprisingly, of course, the first place was taken by figures who were also valued by previous “soviet” generations: Shevchenko, Khmelnytsky, Lesya Ukrainka and Ivan Franko. They are figures that were identified with the peasant (rural), revolutionary or socialist movement by the communists (and wasn’t ban). Besides, what is worth emphasizing are also the idols on the most popular banknotes/coins in joint circulation. It can also prove their popularity when you “watch” them several times a day. The results also show that the political leader of the 90s Chornovil is still alive, interestingly, in the memory of the younger generation. Unfortunately, it was a mysterious accident that thwarted the creation of a great Ukrainian politician. When it comes to historical events, it is clear that the young Ukrainian generation appreciates the fight for freedom (just like today). They approach military and political alliances with reserve. Events aimed at independence, or the collapse of the empires of which Ukraine was a part, enjoy the most incredible support. It is still difficult to clearly define views on the history of young Ukrainian generation. On the one hand, they are big supporters of independents and history, but on another, it is worth noting, however, that young people also often replied that they had no opinion on a given topic, which proves that there is a severe lack of historical knowledge.

Acknowledgments. In this article, the author, used data obtained as part of a research project financed by the Polish National Science Center (grant number: 2016/23/D/HS5/00902). The author was the main contractor for the grant.

References:

- Bojko, 2003 – *Bojko O.* Zagostrennja politiiunoï konfrontacii v Ukraïni: ataka opozicii ta kontrnastup konservatoriv [Exacerbation of political confrontation in Ukraine: opposition attack and conservative counterattack] // *Suchasnist* №. 2003. №1. S. 82-87. [in Ukrainian]
- Diuk, 2012 – *Diuk N.* The Next Generation in Russia, Ukraine and Azerbaijan, Youth, Politics, Identity, and Change. Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2012. 209 p. [in English]
- Junes, 2016 – *Junes T.* Evromaidan i Revolyutsiya dostoinstva: studencheskiy protest, kataliziruyushchiy politicheskie peremeny [Euromaidan and the Revolution of Dignity: Student Protest Catalyzing Political Change] // *Forum novyeshy vostochnoevropeyskoy istorii i kul'tury.* 2016. №1. S.7-30 [in Russian]
- Jędraszczyk, 2016 – *Jędraszczyk K.* (red.) Społeczeństwo i kultura Ukrainy [Society and Culture of Ukraine]. Gniezno: CONTACT Scientific Publisher, 2016. P.58 [in Polish]
- Kamionka, 2019 – *Kamionka M.* Rewolucyjne wzory zachowań ukraińskiej młodzieży studenckiej na przykładzie sumskiej “Rewolucji na Trawie” w 2004 roku [Revolutionary patterns of behavior of Ukrainian youth student on the example of the Sumy “Revolution on the grass” in 2004] // Y. Kuzmenko, M. Kamionka, Problems of European integration and democracy in awareness of Ukrainian and Polish youth, Nizhyn: University Press, 2019. Pp. 80-92 [in Polish]
- Kamionka, 2020 – *Kamionka M.* The Attitude of Ukrainian Student Youth Towards Democracy in Ukraine // *Sociological Studios.* 2020. 1(16). Pp.6–13. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2020-01-06-13> [in English]
- Korostelina, 2013 – *Korostelina K.* Mapping national identity narratives in Ukraine // *Nationalities Papers.* Mar. Vol.41, Issue 2. 2013. Pp. 293-315. DOI: <https://doi.org/10.1080/00905992.2012.747498> [in English]
- Mezhva, 2014 – *Mezhva L.* “Nynishnia opozytsiia – tse ne te, z chym ya khochu tyty v maibutnie” – Myroslav Marynovych [“The current opposition is not what I want to go into the future with” – Myroslav Marynovych] (20.05.2018). URL: www.gazeta.ua/articles/opinions-journal/_ninishnya-opozyciya-ce-ne-te-z-chim-ya-hochu-jti-v-majbutnye-miroslav-marinovich/536142 [in Ukrainian]
- Osoka, 2019 – *Osoka S.* Ivan Mazepa, Oh God, take pity on Ukraine, whose sons are not in concord! (2019.03.20). URL: <https://opinionua.com/en/2019/03/20/ivan-mazepa/> [in English]
- Shumilin, 2019 – *Shumilin A.* Rada pereimenovala Perejaslav-Hmelnickij [Rada renamed Perejaslav-Khmelnytsky]. (2019.10.30). URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2019/10/30/7230494/> [in Russian]
- Szafraniec, 2012 – *Szafraniec K.* Młodość jako wyłaniający się problem i nowa polityczna siła [Youth as an emerging problem and a new political force] // *Nauka.* 2012. №1. Pp. 101-122 [in Polish]
- U proekti, 2008 – U proekti “Veliki Ukrainci” na telekanali “Inter” peremig knjaz№ Jaroslav Mudrij [Prince Yaroslav the Wise won the “Great Ukrainians” project on the “Inter” TV channel] (2008.05.17). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1118306.html> [in Ukrainian]
- Wilson, 2000 – *Wilson A.* The Ukrainians: Unexpected Nation. New Haven: Yale University Press, 2000. XVIII, 366 p. [in English]

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.60

ANATOLIY V. GONCHARENKO¹, TETYANA O. SAFONOVA²

¹PhD (History), Associate Professor, Sumy National Agricultural University (Ukraine)

²Student, Sumy National Agricultural University (Ukraine)

GREAT BRITAIN AND THE EVOLUTION OF THE COLONIAL SYSTEM (END 19TH – BEGINNING 20TH CENTURIES)

Abstract. *The article investigates the impact of Great Britain on the evolution of colonialism in the late XIX and early XX centuries. It is analyzed the sources and scientific literature on the policy of the United Kingdom in the colonial question in the late XIX – early XX century. The reasons, course and consequences of the intensification of British policy in the colonial problem are described. The process of formation and implementation of London's initiatives in the colonial question during the period under study is studied. It is considered the position of Great Britain on the transformation of the colonial system in the late XIX – early XX centuries.*

The resettlement activity of the British and the peculiarities of their mentality, based on the idea of racial superiority and the new national messianism, led to the formation of developed resettlement colonies. The war for the independence of the North American colonies led to the formation of a new state on their territory, and the rest of the “white” colonies of Great Britain had at the turn of the XIX-XX centuries had to build a new policy of relations, taking into account the influence of the United States on them, and the general decline of economic and military-strategic influence of Britain in the world, and the militarization of other leading countries. As a result, a commonwealth is formed instead of an empire. With regard to other dependent territories, there is also a change in policy towards the liberalization of colonial rule and concessions to local elites.

In the late XIX – early XIX centuries the newly industrialized powers (Germany, Italy, and Japan) sought to seize the colonies to reaffirm their new status in the world, the great colonial powers of the past (Spain, Portugal, and the Netherlands) sought to retain what remained to preserve their international prestige, and Russia sought to expand. The largest colonial empires, Great Britain and France, were interested in maintaining the status quo.

In the colonial policy of the United Kingdom, it is possible to trace a certain line related to attempts to preserve the situation in their remote possessions and not to get involved in conflicts and costly measures where this can be avoided. In this sense, the British government showed some flexibility and foresight – the relative weakening of the military and economic power of the empire due to the emergence of new states, as well as the achievement of certain self-sufficiency, made it necessary to reconsider traditional foreign policy.

Colonies are increasingly no longer seen as personal acquisitions of states, and policy toward these territories is increasingly seen as a common deal of the international community and even its moral duty. The key role here was to be played by Great Britain, which was one of the first to form the foundations of a “neocolonial” system that presupposes a solidarity policy of Western countries towards the rest of the world under the auspices of London.

Colonial system in the late XIX – early XIX century underwent a major transformation, which was associated with a set of factors, the main of which were - the emergence of new industrial powers on the world stage, the internal evolution of the British Empire, changes in world trade, the emergence of new weapons, general growth of national and religious identity and related with this contradiction. The fact that the First World War did not solve many problems, such as Japanese expansionism or British marinism, and caused new ones, primarily such as the Bolshevik coup in Russia and the coming to power of the National Socialists in Germany, the implementation of the above trends stretched to later moments.

Keywords: *the Great Britain, international relationships, foreign policy, colonialism.*

Citation. Goncharenko A.V., Safonova T.O. Great Britain and the evolution of the colonial system (end 19th – beginning 20th centuries). *Sumskyi historyko-arkhivnyi zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXV. 2020. Pp.60-71. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.60

ГОНЧАРЕНКО А.В.¹, САФОНОВА Т.О.²

¹Кандидат історичних наук, доцент, Сумський національний аграрний університет (Україна)

²Студентка, Сумський національний аграрний університет (Україна)

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ ТА ЕВОЛЮЦІЯ КОЛОНІАЛЬНОЇ СИСТЕМИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Анотація. У статті досліджено вплив Великої Британії на еволюцію колоніалізму наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Охарактеризовані причини, хід та наслідки активізації Сполученого королівства у колоніальній проблемі. Вивчено процес формування та реалізації ініціатив Лондона у колоніальному питанні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Розглянуто позицію Великої Британії щодо трансформації колоніальної системи протягом періоду, що досліджується.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Німеччина, Італія і Японія прагнули до захоплення колоній заради підтвердження свого нового статусу в світі, великі колоніальні держави минулого Іспанія, Португалія і Голландія – до утримання того, що залишилося для збереження свого міжнародного престижу, Росія – до експансії. Найбільші ж колоніальні імперії Велика Британія та Франції були зацікавлені у збереженні *status quo*.

У колоніальній політиці Сполученого королівства можна простежити певну лінію, пов'язану зі спробами законсервувати ситуацію в своїх віддалених володіннях і не вплутуватися в конфлікти. У цьому сенсі британський уряд проявив гнучкість та далекоглядність – ослаблення військово-економічної могутності імперії у зв'язку з появою нових індустриальних держав та досягненням колоніями певної самодостатності, зробило необхідним переглянути традиційну зовнішню політику.

Колонії поступово перестають розглядатися як придбання держав, а політика щодо них уявляється спільною справою міжнародного співтовариства і його моральним обов'язком. Ключову роль тут мала відігравати Велика Британія, яка однією з перших почала формувати основи "неоколоніальної" системи, що припускає солідарну політику західних країн стосовно решти світу під егідою Лондону.

Колоніальна система наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. зазнала серйозної трансформації, що була пов'язана з комплексом факторів, основними з яких були – поява на світовій арені нових індустриальних держав, внутрішня еволюція Британської імперії, зміна світового товарообміну, поява нових видів озброєнь, загальне зростання національної і релігійної самосвідомості і пов'язаних з цим протиріч.

Ключові слова: Велика Британія, міжнародні відносини, зовнішня політика, колоніалізм.

Цитування. Гончаренко А.В., Сафонова Т.О. Велика Британія та еволюція колоніальної системи (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) // Сумський історико-архівний журнал. № XXXV. 2020. С.60-71. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.60

На початку ХХІ ст. світове співтовариство поставлене перед фактом існування багатополярного світу, в якому однією з провідних держав, яка здатна диктувати умови економічної і політичної взаємодії, є Велика Британія. Ця думка знаходить ідеологічне та теоретичне обґрунтування в самій Великій Британії та за її межами, в ролі однієї з провідних світових держав, що має і реалізує свої інтереси в будь-якій точці планети. Шляхом політичного маневрування, угод з політичною елітою, а також прямого втручання у внутрішні справи

інших держав Сполученому королівству вдалося зберегти і розширити сформовані раніше відносини економічної залежності з країнами “третього світу”.

Специфічною “лабораторією”, де з урахуванням місцевої специфіки і реалій кінця XIX – початку XX ст. відпрацьовувалася модель панівного статусу Великої Британії була система колоніалізму, яка зараз трансформується в “новий світовий порядок”, а також методи неокolonіального панування. Політико-економічне і військове втручання Лондону в колоніальні питання переслідувало далекосяжні геостратегічні цілі. Придбання і використання колоній як потужного плацдарму для посилення британської експансії повинно було також сприяти активному проникненню Уайтхоллу в Азію та Африку. Методи виконання цього завдання, розроблені архітекторами британської зовнішньої політики наприкінці XIX – на початку XX ст. стали класичною моделлю для дій британського неокolonіалізму в інших регіонах. Отже, вивчення політики Великої Британії наприкінці XIX – на початку XX ст. та її ролі в еволюції колоніалізму в контексті сучасного глобального розвитку та історії формування існуючого положення в світі, є актуальною темою дослідження.

Джерельною базою роботи є офіційні публікації міжнародних договорів, угод та листування, що стосуються колоніальних та інших питань, а також мемуарна література (Международные, 1931; Международные, 1939; Documents, 1977; Sir Robert, 1969; Сазонов, 1991). Українськими істориками питання, пов’язані з еволюцією колоніалізму та ролі Великої Британії у цьому процесі наприкінці XIX – на початку XX ст. досліджувалися фрагментарно. Окремі аспекти порушеної нами проблематики розглядали Г. Батенко, Г. Сталовєрова, А. Гончаренко (Батенко, 2007; Сталовєрова, 2009; Сталовєрова, 2014; Гончаренко, 2019). Що стосується зарубіжної історіографії, дослідження даної теми проводилися, як правило, у зв’язку з іншими аспектами політики Великої Британії та витоків Першої світової війни. Серед англомовних праць, перш за все, необхідно виокремити роботи Кнорра, Х. Холла, Дж. Стівенсона (Knorr, 1944; Hall, 1971; Stevenson 2005). Російськомовна історіографія питання представлена дослідженнями П. Міжуєва, В. Солодовнікова, І. Парфьонова, В. Грудзінського, В. Чернова (Міжуев, 1909; Солодовніков, 1966; Парфёнов, 1980; Грудзинский, 1996; Чернов, 2006). Підбиваючи загальний підсумок огляду джерел та історіографії питання, слід зазначити, що хоча окремі аспекти змін у світовій колоніальній системі наприкінці XIX – на початку XX ст. та ролі в них Великої Британії вивчені, проте, комплексне дослідження, яке враховувало б і процеси всередині сформованих колоніальних імперій, і вплив на колоніальну систему нових індустріальних держав, знаходяться тільки в початковому стані.

Британська імперія наприкінці XIX – на початку XX ст. була найбільшою і найвпливовішою державою у світі. Зміни, що відбувалися в ній, були одними з ключових у трансформації колоніальної системи в цілому. Велика Британія в цей час намагається зміцнити свої позиції серед держав, що прагнуть побудувати власні колоніальні імперії. Проте вона стикається з необхідністю вирішення наростаючої проблеми дезінтеграції, з якою свого часу зіткнулися Іспанія і Португалія – колонізація призвела до утворення нових націй, і сприяла їхньому розвитку, який призвів, у свою чергу, до прагнення до незалежності.

Ситуація з колоніальними володіннями Лондона була дещо іншою – жорстка національна політика (пов’язана з ідеями про перевагу “англосаксонської раси”) більш міцно прив’язала їх до політики метрополії завдяки почуттю “кровної спорідненості”. Саме в XIX ст. це почуття досягло свого апогею і кількість звернень щодо особливої місії Сполученого королівства починає різко зростати на початку XX ст. Не випадково у зв’язку з відокремленням північноамериканських колоній для британців була характерною

мрія подолання розколу англосаксонської раси, яка зробила істотний вплив на розвиток британсько-американських відносин у ХХ – на початку ХХІ ст.

Велика Британія завдяки особливостям свого розвитку і менталітету була до початку ХХ ст. наддержавою, що була розкидана на п'яти континентах. Промислова міць Британської імперії та її панування на морях спонукали уряд дотримуватися політики фритредерства (вільної торгівлі) на відміну від інших колоніальних держав, наприклад, Франції, які намагалися обмежити проникнення іноземної торгівлі в свої колонії адміністративними заходами. Сполучене королівство ж, володіючи великими фінансовими можливостями, вирішувала цю проблему переважно економічними методами.

Усі колонії Великої Британії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. ділилися на три типи:

1. Коронні колонії, цілком підлеглі британському уряду.
2. Колонії з обмеженим самоврядуванням, яке стосувалося виключно місцевих справ. Вони керувалися англійським губернатором та чиновниками.
3. Самоврядні колонії (так звані “білі”, автономні і переселенські), в які призначався англійський губернатор, повноваження якого обмежувалися правом вето на рішення місцевих парламентів, яке, втім, практично ніколи не застосовувалося.

Парадоксальність ситуації полягала в тому, що, володіючи величезною колоніальною імперією з налагодженими ринками збуту, королівський уряд був настільки впевненим у своєму майбутньому, що, фактично, пропустив зростання потужної економіки у себе під боком, в Європі. Британське фритредерство, ефективне в умовах відсутності конкуренції, виявилось убивчим в той час, коли інші індустриальні держави, що не мали колоній, форсовано розвивалися, захистивши свою економіку високими тарифами.

Одним з варіантів вирішення проблеми економічної конкуренції та оборони була ідея об'єднання всієї Британської імперії в єдине державне утворення на кшталт федерації, відгороджене від решти світу загальним митним кільцем і з загальним планом оборони. Таку ідею наприкінці ХІХ ст. енергійно просував міністр колоній Дж. Чемберлен.

У 1897 р. для дослідження та можливого вирішення нових проблем імперії була скликана колоніальна конференція, приурочена до ювілею королеви Вікторії. Підсумки її для Чемберлена і його однодумців були невтішні. І перед найбільшою колоніальною державою виникла дилема – чи йти класичним шляхом централізації під суворим керівництвом метрополії, яка витягувала б для себе економічні і стратегічні вигоди на шкоду аналогічним інтересам самих колоній, висока розвиненість яких не терпіла б такої однобокості, або знаходити будь-які альтернативні шляхи збереження імперії. А в тому, що її необхідно зберегти, в середовищі британської еліти ніхто не сумнівався, у тому числі ліберали і фритредери, які пропонували лише змінити форми взаємовідносин з переселенськими колоніями з урахуванням вимог часу, компенсуючи поступки їм експансією на інших територіях. Ставлення фритредерів до колоніальних воєн не можна охарактеризувати як антиколоніальне або миролюбне, навпроти, вони незмінно залишалися прихильниками посилення експансії, вітаючи встановлення британського панування на Сході (Проблеми, 1987: 185). Не дивно, що в другій половині ХІХ ст. Лондон розвиває активну діяльність щодо розширення і зміцнення своїх володінь.

Зацікавленість британського істеблішменту Африканським континентом тільки посилювалася. Велика Британія не витримувала економічної конкуренції з Німеччиною в Європі, і сама ставала “колонією”, яка споживає континентальні вироби і продає свою сировину. Таким чином, європейський ринок був закритий для англійської індустрії. В Азії британські інтереси знову стикалися з німецькими, російськими, японськими й американськими. Китай був занадто далеко, і на панування в ньому претендувало занадто багато держав, щоб можна було сподіватися на його значне освоєння англійським

капіталом. Якщо в 1893 році Сполучене королівство контролювало 14,9% китайської торгівлі, Японія 6,5%, Росія 3,7%, США 6,4%, то в 1904 р. воно вже володіло в Китаї 12% торгівлі, Японія 15%, США 10%, а Росія 23% (Чернов, 2006: 34).

15 лютого 1900 р., під час англо-бурської війни, лорд Розбері виступив у парламенті з промовою: “Ми перебуваємо в дуже серйозному становищі... Слухайте, це положення для нас є питанням життя і смерті. Припустімо, хоч на одну мить, що ми не опинимося переможцями, що станеться тоді. Ми втратимо південь Африки. Ми втратимо кращу колонію імперії, ми втратимо найважливішу для нас базу в світі. Ми будемо замкнені на цих островах, з яких один нас ненавидить [мається на увазі Ірландія], і тоді ненависть всіх наших ворогів, число яких збільшується з кожним днем, вдарить нас в голову. Якщо ця криза, яку ми тепер переживаємо, не є кризою життя і смерті, то я не знаю, що вона тоді таке. Короткозорі люди, звичайно, уявляли, що Англії були потрібні золоті копальні Трансваалю; їй це золото було також потрібно, як болота Фашоди. Але ось влучна і правдива фраза, яку я дозволю собі процитувати з курсу Французької Академії генштабу: “Так як Німеччина володіє всім тим, що є ринковим в Європі, так як Азія тепер розділилася між Росією, Японією і США, так як Америка вся зробилася янкі, то Англії тепер потрібні кращі частини Африки: Єгипет, Ніл, Капська область і Екваторіальна країна, там вона тепер буде свою величезну залізницю між Капом і Каїром і там вона хоче одягати своїми бавовняними матеріями мільйони своїх чорних підданих” (Чернов, 2006: 35).

Саме тому компенсацією за неможливість об'єднання з розвиненими самоврядними колоніями у федерацію мало стати оволодіння “кращими частинами Африки”. При цьому слід зазначити, що саме в цей час активізується британська культурно-релігійна експансія в Африці. І хоча склад місій на початку ХХ ст. був на дві третини укомплектований світськими спеціалістами: лікарями, вчителями та ін., проте британське місіонерство мало неоднозначні наслідки. Через особливості протестантського віровчення, що сприяли автономізації окремих громад, вже в перші десятиліття ХХ ст. в Африці та Індії відбувається “релігійна деколонізація”, оскільки під оболонкою африканської форми християнства здійснюється повернення до язичницьких вірувань, а в політичному плані – до етнічної роздробленості. Мали місце і релігійні рухи, спрямовані проти колоніального управління. У деяких з них відбувалося з'єднання теології і політичних доктрин. Широкого поширення набуло афро-християнське сектантство. На континенті налічувалося більше, ніж де-небудь у світі, – близько 6 тис. месіанських сект і незалежних церков.

Тим не менше, проблема подальшого існування Британської імперії, залежала від того, яким чином будуть вибудовуватися подальші взаємини між метрополією і її самоврядними колоніями. І в цьому контексті почуття національної єдності, а також стратегічної доцільності відігравали важливу роль. Дійсно, збереження імперії здавалося запорукою збереження стратегічного впливу Великої Британії. Навіть напередодні Першої світової війни обсяг експорту капіталу з Сполученого королівства знаходився на першому місці в світі, а британський флот забезпечував 90% імперських перевезень, 60% англійських і 30% іноземних (Парфенов, 1980: 17-23). Тому Уайтхолл був зацікавлений у контролі за світовою політикою, а без збереження величезної імперії зробити це було практично неможливо.

Міркування стратегічної безпеки хвилювали й самоврядні колонії. Один з колоніальних кореспондентів писав у 1902 р.: “Згуртування імперії – це веління часу. Британська імперія з її нинішньою “розхлябаною” структурою навряд чи зможе відстояти свої позиції в боротьбі з такими державами, як США, Німеччина, Росія, де домінують тенденції до консолідації” (Грудзинский, 1996: 97).

Інтереси стратегічного характеру і “расової єдності” і стають прапором представників імперського руху у Великій Британії, один з яскравих представників якого

лорд Мілнер стверджував: “З моєї точки зору расовий зв’язок має фундаментальне значення. Британська раса може зберегти його. Я не страждаю від недооцінки матеріальних інтересів, що зв’язують різні частини британської імперії, але більш глибокими, більш сильними, ніж матеріальні зв’язки є узи загальної крові, спільної мови, спільної історії і традицій” (Milner, 1913: 402).

Проте ці ідеї не були новими – думки про велич “англосаксонської раси” з месіанським відтінком вже увійшли в “плоть і кров” британського менталітету, перекинувшись у часи колонізації і на переселенські колонії, виключаючи і США. “Розкол англосаксів”, пов’язаний з відділенням північноамериканських колоній і війною за незалежність сприймався як прикра історична помилка, яку англійці не хотіли повторювати відносно решти переселенських колоній. Цей та інші фактори вимагали знаходження з ними консенсусу. Його пошукам і були присвячені імперські конференції на межі ХІХ–ХХ ст., які проводилися за ініціативою міністра колоній Дж. Чемберлена – прихильника створення “імперської федерації”.

Пошук точок дотику відбувався за двома напрямками – військово-стратегічним та економічним. Зацікавленість у зміцненні загальноімперської оборони проявляли насамперед колонії, що знаходилися поблизу “вибухонебезпечних” регіонів того часу, і за які йшла боротьба великих держав. Це, перш за все, близькі до Китаю та Японії британські колонії Австралія і Нова Зеландія. Стратегічне посилення Японії, накладаючись на властивий менталітет британців того часу і населення їх переселенських колоній, викликало там прагнення до зміцнення оборони “англосаксонського братства”. Тривога, пов’язана з “японською загрозою”, відображається у місцевій пресі. Австралійська газета “Брісбен Кур’єр” зазначала: “Битви ХХ століття ...з більшою ймовірністю розгоряться в Тихому океані, ніж в Атлантиці чи Середземномор’ї. І в цих умовах британські домініони не можуть дозволити собі залишитися пасивними спостерігачами” (Documents, 1977: 82). Інша австралійська газета “Дейлі Телеграф” стосовно святкування “Дня імперії” відзначала: “Недавні приголомшливі події на Далекому Сході показують, що ми спимо поруч з вулканом, про небезпеку якого досі не підозрювали. Однак, поки Австралійський Союз залишається частиною імперії – вірний її інтересам і лояльний її ідеалам – йому нічого боятися цієї загрози” (Modern, 1973: 74-85).

У 1907 р. США вирішили продемонструвати свою військово-морську міць, відправивши флот у навколосвітнє плавання. Цікаво, що Австралія і Нова Зеландія запросили керівництво флоту відвідати їх, і американці прийняли пропозицію. Влада і населення обох колоній влаштували американцям надзвичайно пишну зустріч, апелюючи до англосаксонської єдності і бачивши в США свого потенційного захисника від “жовтої загрози”. Стратегічні інтереси Австралії та Нової Зеландії відповідали інтересам загальноімперської оборони, і героїчна участь корпусу АНЗАК в Першій світовій війні це яскраво продемонструвала (Кіган, 2004: 302).

З іншого боку, Канада, на відміну від Австралії та Нової Зеландії, не прагнула вкладати свої ресурси в справу загальноімперської оборони. Виступаючи в парламенті, канадський прем’єр-міністр Лор’є стверджував: “Жодні міркування не втягнуть Канаду у вир європейського мілітаризму. Ситуація, яка існує зараз в Європі, це – озброєний мир, майже настільки ж нестерпний, як сама війна. Але таке положення не може тривати вічно. Мені здається, що недалеко той час, коли європейські нації – самі передові, найбільш цивілізовані нації в світі, – усвідомлять цю нерозсудливість і повернуться до більш гуманної системи відносин, яку ми маємо у себе на американському континенті” (Sir Robert, 1969: 185).

Стримана позиція Канади була викликана, по-перше, її географічним положенням, а, по-друге, тим, що Канада, подібно іншим “білим” британським колоніям, сприймала США як природного союзника і захисника, який знаходилися поруч. У цьому контексті

прем'єр-міністр Австралії зазначив, що, на відміну від Канади, у Австралії за спиною немає 100 млн. американців (Hall, 1971: 37). Крім того, тут слід врахувати унікальну національну ситуацію в Канаді, пов'язану з наслідками французького панування.

Фактично, на початку ХХ ст. самоврядні колонії були незалежними країнами, для яких власні стратегічні інтереси були важливіші стратегічних інтересів метрополії, однак, багато в чому збігалися з ними. У той же час загальна для них ідея про необхідність "білої" англосаксонської єдності сприяла збереженню єдності, але єдності не за класичною схемою метрополія-колонія, а скоріше як співдружності практично суверенних держав. Не дивно, що в зв'язку зі сформованою ситуацією змінюється і термінологія: починаючи з 1907 р. самоврядні колонії називаються домініонами, а в 1911 р. (на черговій імперській конференції) замість терміну "імперія" в політичний побут входить словосполучення "Британська Співдружність націй". Конференція 1907 р. офіційно закріплює сформовану ситуацію з переселенськими колоніями, і в той же час зберігає їх в орбіті британського стратегічного впливу.

Одночасно відбувається поступова відмова від політики "єдина імперія – єдиний флот". Британсько-японський союз 1902 р., хоча і забезпечував спокій та безпеку Австралії і Нової Зеландії, але викликав неприйняття останніх і не міг тривати вічно, особливо на тлі швидкого зближення Росії і Японії після російсько-японської війни. Тому наприкінці літа 1909 р. зібралася конференція, на яку були запрошені представники самоврядних колоній для обговорення питань імперської оборони.

Нова Зеландія і Вікторія запропонували виділити гроші на спорудження у Великій Британії ескадрених броненосців. Лорд Бересфорд щодо цього зазначив: "Моя думка зводиться до того, що колонії могли б найкраще допомогти... тим, що вони запропонують заходи для власного самозахисту... Якщо колонії почнуть з крейсерів, то напевно вони з часом перейдуть і до ...броненосців. Колоніям неважко буде побудувати подібного роду кораблі біля себе вдома, бо у них є не менше 15 млн. білошкірих жителів. Якщо Японія змогла це зробити, то тим більше Австралія. Я припускаю, що колонії змогли б володіти крейсерами, і навіть цілими флотами, раніше ніж метрополія закінчить будівництво "Розіта" (Чернов, 2006: 40). Отже, тенденція до вирішення проблеми імперської оборони на основі збігу інтересів і розподілу тягаря витрат поступово стала переважати.

Як і слід було очікувати, пошук точок дотику щодо економічних питань виявився ще більш важким, ніж щодо військово-стратегічних. Ідея імперіалістів (насамперед Дж. Чемберлена) про створення на основі імперії федерації з єдиною митною політикою, захищеної від зовнішньої конкуренції протекціоністськими тарифами, і вирішення соціальних проблем за рахунок програм переселення всередині федерації, не знайшли відгуку ні в самоврядних колоніях, ні в самій Британії. Самоврядні колонії були розвинені досить багатостороннє, щоб обмежуватися ринком лише однієї метрополії, в якій ще панували ідеї економічного лібералізму, фритредерства.

Спроби вирішити відразу всі проблеми імперії шляхом перетворення її на федерацію, робилися Дж. Чемберленом. І дійсно – успіх проекту означав би одночасне вирішення проблем безпеки, єдності, соціальної та економічної політики. Однак величезні розміри і розкиданість імперії, зростання впливу США, небажання британського істеблішменту йти на соціальні поступки, а також швидкий розвиток самих колоній перетворили федералістський проект в утопію. Соціально-економічні ідеї Дж. Чемберлена знайшли своє застосування тільки в 30-х роках ХХ ст. після Світової економічної кризи 1929–1933 рр., і в цьому сенсі проглядається чітка аналогія з долею ідей і зовнішньополітичних проектів американського президента В. Вільсона.

Окремим питанням у долі імперії стояла проблема подальшої політики щодо Індії. Густанаселена країна, що мала у своєму складі різні релігійні групи з зростаючою національною самосвідомістю, вимагала гнучкого і чуйного підходу. Якщо врахувати загальну військову слабкість британського уряду у цей період, а також загравання німецького кайзера з мусульманським світом (Вільгельм II оголосив себе покровителем ісламу і навіть планував очолити халіфат на Близькому Сході), то стає очевидним, що політика щодо Індії також повинна була зазнати необхідних змін.

Тому в 1907 р. був розроблений план реформ в Індії, спрямований на збільшення залучення індійців до участі в її управлінні. Реформа створювала Імперську Раду Індії (Індія вважалася імперією на чолі з англійським монархом як її імператором) – дорадчої установи, всі члени якої призначалися віце-королем і отримували звання імперського радника. Рада складалася з 60 осіб, з них 20 – тубільці з знаті і великих земельних власників. Рада б розглядала тільки справи, спеціально спрямовані на її розгляд, і надавала б по ним рекомендації, які були конфіденційними і які уряд не був зобов'язаний враховувати. Аналогічні ради створювалися в провінціях, і складалися частково з представників земельної аристократії – членів імперської ради, частково з дрібних землевласників і частково представників промисловості, торгівлі та ремесла, призначуваних за вибором губернатора зі схвалення віце-короля. Розширювалася і Імператорська Законодавча рада, до якої входили представники провінційних рад, знаті і земельні магнати, а також представники меншин і спеціальних інтересів. Особлива квота надавалася мусульманам. Принцип реформи полягав у тому, щоб забезпечити представництво класів, рас та інтересів за умови чиновницької більшості (Чернов, 2006: 42).

Не можна не визнати того факту, що навіть настільки обмежена реформа була першим кроком на шляху до Вестмінстерського статуту 1931 р. і відповідала соціально-політичному розвитку країни в той період. Саме тому представник Росії у Бомбеї змушений був визнати, що “незважаючи на всі недоліки проектованої системи, не можна не розуміти, що індійський уряд починає рахуватися з новими життєвими запитами тубільців, що йдуть швидкими кроками вперед шляхом освіти, а також платить данину останньому народному руху, завбачливо проводячи у своїй політиці принцип *divide et impera*, що дає можливість успішно панувати серед різноманітного і ворожого один одному населення” (Чернов, 2006: 43).

Аналізуючи британський проект реформ у Індії, міністр закордонних справ Російської імперії С. Сазонов 1911 р. у бесіді з канцлером Німецької імперії Т. фон Бетман-Гольвегом відзначив, що “політика великобританського кабінету у ставленні до мусульманського світу керувалася бажанням здобути його підтримку для того, щоб знайти собі опору в магометанській частині Індії проти зростаючої революційної діяльності місцевих індуських елементів” (Сазонов, 1991: 73).

Необхідно також зазначити, що у 1910–1911 рр. Індію відвідав кронпринц Німеччини Фрідріх Вільгельм, якого супроводжував відомий німецький учений Георг Вегенер. Останній із захопленням щодо британського колоніального правління в Індії зазначив, що “з почуття солідарності” німці повинні бажати зміцнення позицій Англії в цій країні заради спільних інтересів “білої раси”, чию перевагу тут демонстрували “найбільш явно” (Індія, 1980: 191).

У зв'язку з цим, важливо порівняти ефективність британських методів колоніального управління з французькими на початку ХХ ст. Примітний епізод, пов'язаний з повстанням у французькому Марокко, стався на початку 1912 р., тобто відразу ж після завершення переговорів про розподіл цієї країни. Він яскраво демонструє відсутність гнучкості у французькому колоніальному адмініструванні. Повірений Росії у

справах у Танжері С. Лихачов доповідав у Санкт-Петербурзі, що “обманутий у своїх надіях на поліпшення долі, народ всю свою ненависть звернув на французів. Цей народний настрій, звичайно, було з вигодою використано наявними в достатній кількості у всій країні і особливо в великих релігійних центрах фанатиками-ісламістами. Недостатня кількість французьких військ і пов’язаний з цим млявий спосіб дії... як завжди, тутешніми тубільцями тлумачиться як слабкість. Якщо французьким урядом не будуть зроблені своєчасні заходи, і військові дії не приймуть більш рішучого характеру, не можна поручитися, що хвилювання не повторяться”, “заколот стався через занадто різке введення європейських порядків і європейського статуту для місцевої армії, а також відсутністю порядку і свавіллям місцевої і тубільної влади, падінням авторитету султана в очах тубільців як “французького бранця” (Международные, 1939: 447), “за винятком портових міст і пунктів, зайнятих французькими та іспанськими військами, вся країна охоплена повстанням” (Международные, 1939: 534). Якщо порівняти це з ситуацією в 300-т мільйонній Індії, оточеній неспокійними регіонами на кшталт Афганістану, то стає очевидним, що Лондон більш гнучко відреагував на кризу колоніалізму, ніж Париж.

Ця теза також підтверджується порівнянням французького і британського колоніального управління в Єгипті. Критикуючи політику голови уряду Російської імперії В. Коковцева стосовно перських боргів, посол Росії у Лондоні О. Бенкендорф констатував: “Від періоду марнотратства часів старого перського режиму у Персії залишився величезний борг. Він скоротив його до 30 млн. і думав, що проявляє помірність, вимагаючи сплати лише 15-ти. Який сенс вимагати “Тільки” 15 млн. Від того, хто не має нічого? Це – французька система в Єгипті. Принести Єгипет в жертву інтересам кредиторів, що в решті-решт втратили б і відсоток і капітал. Англія грубо відсторонила кредиторів і змусила їх чекати. Коли Єгипет у фінансовому відношенні був поставлений на ноги, всі, і французи, і англійці, виграли від цього так, що французький капітал в Єгипті, потроївся нині проти тодішнього, і притому з прибутком” (Международные, 1931: 351-352).

Порівнюючи російські та британські методи експансії у Персії, яка вважалася фактично незалежною країною, посол зазначав: “Я анітрохи не сумніваюся в тому, що вплив і влада англійського консула в Буширі, такі ж великі, як і нашого консула в Тавризі. Але цей вплив і ця влада не спираються ні на окупаційні війська, ні на козацьку бригаду, і понад те, у цього англійського консула не виникає ніяких інших зіткнень з представником перського уряду, крім тих, які викликаються повсякденним ходом справ; оскільки мені відомо, у них не буває зіткнень викликаних різницею принципів і напрямів: консул безпосередньо нічим не управляє; що стосується його відносин з представниками центральної влади, як, наприклад, з бельгійським казначейством, зі шведською жандармерією [перська влада наймала на службу європейців, зокрема бельгійців для управління казначейством і шведів для жандармерії], то я маю всі підстави вважати їх хорошими... Тому мені здається, що важко проводити паралель між англійською системою і нашою. Якщо результати виявляються однаковими, то кошти здаються мені абсолютно різними. У всякому разі, я не бачу навіть сліду порушення перського суверенітету... Англійський банк являє є справжнім акціонерним банком, який може діяти самостійно і надавати послуги англійському уряду на власний страх і ризик. Наш банк залежить безпосередньо від міністерства фінансів, яке вирішує все самостійно, нерідко після тривалих переговорів. Таке положення для нас не вигідне” (Международные, 1931: 337-338).

Всі ці приклади свідчать про те, що накопичивши колосальний досвід колоніального управління, і, в той же час, не володіючи достатніми сухопутними силами, Велика Британія пішла шляхом лібералізації своїх взаємин не тільки з самоврядними колоніями,

але і з іншими залежними територіями, воліючи діяти дипломатичними і економічними методами, а не силовими. Як вірно зауважив історик В. Солодовников: “Англія накопичила величезний досвід у справі встановлення і збереження свого впливу в інших районах світу” (Солодовников 1966: 41). З іншого боку, незначна присутність збройних сил Сполученого королівства у колоніях ставила перед Лондоном іншу проблему – захисту від загарбницьких намірів інших великих держав.

Отже, переселенська активність англійців і особливості їхнього менталітету, заснованого на ідеї расової переваги і нового національного месіанства, призвели до утворення розвинених переселенських колоній. На межі XIX–XX ст. “білим” колоніям Великої Британії довелося вибудовувати нову політику взаємовідносин, враховуючи і вплив на них США, і загальне зниження економічного і військово-стратегічного впливу Уайтхоллу в світі, і мілітаризацію інших провідних країн. У результаті замість імперії утворюється співдружність. На теренах інших залежних територій також спостерігається зміна політики в бік лібералізації колоніального управління і поступок місцевим елітами.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. нові індустріальні держави (Німеччина, Італія і Японія) прагнули до захоплення колоній заради підтвердження свого нового статусу в світі, великі колоніальні держави минулого (Іспанія, Португалія і Голландія) – до утримання того, що залишилося для збереження свого міжнародного престижу, Росія – до експансії. Найбільші ж колоніальні імперії Велика Британія та Франція були зацікавлені у збереженні status quo.

У колоніальній політиці Сполученого королівства можна простежити певну лінію, пов’язану зі спробами законсервувати ситуацію в своїх віддалених володіннях і не вплутуватися в конфлікти і дорогі заходи там, де цього можна уникнути. У цьому сенсі архітектори британської зовнішньої політики проявили певну гнучкість і далекоглядність – відносно ослаблення військово-економічної могутності імперії у зв’язку з появою нових держав, що швидко розвивалися, а також досягненням переселенськими колоніями певної самодостатності, зробило необхідним переглянути традиційну зовнішню політику.

Колонії перестають розглядатися як особисті придбання держав, а політика щодо цих територій уявляється спільною справою міжнародного співтовариства і навіть його моральним обов’язком. Ключову роль тут мала відігравати Велика Британія, яка однією з перших почала формувати основи “неоколоніальної” системи, що припускає солідарну політику західних країн стосовно решти світу під егідою Лондону.

Таким чином, наприкінці XIX – на початку XX ст. колоніальна система зазнала серйозної трансформації, що була пов’язана з комплексом факторів, основними з яких були – поява на світовій арені нових індустріальних держав, внутрішня еволюція Британської імперії, зміна світового товарообміну, поява нових видів озброєнь, загальне зростання національної і релігійної самосвідомості і пов’язаних з цим протиріч. Той факт, що Перша світова війна не вирішила багатьох проблем, таких, як японський експансіонізм або англійський маринізм, і спричинила нові, насамперед такі, як більшовицький переворот у Росії та приход до влади націонал-соціалістів у Німеччині, то реалізація вищезазначених тенденцій розтягнулася на пізніші часи.

Література:

Батенко, 2007 – Батенко Г. Колоніальна політика Великої Британії напочатку XX ст. // Культура народів Причорномор’я. 2007. № 111. С. 136-140.

Гончаренко, 2019 – Гончаренко А.В. Велика Британія та колоніальні протиріччя у період Першої світової війни 1914–1918 рр. (на основі документів міністерства закордонних справ Російської імперії) // Сумська старовина. 2019. № LV. С. 46-58.

- Грудзинский, 1996 – *Грудзинский В.В.* На повороте судьбы: Великая Британия и имперский федерализм (последняя треть XIX – первая четверть XX вв.). Челябинск, 1996. 310 с.
- Индия, 1980 – Индия: проблемы истории национально-освободительного и современного политического развития / Отв. ред. Э.Н. Комаров. М., 1980. 262 с.
- Киган, 2004 – *Киган Д.* Первая мировая война. М., 2004. 572 с.
- Мижуев, 1909 – *Мижуев П.Г.* История колониальной империи и колониальной политики Англии. СПб., 1909. 216 с.
- Международные, 1931 – Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств. 1878–1917 гг. Сер. III. Т. IV. Л., 1931. 423 с.
- Международные, 1939 – Международные отношения в эпоху империализма. Документы из архивов царского и временного правительств. 1878–1917 гг. Сер. II. Т. 19. Ч. 2. Л., 1939. 571 с.
- Парфенов, 1980 – *Парфёнов И.Д.* Монополия и империя: английские привилегированные компании и колониальная экспансия 70–90-х гг. XIX в. Саратов, 1980. 193 с.
- Проблемы, 1987 – Проблемы британской истории: сборник статей / Отв. ред. И.И. Жигалов. М., 1987. 292 с.
- Созонов, 1991 – *Сазонов С.Д.* Воспоминания. М., 1991. 399 с.
- Солодовников, 1966 – *Солодовников В.Г.* Неоколониализм. Теория и практика. М., 1966. 52 с.
- Сталоверова, 2004 – *Сталоверова Г.В.* Особливості колоніального управління Великої Британії на початку ХХ ст. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. 2004. Вип. 3. С. 96-103.
- Сталоверова, 2014. – *Сталоверова Г.В.* Колоніальна конференція 1897 року // Грані. Науковий вісник. Вип. 59. 2014. С. 57-60.
- Чернов, 2006 – *Чернов В.В.* Трансформация колониальной системы в первой трети XX века: дис. ... канд. ист. наук: 07.00.15. СПб., 2006. 191 с.
- Documents, 1977 – Documents on Australian International Affairs. 1901–1918. / Ed. by G. Greenwood and Ch. Grimshaw. Melbourne, 1977. 779 p.
- Hall, 1971 – *Hall H.D.* Commonwealth: a history of the British Commonwealth of Nations. L.–N.–Y., 1971. 1015 p.
- Knorr, 1944 – *Knorr K.E.* British Colonial Theories. 1750–1850. Toronto, 1944. 429 p.
- Milner, 1913 – *Milner A.F.* The Nation and the Empire. Being a Collection of Speeches and Addresses. Boston, New-York; London, 1913. 515 p.
- Modern Australia in Documents / Ed. By F.K. Crowley. Vol. 1. 1901–1939. Melbourne, 1973. 1245 p.
- Stevenson 2005 – *Stevenson J.* The First World War and International Politics. Oxford, 2005. 319 p.
- Sir Robert, 1969 – *Sir Robert Laird Borden.* His Memories. Vol. 1. 1854–1915. Kingston, 1969. 1061 p.

References:

- Batenko, 2007 – *Batenko H.* Kolonial'na polityka Velykoyi Brytaniyi na pochatku XX st. Kul'tura narodov Prychernomor'ya [Colonial policy of Great Britain in the early XX century] // 2007. № 111. S. 136-140. [in Ukrainian]
- Honcharenko, 2019 – *Honcharenko A.V.* Velyka Brytaniya ta kolonial'ni protyrychchya u period Pershoyi svitovoyi viyny 1914–1918 rr. (na osnovi dokumentiv ministerstva zakordonnykh sprav Rosiys'koyi imperiyi) [Great Britain and colonial contradictions in the period of the First World war 1914–1918 (background is the documents of the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Empire)] // Sums'ka starovyna. 2019. № LV. S. 46-58. [in Ukrainian]
- Grudzinskiy, 1996 – *Grudzinskiy V.V.* Na povorote sud'by: Velikaya Britaniya i imperskiy federalizm (poslednyaya tret' XIX – pervaya chetvert' XX vv.) [At the turn of fate: Great Britain and imperial federalism (last third of the XIX – first quarter of the XX centuries)]. Chelyabinsk, 1996. 310 s. [in Russian]
- Indiya, 1980 – Индия: проблемы истории национально-освободительного и современного политического развития [India: Problems of the History of National Liberation and Modern Political Development] / Отв. ред. Э.Н. Комаров. М., 1980. 262 с. [in Russian]
- Киган, 2004 – *Киган Д.* Первая мировая война [World War I]. М., 2004. 572 с. [in Russian]
- Мижуев, 1909 – *Мижуев П.Г.* Историya колониальной империи и колониальной политики Англии [History of the colonial empire and colonial policy of England]. СПб., 1909. 216 с. [in Russian]
- Mezhdunarodnoe, 1931 – Mezhdunarodnoe otnosheniya v epokhu imperializma. Dokumenty iz arkhivov tsarskogo i vremennogo pravitel'stv. 1878–1917 gg. [International relations in the era of imperialism. Documents from the archives of the tsarist and provisional governments. 1878–1917]. Ser. III. T. IV. L., 1931. 423 s. [in Russian]
- Mezhdunarodnoe, 1939 – Mezhdunarodnoe otnosheniya v epokhu imperializma. Dokumenty iz arkhivov tsarskogo i vremennogo pravitel'stv. 1878–1917 gg. [International relations in the era of imperialism. Documents from the archives of the tsarist and provisional governments. 1878–1917]. Ser. II. T. 19. Ch. 2. L., 1939. 571 s. [in Russian]
- Parfenov, 1980 – *Parfenov I.D.* Monopoliya i imperiya: angliyskie privileirovanne kompanii i kolonial'naya ekspansiya 70–90-kh gg. XIX v. [Monopoly and Empire: British Privileged Companies and Colonial Expansion in the 1870s and 1890s XIX century]. Saratov, 1980. 193 s. [in Russian]
- Проблемы, 1987 – Проблемы британской истории: сборник статей [Problems of British history: a collection of articles] / Отв. ред. И.И. Жигалов. М., 1987. 292 с. [in Russian]

- Sazonov, 1991 – *Sazonov S.D.* Vospominaniya [Memories]. M., 1991. 399 s. [in Russian]
- Solodovnikov, 1966 – *Solodovnikov V.G.* Neokolonializm. Teoriya i praktika [Neocolonialism. Theory and practice]. M., 1966. 52 s. [in Russian]
- Stalovyerova, 2004 – *Stalovyerova H.V.* Osoblyvosti kolonial'noho upravlinnya Velykoyi Brytaniyi na pochatku XX st. [Features of colonial rule in Great Britain in the early XX century] // Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi ta vsesvitn'oyi istoriyi. Naukovi zapysky Rivnens'koho derzhavnoho humanitarnoho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats'. 2004. Vyp. 3. S. 96-103. [in Ukrainian]
- Stalovyerova, 2014. – *Stalovyerova H.V.* Kolonial'na konferentsiya 1897 roku [Colonial Conference of 1897] // Hrani. Naukovyy visnyk. Vyp. 59. 2014. S. 57-60. [in Ukrainian]
- Chernov, 2006 – *Chernov V.V.* Transformatsiya kolonial'noy systemy v pervoy treti XX veka [Transformation of the colonial system in the first third of the XX century]: dis. ...kand. ist. nauk: 07.00.15. SPb., 2006. 191 s. [in Russian]
- Documents, 1977 – Documents on Australian International Affairs. 1901–1918 / Ed. by G. Greenwood and Ch. Grimshaw. Melbourne, 1977. 779 p. [in English]
- Hall, 1971 – *Hall H.D.* Commonwealth: a history of the British Commonwealth of Nations. L.–N.–Y., 1971. 1015 p. [in English]
- Knorr, 1944 – *Knorr K.E.* British Colonial Theories. 1750–1850. Toronto, 1944. 429 p. [in English]
- Milner, 1913 – *Milner A.F.* The Nation and the Empire. Being a Collection of Speeches and Addresses. Boston, New-York, London, 1913. 515 p. [in English]
- Modern Australia in Documents / Ed. By F.K. Crowley. Vol. 1. 1901–1939. Melbourne, 1973. 1245 p. [in English]
- Stevenson 2005 – *Stevenson J.* The First World War and International Politics. Oxford, 2005. 319 p. [in English]
- Sir Robert, 1969 – *Sir Robert Laird Borden.* His Memories. Vol. 1. 1854–1915. Kingston, 1969. 1061 p. [in English]

Отримано 11.09.2020

DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.72

VLADYSLAV M. ZAVHORODNIA¹, ARTEM S. NAUMOV²

¹ PhD (Law), Sumy State University (Ukraine)

² Student, Sumy State University (Ukraine)

“THE WAY TO DAYTON”: THE MILITARY CONFLICT IN BOSNIA AND HERZEGOVINA PEACEFUL SETTLEMENT PROCESS IN 1992-1995

Abstract. *The paper examines the preconditions for the conclusion, significance and consequences of the implementation of the General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, also known as the Dayton Agreement between the Republic of Bosnia and Herzegovina, the Republic of Croatia and the Federal Republic of Yugoslavia. Four plans for peace achievement are considered, in which the International Community had consistently sought to resolve the Bosnian conflict in 1992-1995. The process of concluding a unique international document that not only put an end to the bloody interethnic confrontation and established new foundations for relations between the three Balkan countries, but defined the principles of the constitutional order of the state of Bosnia and Herzegovina is examined. The authors analyze the ambiguous scientific and political assessments of the Dayton Agreement, ranging from unequivocal approval to sharp criticism, and the reasons for the success of the Dayton Process, including joining the U.S. negotiation process and ensuring compliance with NATO's commitment to violators. The risks inherent in the Dayton Agreement in the constitutional order of Bosnia and Herzegovina are also identified.*

The problem of the constitutional order of Bosnia and Herzegovina on the basis of the Dayton Agreement is vital for the post-Yugoslav space. Despite the declared principle of equality of citizens, in fact, political human rights in the country directly depend on ethnicity, and public authorities are based on the principle of national representation. The sovereignty and independence of Bosnia and Herzegovina raise a number of issues, given their control by International bodies. An analysis of historical experience convincingly shows that the Dayton Accords can only be seen as a temporary mechanism for resolving the crisis and easing tensions, which has made it possible to achieve peace, end ethnic discord and lay the foundations for a democratic system in Bosnia and Herzegovina.

Recognizing the effectiveness of the Dayton Agreement, the authors argue that some of its provisions do not comply with generally accepted principles of International Law, in particular, in terms of the territorial organization of the state and the formation of public authorities in Bosnia and Herzegovina. This approach does not comply with the principle of equality of human rights, regardless of race, color, sex, language, religion, political or other beliefs, national or social origin, property status, birth or other circumstances. It is also undeniable that the Dayton Accords did not resolve the interethnic conflicts in Bosnia and Herzegovina.

The paper also seeks to identify ways to address the Bosnian crisis in the current situation in Ukraine, given the annexation of Crimea and the protracted military conflict in Donbas, and to determine the admissibility and potential limits of external intervention in military conflicts.

Keywords: *Dayton Agreement, Bosnia and Herzegovina, Socialist Federal Republic of Yugoslavia, settlement of international conflicts, internationalization of constitutional government.*

Citation. Zavhorodnia V.M., Naumov A.S. “The way to Dayton”: the military conflict in Bosnia and Herzegovina peaceful settlement process in 1992-1995. *Sumskiy istoryko-arkhivnyy zhurnal* [Sumy historical and archival journal]. №XXXV. 2020. Pp.72-83. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.72

ЗАГОРОДНЯ В.М.¹, НАУМОВ А.С.²

¹Кандидат юридичних наук, Сумський державний університет (Україна)

²Студент, Сумський державний університет (Україна)

“ШЛЯХ ДО ДЕЙТОНА”: ПРОЦЕС МИРНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ В БОСНІІ ТА ГЕРЦЕГОВИНІ У 1992-1995 РОКАХ

Анотація: Представлена робота присвячена дослідженню передумов укладення, значенню і наслідкам реалізації Загальної рамкової угоди про мир в Боснії і Герцеговині, також відомої як Дейтонська угода між Республікою Боснія і Герцеговина, Республікою Хорватія та Союзною Республікою Югославія. Розглядаються чотири мирні плани, в рамках яких міжнародна спільнота послідовно намагалася врегулювати Боснійський конфлікт, вивчається процес укладення унікального міжнародного документу, завдяки якому не лише було покладено край кривавому міжетнічному протистоянню та оформлено нові засади відносин між трьома балканськими країнами після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія, але й визначено засади конституційного ладу держави Боснія і Герцеговина. Авторами аналізуються неоднозначні наукові та політичні оцінки Дейтонської угоди, діапазон яких коливається від безперечного схвалення до гострої критики, встановлюються причини успіху Дейтонського процесу, якими стали долучення до переговорного процесу США й гарантування виконання зобов'язань сторін шляхом застосування збройної сили НАТО до порушників домовленостей. Визначаються ризики, закладені Дейтонськими домовленостями в конституційному ладі Боснії і Герцеговини.

Автори, визнаючи результативність Дейтонської угоди, констатують невідповідність окремих її положень загально визнаним принципам міжнародного права, зокрема, в частині того, що територіальний устрій держави і формування публічних органів влади у Боснії і Герцеговині проходить за етнічним принципом. Такий підхід не відповідає принципу рівності прав людини незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи інших обставин. Незаперечним є й той факт, що міжетнічні суперечності в Боснії і Герцеговині Дейтонська угода не зняла.

У рамках роботи також здійснено спробу встановити можливості врахування прикладу вирішення боснійської кризи у контексті сучасної ситуації в Україні, з огляду на анексію Криму та тривалий військовий конфлікт на Донбасі, а також визначити допустимість і потенційні межі зовнішнього втручання у справу розв'язання військових конфліктів.

Ключові слова: Дейтонська угода, Боснія і Герцеговина, Соціалістична Федеративна Республіка Югославія, вирішення міжнародних конфліктів, інтернаціоналізація конституційного врядування

Цитування. Завгородня В.М., Наумов А.С. “Шлях до Дейтона”: процес мирного врегулювання військового конфлікту в Боснії та Герцеговині у 1992-1995 роках // Сумський історико-архівний журнал. № XXXV. 2020. С.72-83. DOI: doi.org/10.21272/shaj.2020.i35.p.72

У 2020 році минає 25 років з дня укладення мирної угоди, яка закінчила три з половиною роки найкривавішого збройного протистояння в Європі після Другої світової війни – конфлікту в Боснії, який забрав понад сто тисяч людських життів і супроводжувався численними військовими злочинами та злочинами проти миру і людяності. Загальна рамкова угода про мир в Боснії і Герцеговині, також відома як Дейтонська угода між Республікою Боснія і Герцеговина, Республікою Хорватія та Союзною Республікою Югославія (Dayton Agreement, 1995) була досягнута в результаті переговорів на базі Райт-Паттерсон

Військово-повітряних сил США поблизу міста Дейтон (штат Огайо) 21 листопада 1995 р. та офіційно підписана в Парижі 14 грудня 1995 р.

Унікальність цього міжнародного документу полягає в тому, що завдяки йому не лише було покладено край війні та оформлено нові засади відносин між трьома балканськими країнами після розпаду Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (СФРЮ), але й визначено засади конституційного ладу держави Боснія і Герцеговина. Ставлення до цього міжнародного договору, як в наукових та політичних колах, так і серед населення балканських країн є досить неоднозначним. Його діапазон коливається від безперечного схвалення Дейтонської угоди як способу мирного врегулювання та створення підвалин для демократизації Боснії і Герцеговини, до гострої її критики як першопричини всіх сучасних негараздів і протиріч у цій державі. Однак безперечним можна вважати той факт, що вирішення боснійської кризи надає нам визначний історичний приклад розв'язання конфлікту, в основі якого лежали низка національних, етнічних, релігійних, ідеологічних та інших протиріч, а також політичних маніпуляцій (Наумов, 2020: 42), а також утворює специфічний кейс інтернаціоналізації конституційного врядування. Відтак, вивчення цієї проблематики є досить актуальним у контексті сучасної ситуації в Україні, з огляду на анексію Криму та тривалий військовий конфлікт на Донбасі, а також для визначення допустимості і потенційних меж зовнішнього втручання у справу розв'язання цього конфлікту. Основною метою цього дослідження є аналіз передумов та факторів, які визначили формат і зміст Дейтонської угоди та обумовили її реалізацію в конкретних історичних умовах.

Дейтонська угода привертає значну увагу дослідників з самого моменту її укладення. Зокрема, вивченню її змісту та компромісів, які лягли в основу мирних домовленостей, присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних вчених як В. Глушко (Глушко, 1995), Дж. Міршаймер (Mearsheimer, 2010), Є. Пономарьова (Ponomareva, 2011), Д. Овен (Owen, 1997), А. Сковородніков (Сковородников, 2011), Я. Смірнов (Смирнов, 2019), А. Шилова (Шилова, 2008). Значну увагу Дейтонській угоді приділено в дисертаційному дослідженні Ю. Козловської в контексті аналізу політики США в регіоні Західних Балкан (Козловська, 2017). Важливе значення для нашого дослідження мають висновки, зроблені Ш. Стросчейном, який порівнює переговори в Боснії 1995 р. та Північній Ірландії 1998 р. і робить висновки щодо ефективності способів мирного врегулювання міжнародних конфліктів у різних умовах (Stroschein, 2013). Крім того, джерельною базою цієї роботи стали тексти міжнародних договорів, в першу чергу, самої Дейтонської угоди і додатків до неї (Dayton Agreement, 1995), законодавство СФРЮ та державних утворень, які виникли на її руїнах, статистичні відомості, матеріали, опубліковані у засобах масової інформації.

Боснія і Герцеговина – це мальовнича країна в самому серці Балканського півострова з населенням 3,5 млн. чоловік та загальною площею у 51 тис кв. км (Bosna i Hercegovina, 2019). Перед розпадом СФРЮ Боснія і Герцеговина була єдиною з шести соціалістичних республік Югославії, утвореною не за національним, а за історико-географічним принципом. Більш того, внутрішній адміністративно-територіальний поділ СФРЮ, що став кордоном нових незалежних держав після розпаду країни, майже не враховував традиційну історичну і етнокультурну специфіку регіону (Пономарева, Младенович, 2012:118). Демографія Боснії та Герцеговини, як на час розпаду СФРЮ, так і нині, досить строката – тут проживають босняки (босняками або ж бошняками називають відповідну етнічну групу, тоді як термін «боснійці» охоплює все населення країни незалежно від етнічної приналежності), серби, хорвати, а також низка менш чисельних груп, зокрема, євреїв, угорців, ромів (Census of population, 2013). При цьому слід мати на увазі, що етнічна різноманітність поєднується з різноманітністю релігійною – босняки є переважно мусульманами, серби – православними, хорвати у більшості своїй сповідують католицизм.

Досліджуючи причини початку збройного конфлікту не можна не згадати й про походження так званого “мусульманського етносу” на землях Балканського півострова. Традиційно, поняття “мусульманин” асоціюється, в першу чергу, з віросповіданням людини, й а ж ніяк не стосується національної приналежності особи. Сучасні “босняки-мусульмани” є нащадками сербів, які прийняли іслам в період османського панування на Балканах. З плином часу різниця між сербами-християнами й сербами-мусульманами не лише в релігійному, але й в культурному, ментальному та соціально-поведінковому розрізі, стала настільки великою, що стало можливим говорити про існування “мусульман” як національної групи. Врешті, слід відзначити чітку самоідентифікацію босняків мусульман як окремого етносу. Є. Пономарьова та М. Младенович відзначають, що вже в 60-х роках ХХ ст. в переписах, анкетах та інших документах мешканці Боснії і Герцеговини часто ідентифікували себе як атеїсти за віросповіданням та “мусульмани” за національністю (Пономарева, Младенович, 2012:118).

Розвал СФРЮ на початку 1990-х років вочевидь, був неминучим, з огляду на низку факторів – національні та релігійні протиріччя, що накопичувалися впродовж століть у середині Федерації; ослаблення СРСР, який втратив можливості контролювати держави так званого “соціалістичного табору” та, врешті, припинив своє існування; падіння комуністичних режимів у ФРН, Польщі, Румунії та інших країнах Європи. Сприяла дезінтеграційним процесам у СФРЮ і низка норм Конституції 1974 р., згідно з якою була сформована система досягнення міжрегіонального консенсусу на різних рівнях, необхідного для ухвалення більшості центральних рішень, яка, серед іншого включала можливість вето республік і провінцій щодо федеральних законів. Було розширено представництво республік і провінцій у федеральних інституціях, передбачена надзвичайно складна багаторівнева процедура виборів до Федеральних зборів, починаючи з трудових колективів та громадських організацій, закріплювалася (у дуже неоднозначній формі) можливість самовизначення націй аж до відокремлення (Constitutuon, 1974). На час прийняття Конституції 1974 р. авторитарне правління Йосипа Броза Тіто, ім’я якого, до речі, було включене в текст Основного закону як довічного президента Югославії, стримувало децентралізаційні процеси і забезпечувало стабільність найбільшої держави Балканського регіону. Проте, навіть за тих умов, провідні югославські вчені жорстко критикували положення Конституції ще на стадії обговорення проекту. Один з них, видатний сербський філософ, політолог і теоретик права професор М. Джурич у своєму виступі під час публічної дискусії на юридичному факультеті Белградського університету у 1971 р. фактично визнав, що Югославія не є єдиною державою, а просто географічною назвою відповідної території, та передбачив, що кінцевим наслідком конституційних змін стане її розпад. Через свою позицію професор був звільнений з університету та на 9 місяців потрапив до в’язниці (Horak, 1977:281 Miller, 2007:177-213). Слова М. Джурича справдилися – смерть Тіто у 1980 р. стала поштовхом для початку дезінтеграційних процесів, а положення Конституції про державну організацію СФРЮ у різних інтерпретаціях воюючих сторін використовувалися як правова основа розпаду Югославії.

Початком цього процесу поклав вихід Словенії зі складу СФРЮ 25 червня 1991 року. Керівництво Федерації відреагувало введенням у Словенію підрозділів Югославської народної армії. Збройне протистояння в цій колишній Югославській республіці тривало недовго – з 27 червня по 7 липня 1991 року – і завершилося підписанням Бріонської декларації (Brioni Declaration, 1991) після якої Словенія, майже безкровно, отримала незалежність. Чому ж в інших постюгославських республіках, зокрема, Боснії і Герцеговині, такий сценарій виявився неможливим? По-перше, через майже гомогенний склад населення Словенії, у якому було 87% словенців, а всі інші національні групи не досягали і 5% (Словенія, 2001). По-друге, республіка була

економічним лідером серед дуже неоднаково розвинутих частин СФРЮ. Боснія і Герцеговина ж, навпаки, належала до бідних регіонів, що також жодним чином не сприяло регіональній стабільності (Дем'янович, 2018:24).

Перші збройні сутички у Боснії і Герцеговині розпочалися в січні 1992 р., а з квітня цього ж року конфлікт запалав на повну силу. 7 квітня 1992 року Боснію визнали США, ЄС і Хорватія. Керівництво Боснії і Герцеговини на чолі з А. Ізетбеговичем сприйняло цей акт як сигнал до радикальних дій. У той же день Президія Боснії і Герцеговини оголосила про введення в республіці надзвичайного стану, а Скупщина сербського народу Боснії і Герцеговини в Баня-Луці проголосила незалежність Республіки Сербської від Боснії. Серби вийшли з усіх центральних владних інститутів. На наступний день, 8 квітня, Президія Боснії і Герцеговини оголосила про стан безпосередньої військової загрози. До кінця квітня в країні діяли два центри влади: сербський в Пале і мусульманський в Сараєво (Пономарева, Младенович, 2012:118-119).

З метою мирного врегулювання Боснійського конфлікту, який розгорівся в центрі Європи та становив безпосередню загрозу всій системі європейської, а великою мірою, і євроатлантичної безпеки міжнародною спільнотою було послідовно запропоновано чотири плани замирення. Три з них, названі за іменами ініціаторів, були результатом, переважно, зусиль країн Європи (хоча ООН теж підтримувала процес врегулювання в рамках Міжнародної конференції з питань колишньої Югославії (International Conference on the Former Yugoslavia – ICFY)), до четвертого ж долучилися США, що й обумовило, врешті, його успішність та підписання Дейтонської угоди.

ICFY була заснована в Лондоні у серпні 1992 р., діяла до січня 1996 р. та під егідою ООН і Європейського Співтовариства створила основу для переговорів про мир у колишній СФРЮ. Генеральний секретар ООН та президент Європейського Співтовариства були постійними співголовами ICFY.

Перший мирний план отримав назву “план Каррінгтона-Кутілейру”, оскільки був запропонований шостим генеральним секретарем НАТО (1984-1988), членом Палати лордів Великої Британії П Каррінгтоном та португальським дипломатом Ж Кутілейру. Відповідно до плану у лютому 1992 р. з ініціативи ICFY почалися переговори щодо запобігання війні, в яких брали участь лідери всіх трьох основних етнічних груп Боснії – А Ізетбегович (від босняків-мусульман), Р. Караджич (від сербів) і М Бобан (від хорватів). Відповідно до угоди, яка отримав назву Лісабонської (або план Каррінгтона-Кутілейру), передбачався поділ влади у Республіці за етнічним принципом шляхом створення національних кантонів. Договір був підписаний всіма сторонами 18 березня 1992 р. Однак через десять днів лідер мусульман А. Ізетбегович після зустрічі з послом США Ворреном Циммерманом, відкликав свій підпис (Zimmerman, 1994).

Наступною спробою врегулювання Боснійського конфлікту став план Венса-Овена, представлений співголовами ICFY британським політиком і дипломатом Д. Овеном та спеціальним представником ООН, колишнім дежсекретарем США (1977-1979) С. Венсом 2 січня 1993 р. у Женеві главам п'яти делегацій: М Бобану від боснійських хорватів, Ф Туджману від Хорватії, А Ізетбеговичу від боснійських мусульман, Р Караджичу від боснійських сербів, Д Чосічу від Союзної Республіки Югославії (Смирнов, 2019:250). Загалом план складався з трьох частин. По-перше, визначалися конституційні принципи. Боснія і Герцеговина оголошувалася децентралізованою державою з широкою автономією провінцій. При цьому керівництво, як місцеве, так і загальнодержавне, повинно було обиратися на демократичних виборах; передбачався механізм вирішення суперечок як між локальними, так і між центральними органами влади. Сараєво мало стати вільним містом з відповідним міжнародно-правовим статусом. По-друге, були визначені основні положення демілітаризації. Протягом 72 годин сторони

зобов'язувалися припинити вогонь, що означало відведення важкого озброєння від Сараєво і інших конфліктних зон, а також їхню повну демілітаризацію. Підкреслювалося, що війська повинні бути розформовані після повернення у визначені провінції протягом 45 днів. По-третє, план передбачав розділення країни на 10 національних кантонів з виділенням кожній з наймасовіших етнічних груп республіки трьох із них. Місто Сараєво вважалося окремим адміністративно-територіальним утворенням, незалежним від решти національних кантонів (Смирнов, 2019:250). Останнє положення викликало обурення у боснійських сербів, оскільки відповідно до цього територіального поділу майже 50% всіх сербів Боснії і Герцеговини залишались у національних кантонах мусульман і хорватів. Тому 5 травня 1993 р. засідання Скупщини Республіки Сербської у столиці боснійських сербів Пале ухвалило рішення про відхилення у прийнятті умов плану Венса-Овена.

Третьою версією дорожньої карти для мирного врегулювання став план Овена-Столтенберга (Т. Столтенберг, норвезький політик і дипломат, у 1993-1996 роках – постійний представник ООН по колишній Югославії). Загалом цей план представляв собою певну модифікацію плану Венса-Овена. По-перше, зміни стосувалися адміністративно-територіального розмежування так званих “кантонів”, на які за планом Венса-Овена планувалося поділити новостворену республіку. Згідно з цим планом був запропонований “Союз трьох республік”. Замість того, щоб розділяти сербів на розпорошені райони, в яких вони жили до війни, нове розмежування відштовхувалося від реальної ситуації та наслідків бойових дій. Сербам пропонувалося виділити єдиний великий блок території, включаючи весь кордон із Сербією; хорватам – дві менші території, обидві прилеглі до Республіки Хорватія; а мусульманам було б забезпечено дорожнє сполучення для з'єднання основної частини їхньої території з ізольованими мусульманськими містами у Східній Боснії. Великий район Сараєво в центрі країни служив би спільною столицею (Owen, 1997:255).

Попередня угода була досягнута на борту британського військового корабля HMS Invincible 20 вересня 1993 р. Мусульмани мали б трохи більше 33% суходолу, включаючи вихід до річки Сави на півночі та Адріатичного моря на півдні; хорвати – майже 18%, а серби 49%. Президенти Союзу Республік Югославія С. Мілошевич і Республіки Хорватія Ф. Туджман, а також представники боснійських сербів та боснійських хорватів погодились з цією пропозицією, а президент А. Ізетбегович повідомив посередникам, що він буде прагнути проголосувати “за”. Однак вже за два дні А. Ізетбегович заявив ЗМІ, що “особисто не схильний” приймати пакет, який потім відхилила мусульманська асамблея і війна продовжилася (Harland, 2017).

Останнім планом по мирному врегулюванню конфлікту в Боснії став план так званої “Контактної групи”. Особливістю цього плану було те, що він був запропонований вже не в рамках ICFY, а саме Контактною групою, членом якої стали США. Факт участі США докорінно змінив як сам напрям урегулювання конфлікту в Боснії і Герцеговині, так і систему гарантій забезпечення дотримання умов, зазначених у мирному плані.

Мирний план Контактної групи, представлений в травні 1994 р., передбачав формування в Боснії і Герцеговині конфедерації трьох етнічно компактних кантонів. З огляду на умови Вашингтонської угоди про створення Федерації Боснії і Герцеговини, передбачався фактичний поділ Боснії і Герцеговини на два державних утворення – мусульmano-хорватське і сербське (Washington Agreement, 1997). Змін зазнала й система гарантій військово-політичної стабілізації в регіоні після утвердження мирного плану Контактної групи. Так, на саміті НАТО в Брюсселі 20 липня 1994 р. було визначено, що “НАТО готове підтримати виконання плану або застосувати примусові заходи, якщо він буде відкинутий одною з протиборчих сторін” (Paris AFP, 1994).

Від початку реалізації домовленостей в рамках Контактної групи з'явилися проблеми аналогічні тим, які виникали під час попередніх спроб врегулювання конфлікту.

Боснійські серби не мали ентузіазму щодо реалізації домовленостей “нав’язаних” їм західними країнами (Шилова, 2008:94-95). Як наслідок, вже 21 листопада 1994 р. були проведені повітряні удари авіації НАТО по авіабазі Удбіна в Сербській Країні. В період з серпня по вересень 1995 р. ВПС НАТО провели військову операцію під назвою “Обдуманна сила” (англ. Deliberate Force), якою західні країни буквально змусили сербів повернутися за стіл переговорів. У результаті протягом тритижневих переговорів з 1 по 21 листопада 1995 року на військово-повітряній базі США “Райт-Патерсон”, неподалік від міста Дейтон у штаті Огайо, була досягнута домовленість про закінчення ворожих дій в Боснії і закладені основи подальшого мирного процесу, який повинен був привести до міцного політичного вирішення конфлікту в колишній Югославії (Козловська, 2017:107).

Погоджена з ініціативи США 21 листопада 1995 р. і згодом підписана 14 грудня 1995 р. у Парижі Загальна рамкова угода про мир у Боснії та Герцеговині стала правовою основою мирного врегулювання. Сторонами Угоди виступили Союзна Республіка Югославія, Республіка Хорватія та Республіка Боснія і Герцеговина, а засвідчили її підписання представники ЄС, Франції, ФРН, Росії, Великої Британії і США. Цей міжнародний документ отримав назву “Дейтонська угода” і складався з 11 додатків (англ. annexes): 1. А. Угода про військові аспекти мирного врегулювання; 1. В. Угода про регіональну стабілізацію; 2. Угода про лінію розмежування між утвореннями та пов’язані з цим питання; 3. Угода про вибори; 4. Конституція Боснії і Герцеговини; 5. Угода про арбітраж; 6. Угода про права людини; 7. Угода про біженців та переміщених осіб; 8. Угода про Комісію з охорони національних пам’яток; 9. 44 Угода про заснування публічних корпорацій Боснії і Герцеговини; 10. Угода про цивільні аспекти мирного врегулювання; 11. Угода про спеціальні міжнародні поліцейські сили (Dayton Agreement, 1992).

Таким чином, можна дійти до висновку, що процес врегулювання збройного конфлікту у Боснії і Герцеговині був досить тривалим та складним. Боснія і Герцеговина, по суті, стала епіцентром боротьби під час Югославських воєн. Саме на її території відбулося зіткнення трьох етнічних груп – босняків-мусульман, сербів і хорватів, чого не було у жодній іншій частині колишньої Югославії, тож, і війна там набула найжорстокішого характеру. Врегулювання цього збройного протистояння без втручання міжнародної спільноти було б, очевидно неможливим. Однією з основних причин успіху плану Контактної групи було долучення до переговорного процесу США, й гарантування виконання зобов’язань шляхом застосування збройної сили НАТО до порушників домовленостей. Американська модель процесу розв’язання кризи поєднувала пошук політичного рішення із можливістю застосування сили для примусу сторін до миру. Необхідність досягнення військової стабілізації в зоні міжнародного конфлікту і створення певної політичної платформи переговорного процесу мали під собою достатні військові гарантії. За справедливим твердженням В. Глушко американська модель миротворчості, на відміну від суто “гуманітарної” європейської, стала масштабним військово-політичним заходом (Глушко, 2016:186). Крім того, врегулювання боснійської кризи супроводжувалося наданням значної міжнародної фінансової допомоги. Що також дало змогу пом’якшити критичні точки конфлікту (Stroschein, 2013).

Не дивлячись на те, що завдяки Дейтонській угоді було зупинено збройний конфлікт, не можна не відзначити низку закладених у цьому міжнародному договорі недоліків і колізій, а також суперечностей із загально визнаними нормами міжнародного права. Перш за все, маємо зазначити, що в рамках Дейтонської угоди від початку обмежувалась сама правосуб’єктність новоствореної держави Боснія і Герцеговина. По-перше, це пов’язано з вимушеним розміщенням міжнародних сил, без яких виконання домовленостей було б неможливим. Введення міжнародних військових сил означало обмеження суверенітету всіх боснійських державних утворень. Про це свідчить фактичний контроль всієї території Боснії і Герцеговини силами, керованими НАТО, а також широкий обсяг їхніх прав і повноважень.

У зв'язку з цим російські дослідники, зокрема, Є. Коренев, відзначають, що ті повноваження, які отримав контингент НАТО за Дейтонською угодою, дозволяли їм не тільки займатися практичним розведенням сторін, наглядом за правопорядком, розмінуванням, але й участю в розробці оборонної реформи, тим самим встановлюючи контроль з боку Брюсселя над військовим будівництвом в Боснії і Герцеговині. Такий маневр був вкрай необхідний для Північноатлантичного альянсу в контексті реалізації своєї регіональної стратегії на Балканах. У теперішній час штаб-квартира НАТО розташовується в столиці Сараєво, а зона відповідальності від миротворчих сил НАТО перейшла під протекторат ЄС (Коренев, 2017).

По-друге, відповідно до Дейтонської угоди відбулося обмеження міжнародної правосуб'єктності Боснії і Герцеговини шляхом введення позиції Високого представника. У додатку 10 Дейтонської угоди прописані основні положення поста Високого представника, якому призначена провідна роль у виконанні завдань Угоди, моніторингу та координації мирного процесу. Високий представник має широкі владні повноваження і, фактично, визнається вищою інстанцією в інтерпретації цивільної (невійськової) частини Дейтонської угоди (Dayton Agreement, 1995).

У ст. 2 Додатку 10 визначається компетенція Високого представника в такий спосіб: Високий представник зобов'язаний контролювати реалізацію мирної угоди; підтримувати взаємозв'язок з органами влади Боснії і Герцеговини для сприяння повної прихильності цивільним аспектам мирної угоди; координувати діяльність громадських організацій в Боснії і Герцеговині для ефективної імплементації цивільних аспектів угоди. Високий представник повинен поважати суверенітет і незалежність Боснії і Герцеговини, а також він може надавати при необхідності загальні рекомендації в діяльності органів влади для реалізації мирної угоди, врегулювати проблеми, що виникають в результаті реалізації цивільних рішень, якщо сам Високий представник вважає це за необхідне; брати участь у засіданнях органів влади, особливо якщо питання порядку денного стосується виконання договору; періодично повідомляти ООН, ЄС, органам влади США, Російській Федерації та інших спостерігачів, сторонам і організаціям про прогрес у реалізації мирної угоди; давати вказівки і отримувати звіти від комісарів міжнародних оперативних поліцейських сил, встановлених додатком 11 загального рамкової угоди (Dayton Agreement, 1995).

На жаль, Дейтонські угоди і встановлений ними державний лад Боснії і Герцеговини і досі не знайшли об'єктивної оцінки. Російські і деякі українські автори, переважно, критикують їх, наголошуючи на втраті Боснією і Герцеговиною державного суверенітету, надмірному втручанні Високого представника у її внутрішні справи, а також на тому, що до Президії Боснії і Герцеговини обирається лише один представник від Республіки Сербської, тоді як від Федерації Боснії і Герцеговини – два (Ponomareva, 2011; Забара, 2016; Коренев, 2017). Зауважимо, що такий принцип може здаватися несправедливим лише у разі, якщо не брати до уваги національне представництво, оскільки з двох представників від одного утворення один обов'язково представляє босняків-мусульман, а другий – хорватів.

Не можна також залишити без уваги той факт, що Дейтонська угода не надто ефективно врегулювала розподіл повноважень між федерацією та регіональним рівнем. Зокрема, це стосується системи виборів вищого органу влади в країні, зосередження влади в руках колегіального міжетнічного органу, а не одного політичного лідера, що не може сприяти єдності націй і згуртуванню представників різних етносів навколо загальнодержавних, а не вузько етнічних інтересів.

Одним з найголовніших положень Дейтонської угоди, яке на нашу думку, не узгоджується із загальновизнаними принципами міжнародного права є той факт, що як територіальний устрій держави, так і формування публічних органів влади у Республіці

проходить за етнічним принципом. Такий підхід не відповідає принципу рівності прав людини незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи інших обставин. Цей принцип закріплений в усіх основоположних актах, які закріплюють права людини, в першу чергу, в Загальній Декларації прав людини 1948 року (Декларація, 1948); Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року (Міжнародний пакт 1966); Європейській конвенції з прав людини 1950 року (Конвенція, 1950) тощо.

Наразі незаперечним є й той факт, що міжетнічні суперечності Дейтонська угода не зняла. За влучним висловлюванням Н. Іщенко, “припинити стріляти виявилось недостатньо. Наразі Боснія і Герцеговина – це дві країни і три народи, які живуть разом, але окремо. Вони ходять в різні школи. Вони ховають мертвих на різних кладовищах. Вони мають різних героїв. Вони вчать різну історію. У Боснії і Герцеговині немає війни. Але і досі немає миру” (Іщенко, 2020).

Військові конфлікти в Україні і Боснії і Герцеговині мають низку відмінних рис. У першу чергу, слід відзначити, що в Україні збройне протистояння викликано не етнічним фактором, а зовнішнім втручанням. Відтак, якщо у Боснії і Герцеговині коріння конфлікту знаходиться в глибині минулих століть та пов'язано з об'єктивними історичними процесами розвитку етносів (якщо до цих процесів і був залучений зовнішній фактор, то його дія практично була нівельована у ХХ ст.), то в Україні основною рушійною силою конфлікту стала ворожа пропаганда, сприйняття якої населенням частини Сходу і Півдня України підсилювалося через цілеспрямовану політику русифікації та переміщення великих груп населення з Радянському Союзу. Якщо в Югославії вплив Османської імперії та ісламу укорінився впродовж століть і фактично породив новий етнос, змінивши культурні модули та ментальні настанови босняків-мусульман, то в Україні про новий етнос в ЛНР чи ДНР наразі не беруться говорити навіть найбільш затяті адепти “руського міра”, відаючи перевагу категоріям “російськомовне населення” чи “російськомовні українці”.

При цьому можемо зазначити, що вирішення конфлікту в Україні в сучасних умовах навряд чи є можливим без міжнародного втручання. Допускати таке втручання, протистояти агресії набагато більш потужної в економічному та військовому плані Російської Федерації самостійно, незважаючи на зовнішні фактори та позиції “великих гравців” на міжнародній арені, чи здатися на милість держави-агресора і прийняти умови колоніального залежного статусу – ці питання, мабуть, є найбільш важливими для Української держави напередодні 30-ліття її незалежності. Кожен із названих варіантів у чистому вигляді веде до загибелі держави та втрати суверенітету.

На нашу думку, в Україні можливий “другий Дейтон”, однак, при цьому Україна не повинна допустити втрати міжнародної суб'єктності і суверенітету. Досвід залучення до переговорів США, сил НАТО, використання міжнародної допомоги та євроінтеграційний потенціал, закладений в Угоді про асоціацію Україна-ЄС (Association Agreement, 2014) мають бути використані максимально, однак жодного втручання у конституційний устрій нашої держави процес мирного врегулювання містити не повинен. Така позиція має бути очевидною як для української влади, так і для міжнародних партнерів, адже, на відміну від Боснії, конфлікт в Україні не має внутрішнього етнічного чи релігійного підґрунтя і інспірований винятково зовні державою-агресором.

Література:

Глушко, 2016 – Глушко В.С. Политика ЕС и США в урегулировании балканского кризиса в рамках подготовки Дейтонского соглашения 1995 г. // *Imagines mundi: альманах исследований всеобщей истории XVI-XX вв.* №9. Сер. Балканика. Вып. 3. Екатеринбург: Банк культурной информации, 2016. С.180-192.

Декларація, 1948 – Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року / База: “Законодавство України” URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

- Демьянович, 2018 – *Демьянович Ю.С.* Предпосылки выхода Словении из состава СФРЮ // Белорусско-российские отношения на современном этапе: состояние и перспективы развития: материалы круглых столов. Минск: БГУ, 2018. С. 23-26.
- Забара, 2013 – *Забара В.* Боснія і Герцеговина: “міжнародний протекторат” чи “умовно-суверенна країна” // Гілея: науковий вісник. 2013. № 75. С. 144-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_75_62
- Іщенко, 2020 – *Іщенко Н.* Як припинити стріляти: завдяки чому НАТО зупинив війну у Боснії і Герцеговині // Європейська правда. 2020. 5 серпня. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/08/5/7112853/>
- Козловська, 2017 – *Козловська Ю.І.* Політика США щодо регіону Західні Балкани в постбіполярний період. Дис. ... канд. політ наук.: 23.00.04. Одеса, 2017. 219 с.
- Конвенція, 1950 – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. / База: “Законодавство України” URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
- Коренев, 2017 – *Коренев Е.С.* Операции НАТО в Боснии и Герцеговине в контексте реализации региональной стратегии Альянса на Балканах в 1990–2000-е годы // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия История. Международные отношения. 2017. Т. 17, вып. 2. С.202–207. DOI: 10.18500/1819-4907-2017-17-2-202-207.
- Міжнародний пакт 1966 – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року / База: “Законодавство України” URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
- Наумов, 2020 – *Наумов А.С.* Інтернаціоналізація конституційного врядування на прикладі Дейтонських угод по Боснії і Герцеговині // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (Суми, 21 квітня 2020 р.). Суми: СумДУ, 2020. С. 42-46.
- Пономарева, Младенович, 2012 – *Пономарева Е., Младенович М.* Урегулирование этнополитических конфликтов: балканский опыт // Международная жизнь. 2012. №5. С.117-132.
- Сковородников, 2011 – *Сковородников А.В.* Дейтонские соглашения и завершение гражданской войны в Югославии // Дневник алтайской школы политических исследований. 2011. № 27. С. 158-161.
- Словения, 2001 – Словения: путь к самостоятельности. Москва: Индрик, 2001. 565 с.
- Смирнов, 2019 – *Смирнов Я.Н.* Согласование плана мирного урегулирования Вэнса-Оуэна в 1992–1993 гг. // Славянский альманах. Москва: Институт славяноведения РАН, 2019. № 3-4. С. 243-267
- Шилова, 2008 – *Шилова А.* Укладення та реалізація Дейтонських угод // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2008. Вип. 94-95. С. 70-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2008_94-95_20
- Bosna i Hercegovina, 2019 – Bosna i Hercegovina u brojevima, 2019. Sarajevo, 2019. URL: <http://www.bhas.gov.ba>
- Brioni Declaration, 1992 – Joint Declaration of the EC Troika and the Parties directly concerned with the Yugoslav Crisis. URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/HR%20RS%20SI_910707_Brioni%20Declaration.pdf
- Census of population, 2013 – Census of population, households and dwellings in Bosnia and Herzegovina, 2013: Final results Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina. June 2016. URL: <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvoIzdanje.pdf>
- Constitutuon, 1974 – The Constitution of The Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Belgrade, 1974. Translated by M.Pavicic for the Secretariat of the Federal Assembly Informational Service. Ljubljana: “Delo”, 1974. URL <https://www.worldstatesmen.org/Yugoslavia-Constitution1974.pdf>
- Dayton Agreement, 1995 – The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. Initialled in Dayton on 21 November 1995 and signed in Paris on 14 December 1995. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/0/126173.pdf>
- Harland, 2017 – *Harland D.* Never Again: International Intervention in Bosnia and Herzegovina. Centre for Humanitarian Dialogue (HD Centre). URL: <https://css.ethz.ch/content/specialinterest/gess/cis/center-for-securities-studies/en/services/digital-library/articles/article.html/9d2d0261-16db-43d5-877a-5401abf6e016>
- Horak, 1977 – *Horak J.* Church, State, and Religious Freedom in Yugoslavia: An Ideological and Constitutional Study // Journal of Church and State. Vol. 19, №. 2. Pp. 279-300.
- Mearsheimer, 2010 – *Mearsheimer J.J.* Why is Europe Peaceful Today? // European Political Science. 2010. Vol. 9, No. 3. Pp. 387-397.
- Miller, 2007 – *Miller N.* The Nonconformists: Culture, Politics, and Nationalism in a Serbian Intellectual Circle, 1944-1991. Budapest, Central European University Press 2007, 412 p. / CEUP collection. OpenEditions Books. URL: <https://books.openedition.org/ceup/825>
- Owen, 1997 – *Owen D.* Balkan Odyssey. New York: Harcourt, 1997. 389 p.
- Paris AFP, 1994 – Paris Agency France-Press. July 10, 1994 Daily Reports. The Foreign Broadcast Information Service (FBIS), West Europe. 1994. July, 21. Pp. 94–140.
- Ponomareva, 2011 – *Ponomareva E.* The Pitfalls and Dilemmas of the Peace Agreement or What Future Awaits Bosnia and Herzegovina? // Politeia – Naučni časopis Fakulteta političkih nauka u Banjoj Luci za društvena pitanja. 2011. №2. Pp. 219-233.

Stroschein, 2013 – *Stroschein S.* Consociational settlements and reconstruction Bosnia in comparative perspective – 1995-present. WIDER Working Paper No. 2013/089. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/WP2013-089.pdf>

Washington Agreement, 1994 – Washington Agreement. Signed by Bosnian Prime Minister Haris Silajdzic, Croatian Foreign Minister Mate Granic, Bosnian Croat Representative Kresimir Zubak: Confederation Agreement Between The Bosnian Government and Bosnian Croats Washington, DC March 1, 1994. URL: https://web.archive.org/web/20110611203946/http://www.usip.org/files/file/resources/collections/peace_agreements/washagree_03011994.pdf

Zimmerman, 1994 – Vreme: Interview. Warren Zimmerman: My Role In Bosnia (27 June 1994). URL: <https://tol.org/client/article/15922.html>

Association Agreement, 2014 – Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, 2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A22014A0529%2801%29>

References:

Glushko, 2016 – *Glushko V.S.* Politika ES i SShA v uregulirovanii balkanskogo krizisa v ramkakh podgotovki Dejtonskogo soglasheniya 1995 g. [The USA politics in Balkan crises resolving under Dayton Agreement preparation in 1995] // *Imagines mundi: al'manakh issledovaniy vseobshhej istorii XVI-XX vv.* № 9. Ser. Balkanika. Vy'p. 3. Ekaterinburg: Bank kul'turnoj informaczii, 2016. S. 180-192. [in Russian]

Deklaratsiia, 1948 – Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of human rights] vid 10 hrudnia 1948 roku / Baza: "Zakonodavstvo Ukrainy" URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian]

Dem'yanovich, 2018 – *Dem'yanovich Yu. Ye.* Predposy'lki vy'khoda Slovenii iz sostava SFRYu [Prerequisites for Slovenia's secession from the SFRY] // *Belorusko-rossijskie otnosheniya na sovremennom e'tape: sostoyanie i perspektivy' razvitiya : materialy' krugly'kh stolov.* Minsk: BGU, 2018. S. 23-26. [in Russian]

Zabara, 2013 – *Zabara V.* Bosniia i Hertsehovyna: "mizhnarodnyi protektorat" chy "umovno-suverenna kraina" [Bosnia and Herzegovina: "international protectorate" or "quasi-sovereign state"]. // *Hileia: naukovyi visnyk.* 2013. № 75. S. 144-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2013_75_62 [in Ukrainian]

Ishchenko, 2020 – *Ishchenko N.* Yak pryynyty striliaty: zavdiaky chomu NATO zupynyv viinu u Bosnii i Hertsehovyni [How to stop firing: why NATO stopped the war in Bosnia and Herzegovina] // *Yevropeiska pravda.* 2020. 5 serpnia. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2020/08/5/7112853/> [in Ukrainian]

Kozlovska, 2017 – *Kozlovska Yu. I.* Polityka SShA shchodo rehionu Zakhidni Balkany v postbipoliarnyi period. [The USA politic in Western Balkan in the post-bipolar period]. Dys. ... kand. polit nauk.: 23.00.04. Odesa, 2017. 219 s. [in Ukrainian]

Konventsiiia, 1950 – Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] vid 4 lystopada 1950 r. / Baza: "Zakonodavstvo Ukrainy" URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian]

Korenev, 2017 – *Korenev E.S.* Operaczii NATO v Bosnii i Gerzegovine v kontekste realizaczii regional'noj strategii Al'yansa na Balkanakh v 1990–2000-e gody' [NATO operations in Bosnia and Herzegovina in the context of the implementation of the Alliance's regional strategy in the Balkans in the 1990s – 2000s.] // *Izv. Sarat. un-ta. Nov. ser. Ser. Istoriya. Mezhdunarodny'e otnosheniya.* 2017. T. 17, vy'p. 2. S. 202–207. DOI: 10.18500/1819-4907-2017-17-2-202-207. [in Russian]

Mizhnarodnyi pakt 1966 – Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava [The International Covenant on Civil and Political Rights] vid 16 hrudnia 1966 roku / Baza: "Zakonodavstvo Ukrainy" URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text [in Ukrainian]

Naumov, 2020 – *Naumov A.S.* Internatsionalizatsiia konstytutsiinoho vriaduvannia na prykladi Deitonskykh uhod po Bosnii i Hertsehovyni [The internationalization of constitutional governance under Dayton Agreement for Bosnia and Herzegovina] // *Suspilno-politychni protsesy na ukrainskykh zemliakh: istoriia, problemy, perspektyvy: materialy VII Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii (Sumy, 21 kvitnia 2020 r.).* Sumy: SumDU, 2020. S. 42-46. [in Ukrainian]

Ponomareva, Mladenovich, 2012 – *Ponomareva E., Mladenovich M.* Uregulirovanie e'tnopoliticheskikh konfliktov: balkanskij opyt [Settlement of ethno-political conflicts: the Balkan experience] // *Mezhdunarodnaya zhizn'.* 2012. № 5. S. 117-132. [in Russian]

Skovorodnikov, 2011 – *Skovorodnikov A. V.* Dejtonskie soglasheniya i zavershenie grazhdanskoj vojny' v Yugoslavii [Dayton Agreement and the end of the civil war in Yugoslavia civil] // *Dnevnik altajskoj shkoly' politicheskikh issledovaniy.* 2011. № 27. S. 158-161. [in Russian]

Sloveniya, 2001 – Sloveniya: put' k samostoyatel'nosti [Slovenia: the way to independence]. Moskva: Indrik, 2001. 565 s. [in Russian]

Smirnov, 2019 – *Smirnov Ya. N.* Soglasovanie plana mirnogo uregulirovaniya Ve'nsa-Oue'na v 1992–1993 gg. Slavyanskij al'manakh [Reconciliation on the Vance-Owen peace plan in 1992-1993]. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN, 2019. № 3-4. S. 243-267 [in Russian]

Shylova, 2008 – *Shylova A.* Ukladennia ta realizatsiia Deitonskykh uhod [Conclusion and implementation of the Dayton Agreement] // *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriia.* 2008. Vyp. 94-95. S. 70-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2008_94-95_20 [in Ukrainian]

- Bosna i Hercegovina, 2019 – Bosna i Hercegovina u brojevima, 2019. Sarajevo, 2019. URL: <http://www.bhas.gov.ba> [in English]
- Brioni Declaration, 1992 – Joint Declaration of the EC Troica and the Parties directly concerned with the Yugoslav Crisis. URL: https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/HR%20RS%20SI_910707_Brioni%20Declaration.pdf [in English]
- Census of population, 2013 – Census of population, households and dwellings in Bosnia and Herzegovina, 2013: Final results Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina. June 2016. URL: <http://www.popis2013.ba/popis2013/doc/Popis2013prvoIzdanje.pdf> [in English]
- Constitution, 1974 – The Constitution of The Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Belgrade, 1974. Translated by M.Pavicic for the Secretariat of the Federal Assembly Informational Service. Ljubljana: “Delo”, 1974. URL <https://www.worldstatesmen.org/Yugoslavia-Constitution1974.pdf> [in English]
- Dayton Agreement, 1995 – The General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. Initialed in Dayton on 21 November 1995 and signed in Paris on 14 December 1995. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/0/126173.pdf> [in English]
- Harland, 2017 – *Harland D.* Never Again: International Intervention in Bosnia and Herzegovina. Centre for Humanitarian Dialogue (HD Centre). URL: <https://css.ethz.ch/content/specialinterest/gess/cis/center-for-securities-studies/en/services/digital-library/articles/article.html/9d2d0261-16db-43d5-877a-5401abf6e016> [in English]
- Horak, 1977 – *Horak J.* Church, State, and Religious Freedom in Yugoslavia: An Ideological and Constitutional Study // *Journal of Church and State*. Vol. 19, №. 2. Pp. 279-300. [in English]
- Mearsheimer, 2010 – *Mearsheimer J.J.* Why is Europe Peaceful Today? // *European Political Science*. 2010. Vol. 9, No. 3. Pp. 387-397. [in English]
- Miller, 2007 – *Miller N.* The Nonconformists: Culture, Politics, and Nationalism in a Serbian Intellectual Circle, 1944-1991. Budapest, Central European University Press 2007, 412 p. / CEUP collection. OpenEditions Books. URL: <https://books.openedition.org/ceup/825> [in English]
- Owen, 1997 – *Owen D.* Balkan Odyssey. New York: Harcourt, 1997. 389 p. [in English]
- Paris AFP, 1994 – Paris Agency France-Press. July 10, 1994 Daily Reports. The Foreign Broadcast Information Service (FBIS), West Europe. 1994. July, 21. Pp. 94–140. [in English]
- Ponomareva, 2011 – *Ponomareva E.* The Pitfalls and Dilemmas of the Peace Agreement or What Future Awaits Bosnia and Herzegovina? // *Politeia – Naučni časopis Fakulteta političkih nauka u Banjoj Luci za društvena pitanja*. 2011. №2. Pp. 219-233. [in English]
- Stroschein, 2013 – *Stroschein S.* Consociational settlements and reconstruction Bosnia in comparative perspective – 1995-present // WIDER Working Paper №. 2013/089. URL: <https://www.wider.unu.edu/sites/default/files/WP2013-089.pdf> [in English]
- Washington Agreement, 1994 – Washington Agreement. Signed by Bosnian Prime Minister Haris Silajdzic, Croatian Foreign Minister Mate Granic, Bosnian Croat Representative Kresimir Zubak: Confederation Agreement Between The Bosnian Government and Bosnian Croats Washington, DC March 1, 1994. URL: https://web.archive.org/web/20110611203946/http://www.usip.org/files/file/resources/collections/peace_agreements/washagree_03011994.pdf [in English]
- Zimmerman, 1994 – Vreme: Interview. Warren Zimmerman: My Role In Bosnia (27 June 1994). URL: <https://tol.org/client/article/15922.html> [in English]
- Association Agreement, 2014 – Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, 2014. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A22014A0529%2801%29> [in English]

Сумський Історико- Архівний Журнал

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ З ІСТОРІЇ ТА АРХІВОЗНАВСТВА УКРАЇНИ

Сайт журналу: <http://shaj.sumdu.edu.ua>

Видавець
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Реєстраційне Свідоцтво КВ №16009-4481 від 22.10.2009 р.

Редагування здійснюється співробітниками кафедри історії
Сумського державного університету

Головний редактор *С.І. Дегтярьов*

Редактори:
А.В. Гончаренко, С.І. Дегтярьов

Коректори:
С.І. Дегтярьов, В.М. Король, О.О. Ткачов

Адреса редакції: 40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2, Н-213
тел. +38(066)3465953; електронна адреса: starsergo2014@gmail.com

Здано до набору 25.12.2020. Підписано до друку 30.12.2020. Формат 70x108/16 Папір офсетний
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,2 Обл.-вид. арк. 11,4 Тираж 100 Зам. №

Віддруковано у друкарні Сумського державного університету, 40007, Суми, вул. Римського-
Корсакова, 2

Сумський історико-архівний журнал, № XXXV, 2020

www.shaj.sumdu.edu.ua